

Харківський
економіко-правовий університет

2007/1(5)

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових статей

**ПРАВО
ЕКОНОМІКА
ГУМАНІТАРНІ НАУКИ**

Харків

2007

**"Наукові записки
Харківського економіко-правового університету"
№ 1 (5), вересень 2007 р.**

Науковий журнал.

Виходить двічі на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 9141 від 08.09.2004.

Голова редакційної колегії: Кривуля Олександр Михайлович – доктор філософських наук, професор.

Редакційна колегія:

Л.М. Давиденко, доктор юридичних наук, професор, Академія прокуратури Генеральної прокуратури України; *П.І. Орлов*, кандидат юридичних наук, професор, Харківський економіко-правовий університет; *М.В. Руденко*, доктор юридичних наук, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна; *М.В. Салтєвський*, доктор юридичних наук, Харківський економіко-правовий університет.

С.І. Архїрєєв, доктор економічних наук, професор НТУ "ХПІ"; *О.Г. Дейнека*, доктор економічних наук, професор, Українська державна академія залізничного транспорту; *В.М. Мартиненко*, доктор державного управління, професор Харківського Регіонального Інституту Державного Управління філіалу Національної Академії Державного управління при Президентові України.

С.М. Герасін, доктор технічних наук, Харківський національний університет радіоелектроніки; *Б.Н. Гульман*, доктор психологічних наук, професор, Харківська медична академія післядипломної освіти; *О.М. Кривуля*, доктор філософських наук, професор, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна; *В.О. Тюрїна*, доктор педагогічних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ; *В.М. Хом'як*, доктор технічних наук, професор, Академія цивільного захисту України; *С.В. Яковлев*, доктор математичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку вченою радою ХЕПУ
Протокол № 9 від 17.10.2007

© ХЕПУ, 2007

ЗМІСТ

ПРАВО

Венедиктов В.С.

Трудове право України в контексті розвитку громадянського суспільства 5

Горба В.В.

Відшкодування державою майнової шкоди фізичній особі, яка потерпіла від злочину: питання законодавства та практики..... 10

Дарнопих Г.Ю., Мамедов А. І-О.

Службова злочинність як загроза національній економічній безпеці держави 14

Дишлевой А.Ю.

Судебно-психиатрическая оценка преступлений, совершаемых в состоянии дисфории 25

Корж В.П.

Характеристика кримінальних функцій членів організованих злочинних утворювань корисливо-господарської спрямованості 33

Кузніченко О.М.

Ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на об'єктах господарської діяльності 41

Машиков В.М.

Кримінальна відповідальність за бандитизм (історико-правовий аспект) 44

Позуляєв С.Ю.

Характеристика правового режиму технології 53

Таланов Ю.Н.

Новые подходы к правовому регулированию договорных отношений 61

Халін О.В.

Правова регламентація конфіскації коштів і майна, одержаних злочинним шляхом 68

ЕКОНОМІКА

Бережной Е.Б.

Особенности формирования предпринимательской
среды в Украине 72

Бочарников А.П., Столярова А.Р.

Методика проведения аудиторской проверки
строительных контрактов 78

Лошакова С.Є.

Експертні системи для обґрунтування
продуктових інновацій..... 91

Халін А.П.

Малий бізнес в Україні: суть, правове регулювання
та вплив держави на його розвиток 101

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Абашинік В.О.

Християн Вольф та Європейське Просвітництво..... 107

Чорновол-Ткаченко Р.І.

Основи змісту функцій планування розвитку закладу освіти 111

Чорновол-Ткаченко Р.С.

Засоби реалізації міжтекстових відносин і методика
моделювання концепту прецедентного тексту 119

ПРАВО

Венедиктов В.С.,

доктор юридичних наук, професор
м. Харків

Трудове право України в контексті розвитку громадянського суспільства

Сьогодні в умовах розвитку демократичних інститутів суспільства, важливого значення набуває адекватне правове регулювання існуючих і виникаючих суспільних відносин. Конституція України, заклавши фундамент нового орієнтованого на інтереси особистості національного законодавства, послужила поштовхом для удосконалення і реформування останнього [1]. Серед галузей національного законодавства важливе місце посідає трудове, оскільки воно покликане забезпечувати інтереси найманих працівників, праця яких лежить в основі існування та розвитку України.

Слід зазначити, що сьогодні основним нормативно-правовим актом в рамках трудового законодавства є Кодекс законів про працю України (КЗпП України), що був затверджений Верховною Радою УРСР 10 грудня 1971 року і набрав сили з 1 червня 1972 року, тобто був прийнятий за часів радянської влади, коли господарювала адміністративно-командна система регулювання економікою. За 36 років свого існування КЗпП України перетерпів істотні зміни, у нього постійно вносилися зміни і доповнення: мінялися назви глав і статей; виключалися окремі статті; мінявся зміст статей; з'являлися нові статті і цілі розділи. Однак, незважаючи на всі ці зміни і доповнення КЗпП України пронизаний духом адміністративно-командної системи регулювання економікою та у його основі лежить ще радянська концепція трудового права [2].

До недоліків сучасного національного трудового законодавства також необхідно віднести велику кількість законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які, по-перше, породжують проблему подвійного трудового законодавства, тобто коли одні і ті ж норми одночасно містяться і в КЗпП України, і в спеціальному законі, дублюючи один одного; по-друге, нівелюють значення КЗпП України, як основного нормативно-правового акту в рамках трудового законодав-

ства, оскільки окремі закони містять норми, які відсутні в КЗпП України, хоча за логікою їм належало знаходитися саме в ньому.

З огляду на вищезазначене і враховуючи зміни, що відбулися в суспільстві й економіці, появу різноманітних форм підприємницької діяльності, втрату державою функції єдиного роботодавця, зниження рівня контролю з боку держави в сфері праці поставили на порядок денний питання щодо приведення законодавства про працю і безпосередньо КЗпП України відповідно до вимог часу. Однак мова не йде про реанімацію давно зжившого себе КЗпП України, а це повинен бути дійсно новий нормативно-правовий акт, який буде адекватно регулювати сучасні трудові відносини і відносини тісно пов'язані з ними.

Новий Трудовий кодекс України повинен бути по-справжньому основним нормативно-правовим актом в системі трудового законодавства, а це означає, що він повинен регулювати найбільш поширені трудові відносини та відносини, тісно пов'язані з ними, запобігати дублюванню власних норм в інших нормативно-правових актах. Він також повинен сприяти зміцненню соціального становища працівників, закріпленню на законодавчому рівні гарантій дотримання інтересів працівників в умовах ринкової економіки.

З метою запобігання колізіям у сфері трудового законодавства доцільно в Трудовому кодексі України закріпити правило про недопустимість включення норм, які регулюють трудові відносини та відносини, тісно пов'язані з ними, в інші закони, окрім випадків, безпосередньо передбачених у Трудовому кодексі України.

В цілому трудове законодавство України повинно відбивати загальнолюдські цінності, враховувати досягнення світової цивілізації, спиратися на політичні, національні, економічні та культурні особливості нашої країни і тим самим сприяти становленню України як демократичної, соціальної та правової держави. Сучасне трудове законодавство має відповідати двом взаємовиключним вимогам. З одного боку воно повинно бути стабільним, оскільки відсутність стабільності знижає ефективність закону. А з іншого воно повинно бути динамічним, тонко уловлювати зміни в соціально-економічному житті суспільства.

Основним завданням трудового законодавства повинно бути забезпечення належного захисту найманого працівника під час реалізації ним здатності до праці. Це завдання впливає з власне історії виникнення трудового права. Так, виникле у Франції в ході

революції 1848 року трудове право мало власне такий характер. Отже, соціальна спрямованість трудового права залишається сьогодні і в майбутньому теоретичним фундаментом під час розробки і застосування трудового законодавства. Це повинно виражатися в законодавчому забезпеченні пріоритету інтересів економічно слабкого працівника перед інтересами економічно сильного роботодавця.

Зазначимо, що створенню Трудового кодексу України повинен передувати ретельний аналіз соціальних, економічних і політичних умов життя суспільства і держави. Разом з тим правотворча діяльність у цій сфері повинна спиратись на досягнення науки і потреби практики, оскільки ефективність норм трудового законодавства, належна їх структурна побудова в межах Трудового кодексу залежить від теоретично обґрунтованого і практично аргументованого їх вибору та змістовності.

Слід відмітити, що певна робота в напрямку нової кодифікації трудового законодавства була проведена і сьогодні в Верховній Раді України перебувають на розгляді декілька проектів Трудового кодексу України. Але постановою Верховної Ради України за основу прийнятий поданий Кабінетом Міністрів України проект Трудового кодексу України (реєстр №1038-1).

Одразу ж необхідно звернути увагу на такий позитивний момент як закріплення в окремій статті Проекту основних принципів трудового права, що не було зроблено в чинному КЗпП України. Необхідність закріплення принципів трудового права зумовлюється тим, що вони являються основними керівними положеннями, які визначають загальну спрямованість трудового права і найбільш істотні риси змісту правових норм. Крім того, принципи права, будучи елементами правової політики, визначають зміст і сутність не тільки діючих, але і майбутніх правових норм. У необхідних випадках вони заповнюють прогалини в трудовому законодавстві, що стосуються окремих сторін трудових відносин, не урегульованих правом.

Важливим як для науки трудового права, так і для правозастосування є те, що в межах Проекту знайшли своє визначення основні поняття трудового права (трудові відносини, працівник, роботодавець, робочий час тощо).

Дуже радує той факт, що питаннями пов'язаними з недопущенням дискримінації в сфері праці пронизаний весь Проект, що свідчить про впровадження загальнолюдських цінностей в національне трудове законодавство і орієнтацію останнього на міжнародні стандарти в сфері праці.

Є ще багато інших позитивних моментів у зазначеному Проекті, однак не можна обійти увагою окремі його недоліки. Так, по-перше, Проект досить громіздкий за обсягом та не зовсім вдалий за своєю структурною побудовою, що буде ускладнювати користування ним та не буде сприяти правильній правозастосовчій діяльності. Зазначимо, що Трудовий кодекс повинен регулювати найбільш поширені трудові відносини та відносини, тісно пов'язані з ними та бути компактним, не дуже об'ємним і зручним для користування.

По-друге, Проект досить щільно регламентує трудові відносини і відносини тісно пов'язані з ними практично не залишаючи питань для індивідуального і колективного регулювання. Слід звернути увагу авторів, що в сучасних умовах розвитку суспільства і економіки Трудовий кодекс повинен сприяти локальному регулюванню трудових відносин, закріплюючи мінімальні, але виключно важливі й обов'язкові стандарти в сфері праці. Він повинен бути оптимальним з точки зору надання можливості для розвитку колективного та індивідуального договірної регулювання трудових відносин. Сторони колективного та трудового договору повинні мати реальну можливість враховувати фінансові та інші можливості роботодавця, конкретну обстановку, специфіку виробництва та інші фактори. Все це буде сприяти поліпшенню правового становища працівника в процесі праці з дотриманням відповідних гарантій, які встановлені централізованими нормами.

По-третє, не можна погодитись з введенням в Проект терміну "колективні трудові відносини". Трудовими відносинами є відносини між роботодавцем і працівником щодо виконання останнім роботи на підставі трудового договору з підпорядкуванням правилам внутрішнього трудового розпорядку. Відмітимо, що трудові відносини завжди індивідуальні, оскільки конституційне право на працю реалізує лише працездатна особа, яка хай і працює в складі колективу, а не трудовий колектив загалом. Разом з тим можна говорити про колективні правові відносини або відносини соціального партнерства, які входять в коло відносин, тісно пов'язаних з трудовими і охоплюються предметом трудового права.

По-четверте, автори Проекту дуже широко трактують поняття трудових відносин (ст. 5 Проекту). Зазначене поняття вбирає і працю за цивільними договорами і угодами (напр. договір підядру). В науці трудового права неодноразово доведено, що трудове право регулює трудові відносини, які основані на трудовому договорі. Таким чином, ч. 1 ст. 5 Проекту повинна бути змінена з огляду на зазначене.

По-п'яте, автори Проекту статтю 7 назвали "Відносини, пов'язані з проходженням державної, військової служби та служби в правоохоронних органах", а в назвах ст. ст. 8,9,10 застосовується термін "трудові відносини" для позначення відносин з виконання певної роботи категоріями працівників зазначених в цих статтях. Таким чином, незрозуміло відносини з виконання державними службовцями, працівниками органів внутрішніх справ, СБУ, військових формувань певної роботи являються трудовими відносинами чи вони є відносинами, пов'язаними з трудовими.

По-шосте, оскільки ст. 17 Проекту має назву "Система нормативно-правових та інших актів в сфері праці" та в змісті якої вказується на всі джерела трудового права, то, на наш погляд, необхідно в цю статтю включити і міжнародно-правові акти в сфері праці, які ратифіковані Верховною Радою України, оскільки вони також входять в систему національного трудового законодавства.

По-сьоме, в Проекті застосовуються спеціальні терміни, які не завжди будуть зрозумілі пересічному громадянину (напр. "право ... на соціальну інтеграцію" п. 7 ч. 1 ст. 26 Проекту; "фізичний і моральний ризик" п. 5 ч. 1 ст. 26 Проекту; "керівник юридичної особи публічного права" п. 3 ч.2 ст. 109 Проекту). Такі терміни мають застосовуватись з обов'язковими поясненнями.

Існує ще, цілий ряд недоліків у зазначеному Проекті. Все це вимагає виваженого, науково та практично обґрунтованого підходу до створення нового Трудового кодексу України, який адекватно відображав би сучасні потреби найманого працівника, роботодавця, суспільства, держави та економіки.

Література

1. Конституція України. – Х.: ТОВ "Одісей", 2008. – 48 с.
2. Кодекс законів про працю України. – Х.: ТОВ "Одісей", 2008. – 136 с.

УДК 347.513

Горба В.В.,
викладач м. Тернопіль

**Відшкодування державою майнової шкоди фізичній особі,
яка потерпіла від злочину:
питання законодавства та практики**

Набрання чинності Цивільним кодексом України є незаперечним проривом вперед як науки, так і практичного вдосконалення реальних правовідносин. Але будь-який ідеалізований об'єкт не позбавлений недоліків і Цивільний кодекс України не являється винятком.

Загальнопанівною є точка зору, що вся система права повинна бути узгодженою, в плані понятійного апарату та механізму реалізації. Наявність такої узгодженості дозволяє досягнути ефективної правової реалізації.

Низка закріплених нормативних положень Цивільного кодексу, що витримана в дусі пріоритету прав людини над державними та відповідають доктринам, як визнань високоцивілізованими та економічно розвиненими країнами, залишаються просто нормами-деклараціями. Вони потребують свого подальшого наукового осмислення і розроблення дієвих процедур для правової реалізації. Проте, ця проблема носить не тільки цивілістичний характер, а й потребує комплексного загально-правового аналізу із врахуванням положень різних галузей права. Нами зроблено спробу охарактеризувати статтю 1177 Цивільного кодексу України, яка являється таким очевидним прикладом.

Відповідно до ч. 1 ст. 1177 ЦК України, майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, відшкодовується державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною [3]. Отже, як ми бачимо, матеріально-правовою підставою для відшкодування такої шкоди є юридичний склад. Першим юридичним фактом являється злочин, як причина майнової шкоди, а другим виступає факт невстановлення особи, яка вчинила цей злочин, або факт її неплатоспроможності. Згідно з ч. 1 ст. 11 КК України, злочином є передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене

суб'єктом злочину [1]. Правильно підкреслює Шевченко Я.М., що для того, щоб встановити, чи є конкретне протиправне діяння злочином, необхідна наявність обвинувального вироку суду, який набув чинності. Коли дія або бездіяльність, яка хоч формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК), то ми не маємо достатніх підстав вважати, що це протиправне діяння буде умовою відшкодування шкоди за статтею, що підлягає тлумаченню.[ст. 726; 4]

Вирок суду постановляється лише після того, коли кримінальна справа із затвердженням обвинувальним висновком направлена до суду і була розглянута по суті (ч.1, ст. 245 КПК України) [2]. Аналізуючи статтю 223 Кримінально-процесуального кодексу України [2], можна зробити висновок, що обвинувальний висновок є тим документом, який підтверджує факт розкриття злочину та доведення вини у його скоєнні, що свідчить про закінчення досудового слідства. Якщо особу, яка вчинила злочин не встановлено, то відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 206 КПК України [2] досудове слідство у кримінальній справі зупиняється, але не закінчується. Отже, якщо особу, яка вчинила злочин і не встановлено, то досудове слідство не закінчується і кримінальна справа до суду не направляється, а тому і не може бути у справі винесений вирок. Відповідно до статті 324 КПК України [2] для постановляння вироку суду, яким встановлюється винність особи у злочині – це одне із головних завдань суду. Буде вважатися правовим абсурдом, коли виноситься вирок суду, який констатує факт вчинення злочину, проте без встановлення особи, яка його вчинила. З іншого боку - виникає запитання, – якщо особу не встановлено, то які кримінально-процесуальні документи можуть підтверджувати факт злочину? Перш за все, такими документами можуть виступати протоколи слідчих дій, висновок експерта та інші документи як самостійні джерела доказів. Дійсно, в цих документах фіксується інформація, яка може характеризувати окремі ознаки кожного елементу складу злочину. Процесуально-криміналістичний аналіз цих документів дасть змогу прийти до висновку, що в даному конкретному випадку мала місце злочинна подія. Однак, це злочин лише в уяві слідчого, державного обвинувача, тобто презумпція злочину, гіпотеза про його існування дозволяє розглядати злочин не в юридичному, а в загаль-

ному значенні цього слова. Злочином діяння стане лише після юридичного визнання його таким за спеціальною юридичною процедурою [ст. 29; 5]. Здійснення такої процедури лежить в межах норм кримінально-процесуального права. Якщо суд відшкодуватиме за рахунок держави майнову шкоду фізичній особі, яка потерпіла від злочину на підставі статті 1177 Цивільного кодексу України, то він одночасно юридично констатує факт злочину. Перенесення процедури юридичного визнання злочину в цивільне судочинство – неприпустиме. Пізнання фактів в процесі як кримінального, так і цивільного судочинства є окремими методами наукового пізнання. Однак, при дослідженні фактів в рамках кримінального провадження використовуються інші методи пізнання на відміну від досліджень в межах цивільного процесу.

Виникає й інше запитання: чи відшкодуватиме держава майнову шкоду особі, яка потерпіла від суспільно небезпечного діяння неосудної особи? Таке діяння не містить складу злочину і не може вважатися злочином. А при встановленні такої особи, може виникнути ситуація, коли матеріали кримінальної справи міститимуть достатньо формальної інформації для характеристики суспільно небезпечного діяння як злочину.

Означене протиріччя не знаходить свого вирішення через низку причин: по-перше, недостатньо сформована практика застосування цієї статті Цивільного кодексу України. Відсутність емпіричного матеріалу не дозволяє узагальнити й дати роз'яснення в Постановах Пленуму Верховного Суду України; по-друге, ця проблема не знаходить свого вирішення на методологічному рівні. Вона вимагає до себе уваги з боку не лише вчених-цивілістів, але й науковців із інших галузей права, зокрема наук кримінально-правового циклу. Комплексний підхід сприятиме вирішенню цього питання не тільки в межах згаданої статті, але і в інших правових інститутах, де виникає аналогічна проблема.

Як результат проведених наукових досліджень – повинні відбутись зміни правової регламентації відшкодування майнової шкоди фізичній особі, яка потерпіла від злочину. Враховуючи вище сказане, ми пропонуємо наступну редакцію частини 1 статті 1177 Цивільного кодексу України:

„Майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок суспільно небезпечного діяння, відшкодовується державою, якщо не встановлено особу, яка його вчинила, або якщо вона є

неплатоспроможною." Заміна поняття „злочин" на „суспільно небезпечне діяння" повинно усунути зазначене протиріччя. Суспільна небезпечність як правова ознака правопорушення притаманна злочину, і тому виключає підстави відшкодування державою майнової шкоди особі, яка потерпіла від злочину, будь-які інші проступки.

Література

1. Кримінальний кодекс України. – Х.: Видавництво НУВС, 2001. – 160 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К.: Форум, 2005. – 306 с.
3. Цивільний кодекс України. – К.: Парламентське видавництво, 2003. – 352 с.
4. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2004. – Ч. 2. – 896 с.
5. Куц В.М. Звільнення від кримінально відповідальності: деякі аспекти правової природи та порядок застосування. // Вісник Академії прокуратури України. – № 2. – 2006. – С. 29.

УДК 343.73.

Дарнопих Г.Ю.,
кандидат економічних наук,
доцент Національної юридичної
академії ім. Ярослава Мудрого

Мамедов А. І-О.,
помічник голови Печенізького
суду Харківської області

Службова злочинність як загроза національній економічній безпеці держави

Забезпечення національної безпеки є визначальною умовою державної незалежності України, запорукою її прогресивного соціально-економічного і політичного розвитку зростання добробуту суспільства.

Конституція України визначає забезпечення національної безпеки найважливішою функцією держави, справою всього українського народу. Національній безпеці притаманний інтегральний характер, оскільки вона є результатом спільних зусиль всієї нації, що проявляється через дії всіх гілок влади (від державного до місцевого рівнів), наявних у державі сил і засобів, об'єднаних громадян та юридичних осіб.

Держава є основним суб'єктом національної безпеки. Однак в системі національних інтересів завжди існують певні суперечності між окремими їх носіями, що проявляються у своєрідному конфлікті їхніх інтересів та породжують соціальну напругу. Насамперед, це пов'язане з тим, що держава може не тільки виступати гарантом національної безпеки своїх громадян, але і сама бути для них джерелом загроз. Це проявляється, зокрема, у порушенні конституційних прав і свобод, прорахунками у регулюванні соціальної сфери, погіршенням економічних показників і рівня життя населення тощо. Якщо держава створює для громадян загрозу, що перевищує ту небезпеку, від якої вона їх захищає, то зрозуміло, що така держава навряд чи викликатиме у них повагу. Більше того, вона не зможе бути й виразником національних інтересів.

Провідні фахівці, які досліджують цю проблему, справедливо зазначають, що в Україні досі немає чітко визначених і законодавчо

закріплених національних інтересів, не сформульовано їх цілісну систему [2; 12; 13; 17; 18; 19]. Все це дає змогу урядовцям різних рівнів виправдовувати свої корисливі вчинки відповідністю їх національним інтересам. Така ситуація (скільки урядовців – стільки ж і різних розумінь національних інтересів) створює загрозу національній безпеці України. Держава як гарант захисту національних інтересів повинна постійно досліджувати їх взаємодію, співвідношення пріоритетності, визначати механізми реалізації. Власне, національна безпека великою мірою досягається за рахунок створення інститутами влади ефективних механізмів захисту та реалізації національних інтересів, пов'язаних із розвитком соціально орієнтованої національної економіки, забезпеченням соціально-політичної стабільності, консолідацією нації тощо.

Без чіткого визначення і законодавчого закріплення національних інтересів неможливо сформувати стратегію забезпечення національної безпеки держави. Створення цілісної системи національних інтересів передбачає формування відповідної нормативної бази та моделювання цих інтересів, гармонійне поєднання національних інтересів особи, суспільства, держави.

Одним із найважливіших завдань перехідного періоду було і залишається створення надійної системи забезпечення національної безпеки України. Згідно з законом України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 р. № 964 – ІУ, така система будується, виходячи із цілей і принципів забезпечення національної безпеки, шляхом створення нормативно-правової бази, що регулює відносини у цій сфері, визначення основних напрямків діяльності органів державної влади, формування відповідних органів забезпечення національної безпеки та вироблення механізму контролю і нагляду за їх діяльністю. Система забезпечення національної безпеки складається із органів законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, які діють у межах своїх повноважень, визначених чинним законодавством.

Зміст поняття національної безпеки держави передбачає проведення системного аналізу сукупності соціально-економічних і правових чинників, що забезпечують незалежність, стійкість, здатність національної системи відносин до прогресу; захист життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, а також економічної, політичної і соціальної стабільності суспільства в умовах дестабілізуючого впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Сьогодні однією із головних системних внутрішніх загроз національній безпеці держави є неправомірна, злочинна діяльність посадових осіб, службовців, державних чиновників.

Особливо яскраво це спостерігається в сфері економіки, де потенційні загрози економічній безпеці держави представлені як у бюджетних, так і позабюджетних відносинах: господарській, фінансово-кредитній, банківській сферах.

Ігнорування окремими посадовими особами, службовими особами, державними службовцями необхідності розуміння характеру співвідношення фаз економічного відтворення в умовах ринкових перетворень призводить до суттєвого порушення конституційних прав і законних інтересів громадян, організацій, суспільства і держави. Економічний цикл "виробництво – розподіл – обмін – споживання" має саме таку послідовність і надання переваги сфері розподілу як найбільш привабливій для держапарату повинно компенсуватися принаймні неухкодженням інтересів виробничої сфери, що об'єктивно є визначальною. Відхід від цієї принципової позиції змушує суб'єктів господарської діяльності підлаштовуватися під вимоги чиновників, а останні отримують шлях до злочинного свавілля.

Сьогодні явно відстежується тенденція до максимальної регламентації господарської діяльності; формальні норми регламентуються навіть тоді, коли в них не існує потреби. В *той* же час в країнах з розвинутою ринковою економікою системою забезпечення економічної безпеки держави передбачено використання широкого набору дерегулятивних важелів (звичай бізнес-середовища, норми саморегулювання і індивідуальні контракти, обмеження на генерування формальних приписувань тощо). Вони дозволяють шляхом встановлення гнучких "правил три" отримати позитивний ефект від поліпшення ринкової координації без додаткового державного втручання.

З іншого боку, чимало важливих аспектів господарювання досі не отримали відповідної правової основи, і вирішення їх проблем цілком і повністю залежить тільки від зацікавленості чиновників, які діють за принципом: чим більше неврегульованих питань, тим вище їх соціальна вага.

На таку ситуацію по-різному реагують малий, середній та великий бізнес. Відстежується парадоксальна тенденція: сила протидій свавіллю службовців і клерків обернено пропорційна економічній потужності суб'єктів господарської діяльності. Великий бізнес працює переважно із крупними управліннями, які як і бізнесмени, вихо-

увались у вітчизняному середовищі зразка періоду приватизації. Тому вони зазвичай добре розуміються і не бажають витратити сили на якісь моральні аспекти. Всім відома ціна певної послуги, всі здатні і готові платити і спокійно працювати. Таким чином, корупцію породжують і відтворюють як вимагання владноможців, так і готовність крупного бізнесу задовольнити ці вимоги. А враховуючи роль політичної домінанти в процесі посадових призначень серед вищих ешелонів управлінців дуже мала ймовірність того, що великий бізнес на сучасному етапі буде виступати за прозорість стосунків з державою. Будь-які сумніви в цьому плані остаточно долає яскрава картина симбіозу влади і бізнесу, коли більшість високих посадовців непрямим шляхом реалізують свої ділові інтереси.

Зовсім іншу позицію займає середній бізнес. По-перше, значна територіальна диверсифікованість зменшує його вразливість з боку конкретних службовців, по-друге, представники цієї сфери створюють досить ефективну систему самозахисту і протидії (високий рівень правової освіченості, консолідація зусиль, створення колективних органів управління, організаційні і фінансові можливості захисту в суді, в правоохоронних органах, в ЗМІ, політична підтримка). Середній бізнес більш зацікавлений у відповідних правилах і стандартах. Це суттєво зменшує потенціал неправових рішень з боку управлінців, але не унеможливорює їх повністю в цьому секторі економіки. Як і раніше, не витримуючи тиску, а здебільшого – не бажаючи затівати ризиковані змагання, значна частина середнього бізнесу відходить у "тінь", погіршуючи таким чином як загальні показники економічної безпеки держави, так і криміногенну ситуацію в суспільстві.

Характерним проявом службової злочинності є сфера економічних повноважень і управління.

Оскільки власність на економічні ресурси у підсумку конвертується в доходи або на нематеріальні вигоди (наприклад, суспільний статус), то економічні злочини проти неї здійснюються як за допомогою злочинів в сфері економічної діяльності, так і на підставі зловживання посадовим становищем в системі менеджменту.

Тому значне місце в переліку економічних злочинів і порушень прав суб'єктів підприємницької діяльності займає зловживання посадовим становищем окремими менеджерами фірм і державними службовцями. Найбільш розповсюдженою формою їх прояву є корупція, хабарництво, вимагання тощо.

За повідомленням департаменту зв'язків з громадськістю МВС України, у 2005 році в країні було розкрито 3.7 тис. фактів хабарництва, що на 18.8% більше, ніж 2004 році (з 1996 року до 2004 року ріст зафіксованих фактів хабарництва складав 8-12% щорічно, і 94% справ доходило до суду) [15, с. 5]. Це свідчить безумовно про поліпшення якості діяльності правоохоронних органів в 2005 р. Але така сама статистика водночас доводить, що середня сума виявленого хабара зросла з 2.5 тис. грн. у 2002 р. до 4.7 тис. грн. у 2004 р. і до 8.7 тис. грн. у 2005 р. Якщо виявленість злочинів зросла на 19%, то сума хабара – вдвічі [5, с. 6]. Порівнюючи ситуацію, наприклад, з Росією, маємо такі цифри.

Середня кількість хабарів в Росії за той же період скоротилася на 20%, а загальний обсяг корупційного ринку збільшився в 9.5 разів і досяг 316 млрд. дол. Більш як у 13 разів виріс розмір середнього хабара – 135.8 тис. дол. [3, с. 10].

В рейтингу корумпованих країн світу за 2004 р., що розраховується авторитетною організацією Transparency International, Україна знаходиться на 188 місці. Згідно з опитуваннями, що проводились центром ім. Разумкова, 90% українців мали відношення до хабарництва. За оцінками світового банку, вітчизняні підприємці витрачають на хабарі 2-2.5% свого річного прибутку (це приблизно дорівнює обсягу товарообігу України за 2 місяці) [15, с. 5].

Кількість службових злочинів, їх характер, обсяг збитків суттєво відрізняється за сферами суспільних відносин, за галузями економіки, за регіонами країни, а також за підвідомчістю справ.

Наприклад, підрозділи БОЗ порушили більше 30 кримінальних справ за фактами вчинення злочинів у сфері земельних відносин, десять з них порушено нинішнього року, зокрема в АР Крим, Київській, Донецькій, Луганській та Черкаській областях. Так, за матеріалами ГУБОЗ МВС України прокуратура порушила кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ст. 368 КК України, стосовно організованої групи з 4 осіб на чолі з головою одного з органів місцевого самоврядування Київської області, котра протягом 2004-2005 років вимагала й отримувала від громадян хабарі за виділення земельних ділянок. У квітні 2005р. при отриманні хабара на суму 129 тис. дол. США за виділення земельної ділянки прошею 3 гектари учасників було затримано [21, с. 6].

У Одеській області за матеріалами ГУБОЗ МВС України порушено кримінальну справу за фактом розкрадання державних коштів ДП "Укрзалізниця" та його структурними підрозділами. Встановлено,

що у вересні-жовтні 2004 р. було перераховано 319.964.000 грн. на розрахунковий рахунок благодійного фонду "Фонд реконструкції і розвитку міжнародного дитячого центру "Артек" для проведення будівельних робіт для його реконструкції. Фактично у 2004 році за рахунок благодійних джерел фінансування було проведено будівельних робіт на суму 1.93 млн. грн. Залишок грошових коштів – понад 318 млн. – через мережу комерційних підприємств, у тому числі з ознаками фіктивності, було переведено в готівку. Аналогічним способом розкрадено понад 72 млн. грн. через благодійний фонд "Артеміда з добром до людей" у Кіровограді [21, с. 6].

Органи прокуратури Дніпропетровської обл. в лютому 2006 року порушили 17 кримінальних справ за фактом нераціонального використання природного газу. Зокрема, порушена кримінальна справа за частиною другою ст. 367 КК стосовно посадових осіб житлового господарства Дніпропетровської міської ради і "Дніпропетровських міських тепломереж". Недбалість чиновників призвела до збитків на суму 499.8 тис. грн. [10, с. 7].

У 2005 р. органи прокуратури міста Києва порушили 51 кримінальну справу за фактом незаконних дій в сфері використанні державного і комунального майна. 112 посадових осіб притягнуто до відповідальності, відшкодовано понад 6 млн. грн. [там же].

За період 2005 р. департамент ДСБЕЗ МВС України розкрив 4329 злочинів в сфері паливно-енергетичного комплексу. Зафіксовано 142 факти хабарництва, виявлено 2744 особи, причетні до злочинів, з них – 185 – керівники різних рівнів. Сума збитків державі – понад 1.2 млн. грн. Найбільша кількість злочинів розкрито в вугільній галузі – близько 40% [7, с. 7].

Органами КРУ за 2005 р. встановлено фінансових порушень на кожному другому об'єкті, що перевірявся на суму 1.8 млрд. грн. З них 470 млн. грн. - бюджетні кошти. Найбільша сума – 253 млн. грн. – була витрачена на держзакупівлі, що були проведені з порушенням процедури. 9000 матеріалів перевірок передано правоохоронним органам. Зокрема, за результатами перевірки держуправління справами при Секретаріаті Президента України вдалося повернути у державну власність близько 280 млн. грн. Також в держбюджет за підсумками цієї перевірки повернено понад 3.5 млн. грн., що були використані на незаконні і нецільові витрати [4, с. 29–31].

За попередніми оцінками, понад 800 млн. грн. завдали збитків своєю діяльністю посадові особи держуправління справами і колишньої адміністрації Президента.

Тільки за перше півріччя 2005 р. за корупційними справами судами до адміністративної відповідальності притягнуто понад 400 осіб; у 20 з них прийняті рішення про звільнення з посади чи усунення від виконання функцій держави. До адміністративної відповідальності притягнуто 8 посадовців обласного рівня, 24-районого, 133-представники органів місцевого самоврядування [21, с. 6]. Порушено 25 кримінальних справ стосовно 34 посадових осіб облдержадміністрацій, 6-відносно керівників обласних рад. У здійсненні службових злочинів обвинувачуються 77 посадових осіб райдержадміністрації, в тому числі – 30 голів [16, с. 8].

В 2005 році МВС розкрило 570 злочинів, скоєних службовцями контролюючих органів, які завдали збитків на суму близько 998 млн. грн. Розкрито 139 злочинів, скоєних працівниками виконавчої служби Мінюста, 94-співробітниками податкових органів і 92-органами митної служби. В суди направлено 73 кримінальні справи, збитки від яких сягають понад 174 млн. грн. [11, с. 1].

В минулому році органами прокуратури Харківської області до кримінальної відповідальності за корупційні злочини притягли близько 50 посадовців, 20 з яких співробітники міліції. За фактами корупційних діянь за 2005 рік складено близько 550 протоколів, що майже вдвічі більше, ніж у 2004 р. До адміністративної відповідальності притягнуто понад 450 осіб, що в 1,8 разів більше, ніж в попередньому році. Це зокрема, близько 300 держслужбовців, із них близько 90 – третьої і четвертої категорії, близько 70 посадових осіб місцевого самоврядування, 10 співробітників МНС [8, с. 1].

Службова злочинність в системі правоохоронних і контролюючих органів сьогодні виступає індикатором наскрізної криміналізації суспільних відносин. Це водночас є свідченням того факту, що службова злочинність як загроза національній безпеці держави досягла запорогової позначки і може стати неконтрольованою. На користь такого припущення свідчать статистичні і фактичні дані.

В 2005р. прокуратура Автономної Республіки Крим порушила 34 кримінальні справи за фактом скоєння злочинів працівниками органів внутрішніх справ. В суди направлена 21 кримінальна справа, більшість з яких – корупційні злочини і застосування незаконних методів дізнання і досудового слідства. Внесено 826 документів реагування на порушення законодавства, за які до дисциплінарної відповідальності притягнуто 1044 співробітники міліції. Відмінено 993 незаконних постанови про відмову у порушенні кримінальної справи і 443 незаконних постанови про закриття кримінальної справи [9, с. 6].

В Запорізькій області органи прокуратури притягли до відповідальності за приховування злочинів від реєстрації 389 співробітників міліції. Виявлено і поставлено на облік 774 злочини, що були раніше приховані. До дисциплінарної відповідальності притягнуто 389 винуватців. Також відмінено 595 незаконних постанов про відмову у порушенні кримінальної справи [там же].

Протягом 2005 р. прокуратура і СБУ за матеріалами департаменту внутрішньої безпеки МВС порушили 657 кримінальних справ за фактами скоєння злочинів співробітниками міліції, з них 88 – за порушенням законності, що були допущені під час виконання службових обов'язків. Це на 78% більше показників 2004 р [6, с. 1].

Криміналізація і корумпованість правоохоронних органів посилює неузгодженість у взаємодії окремих їх ланок. Згідно чинного законодавства тільки прокуратура може порушувати і передавати до суду кримінальні справи, за якими підозрюваними або обвинувачуваними є посадові особи. За свідченням міністра внутрішніх справ України Ю. Луценка, міліція "свою частину роботи" виконує. Зафіксовано близько 1200 посадових осіб у зібраних матеріалах, серед них 630 керівників, які підозрюються у нанесенні збитків економіці країни у розмірі 22 млрд. грн. З них на 16 млрд. грн. накладено арешт, і вони чекають своєї долі в суді. Решта – 6 млрд. грн. – юрисдикція прокуратури, яка не поспішає з визначенням їх долі [5, с. 13].

Наведені факти, звичайно, показують не тільки ріст службової злочинності, а й відображають процеси посилення боротьби із злочинністю і корупцією. Саме цим пояснюють аналітики стан справ в системі Державної податкової адміністрації.

В рамках боротьби з корупцією в податкових органах в 2005 р. порушено 253 кримінальних справи, із них 162 – за матеріалами управління боротьби із корупцією в органах ДНА (із 667 матеріалів поданих до прокуратури), що в 2.3 рази перевищує показники 2004 р.

Найбільше порушень зафіксовано у так званих промислових регіонах: Дніпропетровськ – 18, Одеса – 14, Харків – 12, Донецьк – 11, Запоріжжя – 10. Саме тут знаходиться переважна більшість великих, бюджетоутворюючих підприємств. Крім того, в 2005 році співробітниками управління боротьби з корупцією виявлено 12 фактів хабарництва серед працівників податкової служби, за що притягнуто до кримінальної відповідальності і засуджено 12 осіб (у 2004 р. – 7) [24, с. 4; 23, с. 7]. За порушення вимог закону "Про боротьбу з корупцією" складено 307 адміністративних протоколів на працівників ДПС, на

підставі яких до адміністративної відповідальності притягнуто 168 службових осіб. Проведено понад 3 тис. службових розслідувань і перевірок з питань дотримання законності, за результатами яких притягнуто до відповідальності майже 1.5 тис. податківців. Звільнено 192 особи, з них 57 працівників податкової міліції.

Для зміцнення керівного складу на 80% замінено керівників структурних підрозділів ДПС по Україні, а в м. Києві та в Севастополі – 100% голів регіональних ДНА. Оновлено 81% голів обласних ДПАУ, 73% – заступників голів і начальників районних податкових адміністрацій [23, с. 7].

Рішучі дії проти злочинності і корупції мали і свої логічні адміністративні і організаційні наслідки. За підсумками позачергового атестування з лав ОВС було звільнено 2 тис. працівників, порушено 368 кримінальних справ, виявлено 160 фактів корупції, вчинених правоохоронцями. Ретельніше придивилися і до тих, хто очолював міліцейські підрозділи і закривав очі на неподобства, що коїлись всередині колективів, котрі здобули не найкращу репутацію серед населення. Було замінено 672 особи керівного складу ОВС, в тому числі – кожного другого начальника міськрайліноргану. На 90% оновлено керівництво центрального апарату міністерства. Наполовину скорочено кількість генеральних посад і відмінено всі накази щодо незаконного присвоєння позачергових спеціальних звань [22, с. 9].

Аналізуючи причини стабільно загрозливого обсягу службової злочинності слід, насамперед, вказати на об'єктивні її передумови. Традиційне, але досі не вирішене питання, що залишається на сьогодні головним – низька заробітна плата більшості посадових, службових осіб, чиновництва. В усьому світі прийнято, що рівень зарплати в держслужбі повинен відрізнятись від приватного сектора не більш як удвічі. В Україні він відрізняється в десятки разів. Із 250 тис. чиновників в Україні третина отримує заробітну плату на рівні лише реального прожиткового мінімуму. Якщо у Польщі, наприклад, середня зарплата держслужбовців дорівнює 700 євро, а у директора департаменту – 2000 євро, то в Україні аналогічна посада оцінюється в 1.5 тис. грн. (разом з усіма доплатами і преміями). Російський міністр отримує в середньому 3 тис. дол. у еквіваленті, український – 1 тис. дол. [15, с. 5]. Оплата праці мільйонера сьогодні в середньому дорівнює оплаті праці некваліфікованого робітника на будівництві. Вона на 40% менше, ніж у Грузії. Бюджет поліції Словаччини перевищує український у 14 разів, доходи вітчизняних правоохоронців менші за статки польських колег у 34 рази [22, с. 9].

Загальна частка держслужбовців у населенні країни становить 0.5%. Це найнижчий показник у Європі (у Польщі – 0.8%, в Австрії – 5.9%, у Швеції 9.8%) [14, с. 5]. Цей факт значно сприяє монополізації управлінської і службової діяльності і також слугує поширенню корупції.

В силу своїх особливостей службові злочини досить складні і затратні щодо їх викриття, тому і латентність їх найнижча порівняно з іншими видами злочинів.

За підрахунками спеціалістів, рівень латентної службової злочинності в господарській діяльності в геометричній прогресії обернено пропорційний розміру доходної частини бюджету і рівню дотримання обсягів і структури видатків. Якщо, наприклад, фінансування бюджетних установ здійснюється встановленим чином тільки на 65-70%, а решта за рахунок так званих місцевих альтернативних джерел, то тим самим складається офіційне підґрунтя для корупції і приховування значної частки злочинів [13, с. 119].

Об'єктивно криміналізація бюджетної сфери не минає правоохоронні органи. Реально органи МВС, наприклад, фінансуються з бюджету лише на 50-70%; решта коштів, відповідно до ст. 24 Закону України "Про міліцію" надходять з альтернативних джерел (від трудових колективів, меценатів підприємств, інших спонсорів). Це, в свою чергу, створює імунітет спонсорам і прямо чи опосередковано сприяє корупції і організованій злочинності [20, с. 37].

Одним із напрямків протидії штучно-латентній злочинності в правоохоронних органах спеціалісти вважають подолання недоліків в системі реєстрації і обліку злочинів. Важко розраховувати на надійну і повну реєстрацію і облік скоєних злочинів тільки тими правоохоронними органами, котрі водночас вирішують завдання переслідування і притягнення винних осіб до відповідальності. Дається взнаки і відсутність належного ресурсного забезпечення, і професійного досвіду, а головне – заінтересованості правоохоронних органів в цій справі. Адже від них як і раніше, вимагають високих показників викриття і скорочення кількості злочинів. Вирішенню цієї проблеми, на думку фахівців, могло б сприяти створення служби реєстрації злочинів, незалежної від служб карного переслідування та викриття винних [18, с. 277; 19, с. 248]. Такими функціями пропонують наділити органи юстиції, де мають акумулюватися всі відомості про встановлені злочини незалежно від відомчої причетності правоохоронного органу [1, с. 48].

Література

1. Акутаев Р.М. Некоторые аспекты борьбы с искусственно-патентной преступностью // Государство и право. – 1999. – №3. – С. 44–50.
2. Бандурка О.М., Духов В.С., Петрова К.Я., Червяков І.М. Основи економічної безпеки: Підручник. – Х.: Вид-во НУВС, 2003. – 236 с.
3. Власть денег. – 2005. – № 44.
4. Власть денег. – 2006. – № 4.
5. Власть денег. – 2006. – № 6.
6. Газета "2000".. – 2006 р. – № 3.
7. Газета "2000". – 27 січня 2006 р.
8. Газета "2000". – 2006 р. – № 5.
9. Газета "2000". – 2006 р. – № 6.
10. Газета "2000". – 24 лютого 2006 р.
11. Газета "2000". – 10 березня 2006 р.
12. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
13. Дидаренко Э.А., Розовский Б.Г. Некоторые причины экономической преступности // Проблемы борьбы з організованою злочинністю в регіоні: 36. матеріалів міжнар. наук.-практ. конфер. (Харків) 26 - 27 квітня 1999 р. – Х.: Право, 2000. – С. 116–119.
14. Экономические известия. – 14 февраля 2005 г.
15. Экономические известия. – 25 апреля 2005 г.
16. Дзеркало тижня. – 14 травня 2005 р.
17. Гальчинський А.С., Гесць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційна стратегія українських реформ. – К.: Знання України, 2002. – 326 с.
18. Кальман О.Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та практичні проблеми: Монографія. – Х.: Гімназія, 2003. – 352 с.
19. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. – М. 1982. – 316 с.
20. Розовський Б.Г. Оцінка латентності організованої злочинності в регіоні за побічними факторами // Проблемы боротьби з організованою злочинністю в регіоні. – Х.: Центр вивчення організованої злочинності при НЮАУ ім. Я. Мудрого, 1999. – С. 32–39.
21. Урядовий кур'єр. – 4 червня 2005 р.
22. Урядовий кур'єр. – 20 жовтня 2005 р.
23. Урядовий кур'єр. – 24 січня 2006 р.
24. Урядовий кур'єр. – 2 лютого 2006 р.

УДК 343.225.1 + 343.971

Дишлевой А.Ю.,

кандидат медицинских наук, доцент
кафедры криминально-правовых дисциплин
и административного права ХЭПУ

Судебно-психиатрическая оценка преступлений, совершаемых в состоянии дисфории

Судебно-психиатрическая оценка аффективных состояний является весомой частью работы экспертов и нередко становятся камнем преткновения в диагностике психического состояния на момент совершения правонарушения и определения вменяемости. Эмоциональные проявления выражают наше отношение к окружающей действительности и самим себе. Они в своих количественных и качественных вариациях сопровождают повседневное поведение, а тем более противоправные поступки. Аффектом называют чрезмерно сильные, но ограниченные во времени эмоциональные проявления [1].

Свое криминогенное значение аффективные преступления приобретают благодаря общественному резонансу, который возникает в ответ на множественные тяжкие, нередко смертельные повреждения и увечья, причиняемые жертве.

В зависимости от степени выраженности и вовлечения патологических проявлений других сфер психической деятельности аффективные состояния могут иметь психотический и непсихотический уровень и применительно к оценке деликта результировать в невменяемость, уменьшенную вменяемость или вменяемость.

Эти обстоятельства требуют от работников правоохранительных органов определенного навыка, который позволит дифференцировать деликты, совершаемые в аффективном состоянии и в соответствии с этим строить тактику досудебного следствия, проводить опрос свидетелей, изучать личность подозреваемого.

О необходимости углубленной подготовки юристов по вопросам юридической психологии неоднократно говорилось в научной литературе [2].

В этой связи целесообразно организовывать проведение специальных циклов, лекций, семинаров, научных конференций с участием специалистов психиатров и психологов; публикаций в юридической периодике тематических статей посвященных проблемам судебной психологии и психиатрии.

Настоящая работа посвящена клиническому содержанию такого криминогенно значимого психопатологического феномена как дисфория.

В толковом словаре психиатрических терминов В.М. Блейхера и И.В. Крука говорится о том, дисфория (в переводе с греческого *disphoria* – раздражение, досада) относится к расстройствам настроения, при котором преобладают мрачный, угрюмый, злобно-раздражительный его оттенки. Эмоциональное состояние ею страдающего характеризуют: предметная неопределенность, частые аффективные вспышки, легкость проявления агрессии. [2; с. 480]

В зависимости от тяжести расстройств настроения проявления дисфории могут варьировать от обидчивости, придирчивости, вздорности, ворчливости, недовольства, иронии и язвительности до тоски в сочетании с тревогой, отчаянием, безысходностью, страхом; злобой, перемежающимися эпизодами ярости. Перечисленные расстройства то относительно парциальны, то касаются всего, с чем бы или с кем бы больной ни соприкасался. Не сложные формы дисфории легко просматриваются. Их принимают за присущие индивидууму характерологические черты. Дисфории, особенно выраженные, сопровождаются двигательными расстройствами, степень которых колеблется от непоседливости или легкой заторможенности до психомоторного возбуждения или субступора. Возбуждение при дисфории монотонное, скупое, молчаливое и проявляется в форме однообразных движений, которые в редких случаях сопровождаются выкрики отдельных коротких фраз. При выраженных дисфориях могут возникать состояния иступления – раптусы.

Дисфория может усложняться различными психопатологическими расстройствами: бредом различного содержания (преследование, ущерб, ипохондрия), растерянностью, измененным сознанием (сумерки).

Как правило, дисфории возникают аутохтонно, без связи с какими-либо внешними раздражителями. Однако в ряде случаев их начало может совпадать с психогенией. Обращает на себя внимание несоответствие глубины психических расстройств поводу, за которым они последовали. Начало дисфории обычно внезапное. Продолжительность колеблется от часов до недели и более. В последнем случае возникают соматические расстройства, свойственные депрессии – похудание, бессонница, головные боли, колебания артериального давления и сердечного ритма, боли в эпигастриальной области, отсутствие аппетита и др.

Непродолжительные дисфории кончаются критически, затянувшиеся – в ряде случаев летально. Если дисфория сопровождалась симптомами манифестного психоза – растерянностью, измененным сознанием, в части случаев – импульсивными явлениями, – наблюдается та или иная степень амнезии бывших продуктивных расстройств.

Большое число исследователей считают, что дисфория наблюдается при многих психических заболеваниях, функциональных и органических, но особенно типична для эпилепсии, при которой она может предшествовать припадку, завершать его или выступать в роли эквивалента.

По мнению некоторых исследований дисфорическая окраска настроения нередко возникает также в структуре депрессивных состояний различной этиологии, в том числе эндогенных депрессий.

Следует согласиться с мнением Антоюка Ю.М., что дисфории могут появляться как следствие напряженной борьбы мотивов и стремлений к импульсивному поведению при сексуальных девиациях.

На мой взгляд, следует согласиться с точкой зрения большинства исследователей в том что, особенности психических заболеваний привносят определенную специфику в клиническую картину, наблюдающихся при них дисфорий [3].

Так Морозов Г.В, Шумский Н.Г. указывают, что дисфории, возникающие у лиц с последствиями органических поражений головного мозга постоянно сопровождаются повышенной чувствительностью к внешним раздражителям вплоть до гиперпатии – восприятия с неприятным, мучительным чувственным тоном, и сенестопатиями – тягостными ощущениями со стороны внутренних органов. При дисфориях, особенно возникающих при эпилепсии, возможны различные импульсивные явления – как в форме поступков, так и влечений (бродяжничество, алкогольные и сексуальные эксцессы и т.д.).

Известный немецкий психолог Э. Блейлер, рассматривает дисфории как наиболее часто встречаемую форму психических эквивалентов припадков при эпилепсии. Он считал, что нет эпилептика, у которого они не наблюдались бы [6; с. 132]. В связи с этим нередко дисфории называют эпилептическим расстройством настроения. При этом заболевании встречаются дисфории как на фоне пониженного, так и повышенного настроения. Дисфории с пониженным настроением встречаются чаще и сопровождаются тоской, тревогой, беспричинным страхом в сочетании со злобностью,

подозрительністю, напруженістю, готовністю к рaзрушительним действиям по отношению к окружающим. Нередко больные жалуются на неодолимое желание убить кого-нибудь из близких или покончить с собой. Иногда отмечается состояние заторможенности с жалобами на трудность сосредоточиться, невозможность осмыслить вопросы окружающих, понять происходящее.

Состояния повышенного настроения обычно сопровождаются восторженностью, достигающей экстаза на высоте эпизода. Реже повышенное настроение имеет возбужденный оттенок или черты дурашливости и паясничание. Отмечается выраженная раздражительность, взбудораженность. На высоте аффективного расстройства может развиваться помрачение сознания, что доказывают отрывочные воспоминания больного о происшедшем. В периоды дисфорий у больных могут возникнуть непреодолимое стремление к бродяжничеству (дромомания, пориомания), запойное пьянство (дипсомания). Они склонны к совершению краж (клептомания), поджогов (пиромания), сексуальные преступления. [5; с. 557].

Как свидетельствует судебно-психиатрическая практика тяжкие преступления больные эпилепсией совершают при психопатических формах дисфорических состояний. Для распознавания дисфории важны объективные сведения о немотивированном, внезапном изменении настроения и наличии подобных состояний ранее. Иногда сами больные создают трудности в квалификации бывшего у них болезненного изменения, так как стремятся объяснить возникновение "плохого" настроения каким-либо внешним поводом. Судебно-психиатрическая оценка зависит от глубины дисфории. Включение бредовых переживаний, нарушение сознания на высоте дисфории ведут к признанию таких больных невменяемыми [6; с. 142–143, 231–232].

Криминогенная опасность больных возрастает в период алкогольного опьянения, в состоянии которого происходит заметное усиление эпилептических особенностей характера, превалируют придирчивость, угрюмая напряженность, недовольство окружающими, доходящие до выраженной злобы. Агрессивные действия больных часто направлены против родных и близких. Больные неусидчивы, долго не могут заснуть, сон наступает от дополнительных приемов алкоголя [8; с. 132–133, 142–143]. Сходные расстройства наблюдаются у лиц с патологией характера.

К. Ясперс в своем фундаментальном труде "Общая психопатология" указывает, что у лиц с психопатической конституцией

наблюдаются похожие на припадки колебания настроения (дисфорические состояния); при этом имеют место такие феномены, как изменение восприятия мира, навязчивые мысли и т. п. Наступившее изменение представляет собой своего рода "провал" в аномальное состояние; переживание этого изменения очень часто сопровождается острым чувством тревоги. В описаниях П. Жане такие аномальные состояния обозначаются терминами "психолептический кризис" (*crise de psycholepsie*) и "ментальный провал" (*cute mentale*). Так, Курт Шнайдер описал кратковременные, быстро наступающие и столь же быстро проходящие трансформации настроения у "лабильных психопатов".

Изменение состояния чувства может дать толчок развитию таких явлений, как фуги, пьянство ("периодическая дипсомания"), мотовство, страсть к поджогам, воровству и другим преступным действиям; именно подобные действия служат выходом для трансформированного настроения индивида. По окончании припадка индивид рассматривает свои влечения – которые еще недавно были для него непреодолимы – как нечто абсолютно чуждое. В период измененного настроения индивид всецело находится под властью страха, нигилистического чувства (когда все безразлично) или какого-то неопределенного влечения ("биения в крови"). [7; с. 825–826].

Особенно типичны дисфории для лиц, страдающих эпилептоидным типом психопатии. Этим термином П.Б. Ганнушкин обозначал те непрогредиентные конституциональные формы, которые находятся в таком же отношении к эпилепсии, как шизоидная психопатия к шизофрении. Самыми характерными свойствами этого типа психопатов являются: во-первых, крайняя раздражительность, доходящая до приступов неуправляемой ярости, во-вторых, приступы расстройства настроения (с характером тоски, страха, гнева) и, в-третьих, определенно выраженные, так называемые моральные дефекты (антисоциальные установки).

Описывая дисфории у таких личностей П.Б. Ганнушкин отмечает, что очень важно подчеркнуть чрезвычайно характерную для эпилептоидов склонность к эпизодически развивающимся расстройствам настроения, расстройствам, могущим возникать, как спонтанно, как бы без всякой видимой причины, так и реактивно – под влиянием тех или других неприятных переживаний. То, что отличает подобные расстройства от депрессивных состояний всякого другого рода, это почти постоянная наличность в них трех

основных компонентов: злобности, тоски и страха. Подобные расстройства настроения могут продолжаться недолго, но могут и затягиваться на день или даже на несколько дней, и именно на эти то дни и падают наиболее бурные и безрассудные вспышки эпилептоидов" [5; с. 136–138].

Помимо тотального изменения психического облика при эпилептоидной психопатии П.Б. Ганнушкин выделяет эпилептоидный тип реакций как острое, преходящее, реактивное состояние. Клиническое содержание такой реакции составляет развивающееся под влиянием тяжелых переживаний, больших неудач, огорчений длительное расстройство настроения, которое выражается в озлобленности, гневливости, тоске. Больной озлобляется, обнаруживает все отрицательные черты своей психики, старается выявить себя возможно жестче, возможно антисоциальнее, пренебрегает всеми правилами и навыками общежития; он отмежевывается от общества, старается как можно больше навредить, отомстить этому обществу, которое не дало ему счастья, уюта, места в жизни; и против тех условий, в которых он очутился. Это состояние бывает временным, преходящим, длящимся только месяцы. Эпилептоидные реакции могут развиваться у тех индивидуумов, в психике которых имеет место эпилептоидный круг, если не ясно выражен, то хотя бы намечен. Такое острое эпилептоидное состояние – в качестве психотического эпизода – может наблюдаться не только при конституциональных психопатиях, но и при органических заболеваниях головного мозга: при эпидемическом энцефалите у детей, при травматических поражениях головного мозга, при шизофрении и т. д. [6; с. 318–320].

Полное и всестороннее исследование дисфорий было проведено А.А. Авдеенко, которым было предложено выделять в структурной организации дисфорий дисфорические реакции, фон, психоз и состояние. Дисфорические реакции и фон, как изолированные проявления, являют собой непсихотические варианты дисфорий, дисфорические психозы и состояния – психотические.

По мнению А.А. Авдеенко дисфорическая реакция – это пароксизмальная, злобно-гневная или (реже) тоскливо-депрессивная аффективная вспышка, внешне проявляющаяся как ответ на любой незначительный или индифферентный повод, который больные зачастую сами активно отыскивают. Дисфорический фон определяют пароксизмальные, безотчетные, тягостные, недифференцированные, но достаточно интенсивные эмоциональные колебания, организующие деятельность больных на поиски способов их ликви-

дации. Это особое эмоциональное напряжение, создающее аффективный центр переживаний, как бы первый этап реакции. Дисфорический психоз представляет собой грубое нарушение напряженным, интенсивным, пароксизмально возникающим аффектом отрагательной и познавательной деятельности головного мозга, с нарушением поведения, с отсутствием критического отношения к переживаниям и поступкам, не вытекающим из реальной оценки ситуации. В дисфорических психозах более полное и завершенное развитие получает содержание, в связи с чем А.А. Авдеенко выделяет четыре их типа: злобно-гневный, депрессивный, параноидный и эйфорический. Под дисфорическим состоянием следует понимать сложное, полиморфное образование, состоящее из разнообразных, сменяющих друг друга, нередко непродолжительных, дисфорических психозов и частых дисфорических реакций, связанных между собой единым дисфорическим фоном, из которого они и вырастают. [9; с. 9–14].

Подобное разделение представляется наиболее соответствующим потребностям экспертной практики. При этом, наличие признаков дисфорического психоза или дисфорического состояния на момент совершения преступления следует отнести к обстоятельствам исключающим вменяемость. Дисфорический фон настроения и проявления, экспертная оценка которых зависит от тяжести дисфорические реакции следует рассматривать как непсихопатические преступления и особенностей психического состояния лица.

Следует отметить, что определение проявлений дисфории может привести к кардинальному пересмотру обстоятельств дела и вины обвиняемого. Полиморфизм дисфорий зависит от клинических особенностей психических расстройств, на почве которых она развивается. Глубина дисфории может достигать психотического уровня, что влечет за собой решение об эскульпации. Если проявления дисфории не достигали уровня психоза, то с учетом ситуации и психического состояния обвиняемого, судебно-медицинская экспертиза применительно к оценке преступления определяет невменяемость, ограниченную вменяемость или вменяемость.

Литература

1. Блейхер В.М., Крук И.В. / Под ред. канд. мед. наук С.Н. Бокова: В 2-х томах. – Т. 1. – Ростов-на-Дону: "Феникс", 1996 – 480 с.

2. Морозов Г.В., Шумский Н.Г. Введение в клиническую психиатрию (пропедевтика в психиатрии). – Н.Новгород: Изд-во НГМА, 1998. – 426 с. – С. 18).

3. Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста / Под ред. С.Ю. Циркина. – М.: Изд-во "Питер", 1999. – 749 с. – С. 186–187.

4. Антонян Ю.М., Ткаченко А.А., Шостакович Б.В. Криминальная Сексология / Под ред. Ю.М. Антоняна. – М.: Спарк, 1999. – 464 с. – С. 327. – С. 327.

5. Судебная психиатрия: Руководство для врачей / Под ред. Г.В. Морозова. – 2-е перераб и доп. – М.: Медицина, 1998. – 400 с. – С. 132–133, 142–143.

6. Ганнушкин П.Б. Избранные труды / Под редакцией проф. О.В. Кербикова. – Ростов н/Д: "Феникс", 1998. – 416 с.

7. Карл Ясперс. Общая психопатология / Пер с нем. – М.: Практика, 1997. – 1056 с. – С. 825–826.

8. Авдеенко А.А. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. Клиническая структура и динамика дисфорий при эпилепсии 1983. Барнаул. – С. 9–14.

Корж В.П.,
кандидат юридичних наук,
доцент
м. Харків

Характеристика кримінальних функцій членів організованих злочинних утворень корисливо-господарської спрямованості

У юридичній літературі виділяють в організованих злочинних утвореннях (ОЗУ) безпосередніх виконавців злочинних діянь і організаційно-керівний склад. Виконавців злочинних ролей в організованих злочинних групах умовно поділяють на організаторів, основних і другорядних членів.

Криміналістична характеристика злочинних ролей в організованій групі, злочинній організації, спілці має певне значення для вибору тактичних прийомів при проведенні окремих слідчих дій, криміналістичних операцій і для розслідування в цілому. У ОЗУ центральне місце займають особи, які сформували (утворили) організовану групу, злочинну організацію, спільність так звані керівники злочинного бізнесу. Ці особи називаються в злочинному світі лідерами, а в юридичній науці - організаторами, керівниками організованого злочинного утворення.

Криміналістична класифікація суб'єктів економічних злочинів взаємозв'язана з кримінально-правовою характеристикою. Дослідники кримінально-правової науки до основних ознак, які характеризують організовану групу, відносять наявність в ній організатора, керівника організованого злочинного утворення. Згідно з п. 3 ст. 27 КК України організатором визнається особа, яка організувала скоєння злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою або здійсненням.

На наш погляд, організатором визнається особа, яка створила організовану групу або керувала нею, а також забезпечувала фінансування або організувала приховування злочинної діяльності.

Кримінально-правова характеристика організатора запропонована М.П. Водько. Він вважає, що організатор - це співучасник, який:

– готує скоєння злочину, тобто підбирає співучасників, визначає об'єкт злочину, розподіляє ролі співучасників;

– керує виконанням злочину на місці його здійснення разом з іншими виконавцями;

– утворює злочинну групу або злочинну спільність, тобто визначає учасників злочинного формування, одержує згоду на участь у злочинній діяльності, структурує формування, встановлює співвідношення підлеглості, забезпечує її зброєю і спеціальними технічними засобами, встановлює систему захисту від соціального контролю;

– керує організованою групою або злочинною спільністю, тобто планує злочинну діяльність, інструктує учасників, визначає об'єкти, час і спосіб злочинного посягання, підводить підсумки (розбори), розподіляє злочинні доходи тощо [2].

Вказані елементи кримінально-правової характеристики організатора організованої групи, злочинної організації мають значення для формування криміналістичної характеристики ролевих функцій членів ОЗУ.

У числі особових якостей організатора (лідера) слід виділити його значний кримінальний і життєвий досвід, безумовний авторитет, психологічні особливості.

Знання особових особливостей організатора організованої групи, злочинної організації, співтовариства дозволить визначити ступінь і характер індивідуальних причин та мотивів злочинної поведінки. Саме особа правопорушника з його свідомістю і волею – це та центральна ланка, яка зв'язує причину і наслідок.

Вивчення індивідуально-психологічних особливостей лідерів кримінальних структур дозволило виявити типові риси: організаторська здібності, висок вольові якості, толерантність, аналітичний розум, уміння відстояти себе і емоційну витримку. Останнє дає їм можливість володіти ситуацією і ухвалювати рішення з урахуванням обставин, умов споєння злочину.

У криміналістичній літературі виділяють наступні типи лідерів злочинного середовища: замовники; лідери-організатори; лідери змішаного типу; лідери-керівники; керівники-виконавці [3]. На наш погляд, вказаний тип лідера відноситься до керівників (лідерів) злочинних груп корисливо-насильницької спрямованості. Від них істотно відрізняються організатори злочинної діяльності у сфері економічних відносин. Вони, як правило, суміщають організаційні, адміністративно-господарські і контрольні функції, є ініціаторами створення злочинної групи, а після її формування здійснюють комплекс різних функцій, зокрема, направлених на здійс-

нення економічних злочинів, забезпечення безпеки функціонування організованої злочинної діяльності, а також функцій, пов'язаних з управлінням групою, розвитком кримінальної діяльності, легалізацією криміналістичних доходів.

У організованих злочинних утвореннях корисливо-господарської спрямованості осіб, що виконують організаційно-розпорядливі функції, називають "бос" або "патрон". У науці кримінального права – криміналістиці, вказані особи називаються організаторами злочинної групи, злочинної діяльності.

За даними наших досліджень, 33 % – організатори ОЗУ у сфері економіки у минулому були кримінальними авторитетами; 28,9 % – організатори ОЗУ – це керівники комерційних структур; тоді як 23,9 % – це посадовця владно-управлінських органів, а 14,2 % – керівники державних, колективних підприємств.

Як свідчать результати досліджень, організаторами організованих злочинних утворень у сфері економічної діяльності, як правило, були чоловіки. Зокрема, 25 % – це чоловіки у віці від 20 до 35 років; 61,9 % – від 35 до 50 років і 13,1 % – чоловіки у віці від 50 до 65 років. Кожен п'ятий організатор вказаних злочинних утворень відбував уже покарання.

Слід відмітити, що організатори злочинної діяльності у сфері економічних відносин – це освічені люди, які були наділені певними владними повноваженнями, посідали керівні посади у владно-управлінських органах, комерційних структурах, на державних підприємствах. Деякі з них мали депутатську недоторканність, займали високе службове становище в державних органах. Вони відносяться до нового типу інтелектуальних "білокомірцевих" злочинців. До їх особистих якостей, на нашу думку, відноситься: заповзятливість, організаторські здібності, рішучість, оперативність, комунікабельність, цілеспрямованість, прагматичність, компетентність. Організатори "білокомірцевої" злочинності не беруть безпосередньої участі у скоєнні економічних злочинів, а забезпечують їх ретельну підготовку, здійснюють загальне керівництво злочинною діяльністю і виконують організаційні, управлінські й спеціальна функції. До останніх відноситься: "розбір конфліктів", "прокурорський нагляд", "третейський суд" тощо [4].

Вивчення практики розслідування економічних злочинів показує, що залежно від виду організованого злочинного утворення можна виділити організаторів організованих груп, злочинних ор-

ганізацій, спільності. Крім перерахованих загальних функцій і особових властивостей їм властива низка особливостей.

Організатори організованих груп – це особи, керівники злочинного бізнесу. Вони здійснюють комплекс функцій щодо управління групою, забезпечення безпеки злочинно діяльності, функціонування організованої групи й розвитку її діяльності.

Програма вивчення особи організатора організованої злочинної групи має деякі особливості. Перш за все необхідно враховувати його дії, пов'язані з формуванням (створенням) організованої групи; її функціонуванням; організацією і керівництвом злочинною діяльністю, управлінськими функціями всередині групи. Діяльність організатора щодо управління групою включає виконання різних організаційних функцій, зокрема, розробку плану скоєння економічного злочину, його підготовку, створення сприятливої обстановки, продуманість способів скоєння злочину, визначення складу груп і розподіл ролей, підготовку технічних засобів, координацію дій учасників кримінальної операції, вживання заходів щодо забезпечення її безпеки й безпеки членів групи, ведення докладного обліку злочинних доходів й їх розподіл між членами організованої групи з урахуванням внеску кожного; залучення нових учасників до складу групи.

Організатори (керівники) організованої групи у сфері економіки звичайно характеризуються як особи, обізнані з питаннями економічних і правових основ ринкових відносин, заповзятлива, які володіють певними можливостями і організаторськими здібностями, та мають службове посадове престижне становище або авторитет у кримінальній сфері й значні фінансові кошти. Організатори розкрадають грошові кошти, банківського кредиту мають фахову фінансову, бухгалтерську підготовку. Важливе значення для розслідування набуває знання слідчим найбільш типових особових якостей, властивих організаторам організованих груп корисливо-господарської спрямованості. Організатор (керівник) вказаної групи, як вважають кримінологи, володіє особливою (батьківською) харизмою, часом нез'ясованою привабливою і пригнічуючою силою [5]. Ця сила часто пов'язана саме з тим, що лідер кримінальної організації має значний кримінальний і життєвий досвід, сильну психіку, яка визначається безумовним авторитетом. Типовими особовими якостями організаторів організованих груп є життєвий досвід, хитрість і сила волі. Ці якості допомагають їм швид-

ко сходитися з людьми, завойовувати їх довіру, авторитет, прихильність, а також бачити їх недоліки і використовувати їх в своїх цілях. Сила волі допомагає організаторам проявляти наполегливість і енергію для досягнення поставленої мети, пригнічувати волю інших, підпорядковувати їх своєму впливу.

Сукупність зазначених даних і особових якостей організатора (керівника) організованої групи дозволяє одержувати найбільш обґрунтовану характеристику.

Функціям організатора (керівника) злочинної організації, спільності властиві певні особливості. Кримінологи виділяють в злочинній організації, як єдиноначальність в управлінні, так і колегіальність тобто управлінські функції виконує керівництво колегіально [6]. Щодо лідерства в організації, у тому числі й кримінальній, соціологами виявлена одна важлива закономірність, що полягає в тому, що більшості груп і організацій в ході взаємодії "виділяються" не один, а два лідери [7]. У групах, де сильна тенденція до тотального контролю, окрім цільового лідера, який очолює справу (бізнес), формується і емоційне лідерство, так би мовити "для душі" [8]. Таких лідерів у організації може бути навіть декілька. У злочинних організаціях їх організатори, як правило, є і керівниками тобто мають владу.

Організатори злочинних організацій, спільності корисливо-господарської спрямованості, за нашими дослідженнями, одночасно здійснюють загальне керівництво злочинною діяльністю і злочинною організацією. Це не виключає покладання ними на інших активних членів злочинної організації обов'язків з організації, підготовки до скоєння економічних злочинів та приховування наслідків злочинної діяльності. Відповідно до ч. 1 ст. 255 КК України організатори злочинних організацій виконують низку дій для створення злочинної організації, її керівництвом, участю в ній; організацією керівництвом й сприянням зустрічі (зібрання) представників злочинних організацій або організованих груп; розробки планів та умов сумісного скоєння злочинів; матеріальним забезпеченням злочинної діяльності; координацією дій об'єднаних злочинних організацій або організованих груп. Окрім вказаних у КК можна виділити й інші кримінальні дії організатора злочинної організації, спільності. Зокрема, це – комплекс функцій: з управління вже створеної злочинної організації, і перерозподіл обов'язків між учасниками злочинного утворення, його окремих структурних підрозділів, встановлення дисципліни й забезпечення контролю за її до-

триманням; підбору й підкупу корумпованих посадовців владно-управлінських органів; забезпечення захисту членів злочинної організації; приховування слідів злочинної діяльності; забезпечення безпечного і ефективного обороту кримінальних доходів в легальний бізнес, політичні інститути, засоби масової інформації, а також в офшорні зони тощо.

Як свідчать матеріали практики, представникам вищих і частково середніх ланок злочинної організації звичайно властива вища злочинна авторитетність, заснована на злочинному досвіді, матеріальних засобах і особистих якостях. Організатори-керівники організованих злочинних організацій у сфері економіки, як правило, є успішними підприємцями, депутатами, співвласниками засобів масової інформації, займають керівні пости в політичних партіях.

Типологія організаторів злочинної діяльності корисливо-господарської спрямованості характеризується не тільки відміченими вище функціями, особовими якостями, але й іншими їх властивостями. Останні підлягають вивченню дослідниками з кримінології, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінальної психології, інших наук.

Досліджуючи рольові функції членів організованих злочинних утворень, можна виділити в організаційно-керівному складі: а) радників з фінансово-комерційних, економічних, юридичних, виробничих і інших питань; б) менеджерів; у) директорів-координаторів; г) осіб, що здійснюють функції розвідки і контррозвідки; д) осіб, що забезпечують безпеку функціонування злочинної організації, злочинної діяльності й особливо його організатору (керівництву). Нерідко особи, які входять до комерційно-фінансових, комерційно-господарських структур злочинної організації, за винятком керівників, можуть і не знати, на кого вони "працюють", оскільки ці організації, установи й підприємства в основному легітимні й служать офіційним прикриттям злочинного об'єднання.

Роль виконавців в організованих злочинних утвореннях пов'язана із здійсненням певних дій, направлених безпосередньо на скоєння економічного злочину.

Виконавці, як правило, – це активні учасники організованої злочинної організації. Вони постійно беруть участь в злочинній діяльності організованої групи, злочинної організації, спільності. Їх кримінально-трудоий стаж, кримінальна спеціалізація, досвід мають вплив на злочинні дії, направлені на безпосереднє скоєння економічного злочину. Виконавці вносять вагомий внесок у розви-

ток кримінальної діяльності організованої групи, злочинної організації, спільності.

Вивчення слідчої та судової практики показує, що виконавці економічних злочинів потрапляють до організованої групи, злочинної організації, двома шляхами: або за власною ініціативою, або вони були втягнуті за допомогою різних прийомів, зокрема компрометації і шантажу, створення матеріальної залежності, створення труднощів в роботі тощо.

Виконавці, які добровільно входять до організованої злочинної групи – це особи із антигромадською орієнтацією. Їм властиві: постійна участь в скоєнні економічних злочинів, ініціативність, правовий нігілізм, всюдозволеність, гордість за свою причетність до організованої групи, злочинної організації, спільності, безпосередньому скоєнні злочину, відсутність страху за притягнення до кримінальної відповідальності. На формування злочинного наміру впливає наявність певних особових особливостей: пристрасть до наживи, певний кримінальний досвід у скоєнні економічних злочинів, самолюбність, заздрість, безвілля, жадібність, ведення аморально-го способу життя тощо.

Виконавці економічних злочинів, як правило, активні, ініціативні, енергійні. Організатори знають і цінують їх ділові, професійно-кримінальні й особові якості, доручають нерідко їм виконання організаційних функцій розроблення технології злочину, підготовки засобів, способів приховування слідів. В той же час вказаний тип виконавців стійко тримається на допитах. Вони заперечують свою провину, відмовляються від дачі свідчень. На досудовому слідстві поведуться агресивно, розбещено, задиристо. Подолати їх протидію слідчий може шляхом ретельного з'ясування низки обставин, зокрема про минуле в їх житті; вивчення особи обвинуваченого, причин та умов об'єднання в організовану злочинну групу, формування злочинної поведінки, а також шляхом одержання консультативної допомоги психолога при підготовці та проведенні допиту.

Як свідчить практика, нерідко безпосередні виконавці економічних злочинів були втягнуті в організовану злочинну діяльність керівниками владноуправлінських органів, господарських, комерційних структур. Вони втягуються до організованої групи, злочинної організації, спільності під впливом або за втручанням, керівника трудового колективу. Можна виділити наступні прийоми втягування організаторами економічних злочинів потрібних їм осіб на роль виконавців:

Перший – використання важкого матеріального стану окремих осіб у зв'язку з безробіттям, відсутністю коштів для існування й іншими негативними наслідками соціально-економічної кризи.

Другий – компрометація осіб, які вчинили різні зловживання, порушення, провини. Цей прийом часто використовують організатори злочинних утворень, які суміщають злочинну діяльність з офіційною посадою. Вони залучають підлеглих їм осіб до організованої злочинної діяльності, як із застосуванням шантажу, так і без такого.

Третій – створення труднощів в роботі для підлеглих. Організатор злочинної групи одночасно є керівником підприємств, організацій, установ. Він навмисно створює труднощі в роботі окремих осіб, яких планує використовувати в ролі безпосередніх виконавців запланованих ним економічних злочинів. Тут використовуються різні прийоми: звільнення за дрібну провини, просування по службі, підвищення зарплати або пряму пропозицію на роль виконавця з обіцяркою пристойної частки доходу, за "внесок" в "загальну справу" тощо.

На втягування вказаних осіб в організовану злочинну діяльність впливають вади особи: безвілля, безхарактерність, іноді боязкість тощо. Окрім зазначених основних рольових функцій в ОЗУ є менеджери, охоронці, радники з правових, економічних питань, корумповані службові особи державних органів влади та управління. Зазначені рольові функції організованих злочинних груп, організацій, спільності потребують подальших наукових досліджень з метою протидії організованій злочинній діяльності у сфері економіки.

Література

1. Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. – М.: 1992.
2. Голик Ю.В. Организованная преступность: состояние и тенденции. – Владивосток: 1999.
3. Водько Н.П. Уголовно-правовая борьба с организованной преступностью. – М.: 2000. – С. 9.
4. Кондратюк Л.И. Социально-психологическая характеристика субъектов организованной преступности. – М.: 1998. – С. 110.
5. Основы борьбы с организованной преступностью. – М.: 1996. – С. 149.
6. Ларьков А.Н. Теневая экономика и меры борьбы с ней. – М.: 2000. – С. 18.
7. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К.: 1990.
8. Овчинский В.С. Стратегия борьбы с мафией. – М.: 1993.
9. Шульга В.И. Организованная преступность в свете теории социальных систем. – Владивосток: 1999.
10. Экономическая преступность. Сборник научных трудов. – М.: 2000.

Кузніченко О.М.,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-
правових дисциплін ХЕПУ

Ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на об'єктах господарської діяльності

Відповідно до Закону України "Про цивільну оборону", Закону України "Про захист населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру", постанови Кабінету Міністрів України від 3 липня 1998 року 342 1198 "Про єдину систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру", наказу Комітету по нагляду за охороною праці (держнаглядохоронпраці) від 17 липня 1999р. № 112 "Про затвердження положення щодо розробки планів ліквідації аварійних ситуацій і аварій" і з метою попередження і реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру, на об'єктах господарської діяльності повинні бути розроблені відповідні плани з ліквідації аварійних ситуацій, що суттєво вплине на стійкість їх функціонування в надзвичайних ситуаціях. Розроблення заходів, що перешкоджають виникненню виробничої аварії і спрямованих на ефективне усунення її наслідків, якщо вона відбулася, було актуальною технічною та організаційною проблемою з того часу як виникло промислове виробництво. Першій частині цієї проблеми, тобто прогнозуванню і запобіганню аваріям, розробленню безпечних технологій виробництва присвячена широка література, тоді як другій частині – створенню ефективних систем ліквідації наслідків аварій для існуючих і заново спроектованих виробництв – уваги приділялося набагато менше як в теорії, так і на практиці. У нашій країні вживаються та розробляються необхідні і ефективні засоби, що забезпечують максимально можливий ступінь пожежотривалості та вибухобезпечності об'єктів господарської діяльності, проте трапляються вибухи та пожежі, які нерідко закінчуються людськими жертвами та великими матеріальними збитками. Аварія, яку не вдалося своєчасно локалізувати, може призвести до руйнування самого виробництва і нанесення великих втрат довіллю. На території підприємства може відбутися повне або часткове руйнування

виробничих будівель та споруд, комунікацій, транспортних мереж і трубопроводів, яке утруднює проведення рятувальних та інших невідкладних робіт.

Для ефективної боротьби з аварією, яка відбулася необхідно мати спеціально підготовлені підрозділи (формування) із спеціалістів цих підприємств. Ці підрозділи повинні очолювати спеціалісти з управлінського персоналу підприємства, які пройшли відповідну підготовку з цивільної оборони.

Рятувальні та інші невідкладні роботи (РІНР) повинні проводитися в два етапи. Спочатку необхідно врятувати людей, які зазнали ушкоджень та потребують медичної допомоги, ці заходи включають в себе:

- доставляння рятувальних підрозділів з необхідними матеріалами та техніки до зруйнованих будівель та споруд;
- рятування та евакуація людей з місця аварії, надання медичної допомоги;
- гасіння пожеж;
- розчищення дорожньої мережі;
- створення початкових умов для переходу до другого етапу;
- проведення інших невідкладних робіт, які будуть передумовою для початку відбудовних робіт.

До переліку найнеобхідніших заходів щодо проведення другого етапу РІНР входять наступні:

- доставляння спеціальних формувань для проведення невідкладних робіт в місцях руйнування;
- складання розкладу проведення невідкладних робіт при наявності шкідливого чинника в оточуючому середовищі. При цьому слід визначити оптимальний термін робочих змін з урахуванням розвитку шкідливого чинника за часом;
- своєчасне перекриття потоків на пошкоджених після аварії мережах (вода, пара, сировина, електрична енергія тощо. Для локалізації наслідків аварії необхідно якнайшвидше перекрити ці мережі, щоб не виникли вторинні чинники ураження (вибух, пожежа, затоплення);
- визначення переліку будівель та споруд, обладнання, сировинних та енергетичних мереж, які уцілили під час аварії і будуть задіяні в процесі проведення відбудовних робіт.

Ці заходи та засоби для проведення першого та другого етапів РІНР і повинні стати основою для розробки планів з ліквідації аварійних ситуацій на об'єктах господарсько діяльності.

Література

1. Желібо Е.П., Заверуха Н.М., Зацарний В.В. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. – Київ: Каравела, 2001. – 320 с.
2. Депутат О.П., Коваленко І.В., Мужик І.С. Цивільна оборона: Навчальний посібник. – Львів: Афіша, 2000. – 336 с.
3. Оцінка радіаційної та хімічної обстановки в зоні аварії на об'єктах народного господарства та транспорті: Навчальний посібник з дисципліни "Безпека життєдіяльності" / Укладач: О.М. Кузніченко. – Харків: ХЕПУ, 2005. – 28 с.
4. Положення "Про єдину державну систему запобігання та реагування на НС техногенного та природного характеру", постанова КМУ № 1198 від 03.08.1998 р. – К.: 1998.
5. Про концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій. Указ Президента № 284/99. – К.: 1999.
 - б. Додаток до журналу "Надзвичайна ситуація". – 2001. – № 2.
7. Кузніченко О.М. Спрощені технології – один із напрямків підвищення стійкості функціонування об'єктів господарської діяльності в надзвичайних ситуаціях // Наукові записки, ХЕПУ. – 2006. – № 1 (4).

Машков В.М.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінально-правових
дисциплін ХЕПУ

Кримінальна відповідальність за бандитизм (історико-правовий аспект)

В умовах соціально-економічних, політичних та інших радикальних суспільних трансформацій відзначається зростання агресивності, професіоналізму та організованості злочинності.

Особливо небезпечним елементом в структурі злочинності, зокрема організованої її частини виступає бандитизм, котрий становить неабияку загрозу для життя, здоров'я, недоторканості та безпеки громадян, їх майнових прав, забезпечення нормальної роботи державних органів та існування і діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності. Цей різновид організованої злочинної діяльності з урахуванням властивої йому ознаки – озброєності, становить загрозу насамперед життю людини, а вже потім її майновим правом. Бандитські напади досить часто поєднуються з вбивствами та заподіянням тяжких тілесних ушкоджень потерпілим, деякі банди з часом набували навіть злочинної спеціалізації на вбивствах.

За часів існування Союзу РСР бандитизм вважали несумісним з радянським суспільно-політичним устроєм видом злочинів, що призвело до такого негативного явища як приховування фактів бандитизму від реєстрації і порушення кримінальних справ за фактами, котрі містили в собі ознаки вчинення бандитизму, за ознаками розбоїв, вбивств, вимагань або інших суміжних злочинів.

Різке зростання організованої злочинності, обумовлене суспільними перетвореннями, зумовило перегляд ставлення до кваліфікації злочинів, вчинених фактично озброєними бандами, як групових розбоїв або вбивств, і перехід до визнання бандитизму реальним негативним суспільним явищем з одночасним порушенням кримінальних справ за фактами бандитизму та перегляду підходу до боротьби з цим видом злочинів. Протягом 1997–2001 років в Україні було зареєстровано 444 факти бандитизму. Органами МВС лише у 2001 році було знешкоджено 770 організованих злочинних груп, до складу яких входило 3286 осіб, в тому числі була припинена

діяльність 84 банд. У членів організованих злочинних груп було вилучено 154 одиниці вогнепальної зброї, 13,7 тис. набоїв та 1,5 тони вибухівки [44, с.7–8].

В той же час вивчення правозастосовчої діяльності правоохоронних органів свідчить про помилки у застосуванні норми кримінального законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за бандитизм, зокрема в частині кваліфікації таких видів злочинних діянь, як організація банди і керівництво нею, участь у банді або вчинюваних нею нападах. Не на належному рівні збирається доказова база, в тому числі не достатньо з'ясовується мета організації банд, не отримує належного реагування сприяння діяльності банд, виникають суперечності відносно співвідношення насильств і нападу, встановлення конкретних злочинних діянь вчинених окремим учасником банди. Має місце помилкова кваліфікація за сукупністю з іншими злочинними діяннями вчинюваних бандами нападав.

В науці кримінального права проблематика кримінальної відповідальності за бандитизм досліджувалася в роботах В.С. Комісарова, М.Й. Коржанського, С.О. Тарарухіна, П.І. Матишевського та деяких інших вчених, але цю проблему не можна визнати достатньою мірою дослідженню і тому, на нашу думку, вона потребує більш поглибленої наукової розробки.

Значна актуальність подальшого дослідження згаданої проблематики зумовлюється також виникненням суперечностей та проблемних питань у зв'язку з прийняттям у 2001 році нового Кримінального кодексу України та потребою тлумачення деяких його положень. Стійка тенденція поширення впливу організованої злочинності у нашій державі, зростання кількості злочинів, вчинених із застосуванням вогнепальної та холодної зброї зумовлює потребу ґрунтовного наукового дослідження проблеми боротьби з озброєними формами організованої злочинності, якими виступають банди.

Для вирішення цього завдання необхідним є накопичення відповідних теоретичних знань та попереднього історичного досвіду законотворчості в частині правової регламентації кримінальної відповідальності за бандитизм.

Ще у Руській Правді, яка була одним з найперших правових актів Стародавньої Русі були закладені певні передумови встановлення відповідальності за вчинення групових злочинних посягань. Зокрема у статтях 41, 42 та 43 розширеної редакції Руської Правди, що була видана на початку XI століття встановлювався розподіл мате-

ріального стягнення з декількох крадіїв, які крали разом [31, с.14–15]. Наприкінці XV століття та на початку XVI століття з розвитком капіталізму почали з'являтися організації злодіїв і у Соборному Уложенні 1649 року вже було запроваджене поняття "скоп", котре фактично конкретизувало поняття співучасті [31, с. 83]. В подальшому у законодавстві Російської імперії, як в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, так і в Кримінальному уложенні 1903 року, не містилося понять ані банди, ані групи, а для позначення групових злочинів вживалися поняття "згряя", "злочамірена згряя" та "спільнота", зокрема у ст. 82 Уложення була встановлена кримінальна відповідальність за участь у зграї, яка склалася для вчинення декількох тяжких злочинів [45].

М.С. Таганцев пропонував визначати поняття зграї як угоду декількох осіб на вчинення декількох визначених чи невизначених, однорідних або різнорідних злочинних діянь, а сутність зграї полягає у постійному характері спільноти, у перетворенні членами зграї злочинної діяльності на своє ремесло [32, с.106–107]. Посилення професіоналізму злочинців на початку XX століття поставило задачу створення в поліцейській системі апарату, який використовував би спеціальні методи і засоби боротьби з злочинністю.

Він був створений у поліцейських управліннях у вигляді розшукових відділень у відповідності до закону від 6 липня 1908 року "Об организации сыскной части", в якій інтерес становить параграф 56 Інструкції чинам розшукових відділень, затвердженої МВС Російської імперії 9 серпня 1910 року, в котрому була визначена спеціалізація за головними видами злочинів, зокрема за вбивствами, розбоями, грабежами та підпалами, крадіжками та професійними злодійськими організаціями, зокрема об'єднаннями викрадачів коней, кишенькових, магазинних, залізничних та інших злодійських зграй, шахрайствами, підлогами, різними видами обману, фальшивомонетництвом, підробкою документів, контрабандою, продажем жінок до будинків розпусти та за кордон [43, с.106–107]. У зазначеній спеціалізації не міститься вказівок на озброєні зграї або банди, оскільки в той час окремо вони не виділялись, ані в законодавчій, ані в правоохоронній практиці, хоча і були досить поширені. Наприклад, збереглися відомості про злочинну діяльність зграї, котра діяла у Чернігівській губернії в 1907–1909 роках і скоїла понад 32 озброєних пограбування та 4 вбивства. На момент затримання до її складу входило 8 осіб, при цьому ватажок займався

вербуванням нових членів, підтримував дисципліну і за його наказом був розстріляний один з грабіжників, який приховав частину злочинної здобичі, а для огляду місцевості на предмет наявності поліції він завжди висилав "розвідників". Діяльність цієї зграї виявила невідповідність поліції до боротьби з такими злочинними формуваннями. У 1910 році Єлизаветградським розшуковим відділенням була затримана зграя озброєних грабіжників, у 1911 році у Катеринославській губернії було ліквідовано 2 такі зграї, у 1913 році у Забайкаллі на потяги вчинювали озброєні напади 3 великі зграї [33, с.50–52]. Вперше поняття "бандитизм" було вжито у Декреті РНК РРФСР від 20 липня 1918 року "Про суд", яким було визначено підсудність Місцевих Народних судів і Окружних народних судів, згідно з яким розгляд справ про бандитизм поряд зі справами про посягання на людське життя, звалтування, розбої, підробку грошових знаків, хабарництво та спекуляцію, був віднесений до компетенції Окружних народних судів. Також про бандитизм було вказано у Постанові ВЦВК РРФСР "Про Всеросійську Надзвичайну Комісію" від 17 лютого 1919 року, в котрому за надзвичайними комісіями зберігалося право безпосередньої розправи для припинення злочинів при наявності озброєних виступів, як контрреволюційних, так і бандитських. Найбільш детальним роз'ясненням поняття бандитизму було трактування, що містилося у п. 7 розділу 2 Декрету ВЦВК РРФСР "Про вилучення з загальної підсудності у місцевостях, оголошених на військовому стані" від 20 липня 1919 року, де вказувалося, що бандитизм - це участь у зграї, що склалася для вбивства, розбою, грабежів, пособництва і приховування такої зграї.

У ст.76 КК РРФСР 1922 року було дано визначення банди через зграю як організації та участі у бандах (озброєних зграях).

Спеціальні літературні джерела початково не проводили розмежування термінів "зграя" та "банда", причому деякі джерела банди і озброєні зграї визнавали злочинними спільнотами [46, с. 685], слова "зграя" і "банда" розглядалися як синоніми, відзначалося, що ними може бути визнана група людей, що об'єдналися для розбою, злочинної діяльності, слово банда вживалося стосовно озброєної зграї, італійське слово "банда" означає розбійну або хуліганську зграю, ватагу, а "бандитизм" – відповідно заняття грабежами і розбоями.

У КК РРФСР 1926 року у статті 59-3 та у наступному кримінальному законодавстві термін "зграя" більше не вживався і не вживається дотепер, юридична термінологія оперує лише словом "банда".

Історія застосування ст. 59-3 КК РРФСР 1926 року містить безліч прикладів тлумачення. Так, 4 серпня 1933 року Президія Верховного Суду РРФСР запропонувала кваліфікувати за аналогією по статті 59-3 КК РРФСР крадіжки домашньої худоби колгоспників, що знаходяться на польових роботах, якщо ці крадіжки вчинювалися класово-ворожими елементами або вчинювались систематично.

14 лютого 1935 року Президія Верховного Суду РРФСР у постанові "Про результати обстеження роботи нарсудів м. Москви і Московського міського суду у справах про хуліганство" визнала за можливе кваліфікувати випадки організованих хуліганських нападів на трудящих, особливо при застосуванні зброї, за ст. 59-3 КК РРФСР.

17 березня 1935 року Президія Верховного Суду РРФСР у постанові "Про судову практику у справах про бандитизм" вказала, що "як бандити повинні каратися ті особливо небезпечні хулігани, котрі вчинюють хоча б одиночні напади, але пов'язані з вбивством чи озброєним опором органам влади (насилства, поранення тощо), з кваліфікацією цих злочинів за ст. ст. 16 та 59-3 КК".

14 лютого 1936 року Президія Верховного Суду РРФСР своєю постановою визначила, що "грабіж, а тим більше груповий, із застосуванням насилства, повинен кваліфікуватися за ст. 59-3 КК, незалежно від того чи були звинувачувані озброєними чи ні".

До кінця 30-х - початку 40-х років ХХ століття у визначенні банди вирішального значення набувають ознаки озброєності та стійкості, але під час Великої Вітчизняної війни та повоєнні роки практика застосування ст. 59-3 КК РРФСР знову була розширена. Найбільш широка практика застосування цієї статті мала місце у боротьбі з озброєними формуваннями у Західній Україні та Прибалтиці.

За постановою Пленуму Верховного Суду СРСР від 8 січня 1942 року "Про кваліфікацію деяких видів крадіжок особистого майна громадян в умовах військового часу" вчинені неодноразово, або групою осіб або особами, раніше судимими за розкрадання, чи при інших обтяжуючих обставинах, крадіжки особистого майна громадян під час повітряного нальоту ворога, при залишенні населеного пункту у зв'язку з появою чи наближенням ворога, евакуйованих громадян під час пересування або в попередньому місці проживання, кваліфікувались за аналогією за ст. 59-3 КК РРФСР як бандитизм, як і за відповідними статтями КК інших союзних республік.

Частково диспозиція і санкція ст. 59-3 КК РРФСР 1926 року були змінені у 1958 році у зв'язку з прийняттям Закону про державні

злочини, яким було запроваджено відповідну редакцію ст.14 цього Закону, яка була відтворена згодом у ст.77 КК РРФСР 1961 року).

Поняття бандитизму, викладені у диспозиціях ст. 76 КК РРФСР 1922 року, ст. 59-3 КК РРФСР 1926 року, ст. 14 Закону про державні злочини 1958 року, ст. 77 КК РРФСР 1961 року розрізнялись між собою за ступенем охоплення об'єктів нападу.

На Пленумі Верховного Суду СРСР 20 - 25 жовтня 1959 року під час розгляду судової практики у справах про бандитизм було спеціально відзначено, що у випадку вчинення під час бандитського нападу звалтування, грабежу, вчинене повинне кваліфікуватися лише як бандитизм, без посилання на відповідні статті, що передбачають відповідальність за злочини проти особи і власності, оскільки об'єктивна сторона бандитизму охоплює, зокрема, і вчинення подібних злочинів. Ця позиція Верховного Суду СРСР була підтверджена і у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 27 червня 1975 року "Про судову практику у справах про умисне вбивство", де вказувалось, що вбивство при бандитських нападах охоплюється ознаками бандитизму і додатковою кваліфікації за ст. 102 КК РРФСР та відповідними статтями КК союзних республік не потребує. Але 1 квітня 1994 року Пленум Верховного Суду України у постанові "Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я людини" запропонував кваліфікувати умисне вбивство, вчинене учасниками банди при нападі, за сукупністю злочинів як бандитизм та умисне вбивство. Така ж позиція була викладена і у п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 року № 9 "Про судову практику у справах про бандитизм", яким було запропоновано кваліфікувати вбивство у процесі вчинення бандитизму як поєднане з ним.

Через відомі політичні причини про бандитизм, який сприймався і був закріплений тривалий час законодавчо як злочин проти держави, протягом 50-х - 80-х років минулого століття згадували в основному як факт з історичного минулого країни, а ті його прояви, котрі в той час виявлялися, розглядалися як окремі нетипові випадки. Але з середини 80-х років минулого століття в нових соціально-економічних умовах, під час первинного накопичення капіталу і його злиття з уже накопиченим раніше тіньовим капіталом, з'явилися нові форми організованої злочинності у вигляді рекету та деяких інших корисливо-насильницьких злочинів, що супроводжувалося зростанням бандитизму, причому яскраво вираженого кримінального корисливого характеру.

Таким чином, можна зробити висновок, що поступовий перегляд ставлення до бандитизму як до виключно антидержавного злочину, до його сприйняття як явища, яке поступово відмирає у радянському суспільстві, а згодом до його адекватного сприйняття у всіх його загрозливих тенденціях, свідчить про складність і неоднозначність оцінки цього суспільного явища як правознавцями, так і пересічними громадянами, а в умовах відомих суспільно-політичних змін актуальність питань протидії бандитизму та її законодавчій регламентації залишається досить значною. Від розгляду історичних аспектів доцільно перейти до чинної законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за бандитизм.

Література

1. Конституція України от 28 червня 1996 року.
2. Кримінальний кодекс України 2001 року.
3. Постанови Пленуму Верховного Суду України у цивільних та кримінальних справах // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1993. – № 6.
4. Постановления Пленумов Верховного Суда Украины по уголовным и гражданским делам (1995–1997) // Бюллетень законодательства и юридической практики. – 1998. – № 1.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України / За ред. М. Мельника, М. Хавронюка. – Київ: АСК, 2001.
6. Власов В.П., Кузнецова О.В. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть уголовного права. – М.: Юрид. лит., 1998. – 288 с.
7. Матишевский П.С., Андрушко П.П., Шапченко С.Д. Кримінальне право України. – К.: "Юрінком Інтер", 1997.
8. Закон Российской Федерации от 20 мая 1993 года "Об оружии" // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации. – 1993. – № 24. – Ст. 860.
9. Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений. – М.: Юрид. лит., 1961. – 324 с.
10. Меньшагин В.Д., Дурманов Н.Д., Кригер Г.А., Кудрявцев В.Н., Советское уголовное право. Общая часть. – М.: Издательство Московского университета, 1974. – 445 с.
11. Бажанов М.І., Сташис В.В., Тацій В.Я. Кримінальне право України. Загальна частина. – Харків: Право, 1997.
12. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Частина загальна (курс лекцій). – Київ: "Наукова думка", 1996.
13. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. – Киев: "Юринком Інтер", 1995.
14. Симонов В.И., Шумихин В.Г. Преступное насилие. – М.: 1989.

15. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. Бажанова М.І., Сташиса В.В., Тація В.Я. – Київ–Харків: "Юрінком Інтер-Право", 2001.
16. Бурчак Ф.Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. – Киев: "Вища школа", 1986.
17. Уголовное право УССР. Общая часть. – Киев: "Наукова думка", 1984.
18. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Особенная часть. – Киев: "Наукова думка", 1989.
19. Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни. – Москва: "Юридическая литература", 1977.
20. Прохорова Е.В., Забарин С.Н. Отличительные особенности квалификации бандитизма и разбойных нападений // Бюллетень ГСУ МВД СССР. – М.: 1988.
21. Владимиров В.А. Квалификация похищений личного имущества. – Москва: "Юридическая литература", 1974.
22. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1974.
23. Гравина А., Яни С. Правовая характеристика нападения как элемента объективной стороны разбоя // Советская юстиция. – 1981. – № 7. – С. 18–19.
24. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – Москва: "Юридическая литература", 1980.
25. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – Москва: "Юридическая литература", 1960.
26. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. – Москва: "Юридическая литература", 1974.
27. Борьба с бандитизмом – системный подход // Законность – 2001. – № 11. – С. 15–18.
28. Волженкин Б.В. Вопросы квалификации краж, грабежей и разбоев, совершенных с целью завладения личным имуществом граждан. – Л.: 1981.
29. Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы. – Казань : Изд-во Казанск. Ун-та, 1982. – 194 с.
30. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины. – К.: Юрінком, 1997.
31. Титов Ю.П. Хрестоматия по истории государства и права России. – М.: "Проспект", 1998.
32. Таганцев Н.С. Уголовное Уложение. – СПб.: 1904.
33. Рыжов Д.С. Профессиональная преступность в России в конце XIX – начале XX века // Следователь. – 1998. – № 1.
34. Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924–1977. – Москва: 1978.
35. Мельникова Ю.Б., Устинова Т.Д. Уголовная ответственность за бандитизм. – М.: 1995.

36. Матышевский П.С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. – Киев: 1996.

37. Комиссаров В.С. Понятие бандитизма в уголовном праве // Весник МГУ серия 11. – М.:1994.

38. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. – Киев: 1995. – С. 80.

39. Герцензон А.А., Меньшагин В.Д., Ошерович А.Л., Пионтковский А.А. Государственные преступления. – М.: 1968.

40. Гришаев П.И. Кригер Г.А. Соучастие по уголовному праву. – Москва: "Госюриздат", 1959.

41. Гриб В.Г. Фирсаков С.В., Казанова В.А., Лозовицкая Г.П. Совершенствование тактики доказывания по делам о бандитизме. – ВНИИ МВД России, 1988. – С. 6.

42. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. – Москва, 1972.

43. Мулукаев Р.С. Из опыта борьбы с профессиональной преступностью // Следователь. – 1997. – № 1. – С. 106-107.

44. Криміногенна ситуація в Україні та результати роботи органів внутрішніх справ у 2001 році. – Київ: Головний штаб МВС України, 2002.

45. Уголовное уложение Российской империи 1903 года.

46. Словарь синонимов русского языка. В 2-х томах. – Ленинград: АН СССР, "Наука", 1971. – Т. 2.

47. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.И. Ушакова. – Москва: ОГИЗ, 1934.

48. Андреева Л., Овчинникова Г. Квалификация бандитизма // Законность. – 1996. – № 4. – С. 18.

Погуляєв С.Ю.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін та правового забезпечення
підприємницької діяльності ХЕПУ

Характеристика правового режиму технології

Історія людства нерозривно пов'язана з розвитком техніки, яка звільняє людину від утомливої фізичної праці та багатократно посилює енергетичну міць людства. Адам Сміт у своєму відомому "Дослідженні про природу й причини багатства народів" відзначав, що дійсне багатство націй визначається не стільки запасами золота й срібла, скільки здатністю виробляти товари і послуги.

Як тільки мова заходить про будь-яку галузь продуктивної діяльності людини, у найрізноманітніших сполученнях звучить термін "технологія": новітня технологія, висока технологія, інформаційна технологія й т.д.

У боротьбі за ринки збуту технічні нововведення дають їхнім власникам істотні переваги перед конкурентами. Нові технології визначають місце, значення, перспективи тієї чи іншої країни, галузі, фірми у світовому співтоваристві, у конкурентній боротьбі. Виробник може на якийсь час монополізувати навички та знання, необхідні для виробництва певного виду товару, однак, одному виробникові рідко вдається протягом тривалого часу зберігати монополію на технології; типовішою є така ситуація, коли технології поступово поширюються у світі, змінюючи тим самим напрямки потоків торгівлі.

Останнім часом простежується тенденція підвищення ролі нематеріальних продуктів у суспільному виробництві, однак ще тридцять років тому професор В.А. Дозорцев переконливо довів, що "...у результаті науково-технічної революції в економічний обіг увійшов новий об'єкт – науково-технічні знання. Зміни рівня розвитку продуктивних сил призвели до розширення поняття "майно". Поряд з речовими, матеріальними об'єктами, або їхнім вартісним вираженням (включаючи грошові вимоги), до нього увійшли нові знання, ідеї"¹.

¹ Див.: Дозорцев В.А. Законодательство и научно-технический прогресс // "Юридическая литература". – 1978. – С. 5–191.

Відомо, що структура товарообігу високорозвинених країн як усередині країни, так і за рубежем характеризується великою питомою вагою наукомісткої продукції, тобто продукції обробної промисловості, заснованої на так званих "*високих технологіях*". Ринковий попит та пропозиція на такі технології має чітку тенденцію до зростання. Від формули торгівлі "сировина + устаткування + послуги + знання" провідні країни перейшли до торгівлі за формулою – "знання + послуги + устаткування + сировина". Така формула торгівлі рівнозначна терміну "*торгівля технологіями*". У міжнародній практиці вона йменується як "*передача технологій*".

Ні в юридичних, ні в точних науках не склалося єдиного визначення поняття "технології" як, наприклад, "способу", "пристрою", "речовини" у класичному патентному праві¹. І це зрозуміло, оскільки дане поняття відображає складне і багатогранне явище.

В. Даль описував технологію як "...заводське і ремеслове мистецтво, знання, уміння, прийоми роботи й застосування у справі"². За цим визначенням технологія уявляється як щось *єдине*. З позиції, що цікавить нас, відзначимо, що користуючись таким описом технологію можна *прийняти* за неподільний об'єкт права цивільного. Щоправда, при ближчому розгляді можна побачити, що в ньому йдеться не про один прийом роботи, а про прийоми (множина).

Навпаки, С.І. Ожегов чітко характеризує технологію як "...сукупність виробничих методів і процесів у певній галузі виробництва, а також науковий опис способів виробництва"³. Отже, у даному визначенні як на родову ознаку технології вже вказано на "сукупність" виробничих методів і процесів.

У загальноосвітній і науково-технічній літературі термін "*технологія*" пов'язують із його походженням від грецького слова "techne" – мистецтво, майстерність і "logos" – слово, наука. Так, наприклад, укладачі Великої Радянської Енциклопедії розкриваючи його зміст вказують на те, що "технологія – "...це наука або *сукупність відомостей* про різні фізичні (зокрема механічні), хімі-

¹ За твердженням В.В. Белова, спосіб "...це операція або сукупність взаємопов'язаних операцій (дій) над матеріальними об'єктами за допомогою матеріальних об'єктів". Белов В.В., Виталиев Г.В., Денисов Г.М. Интеллектуальная собственность. Законодательство и практика применения. – М.: Гардарики, 1997. – С. 38.

² Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1–4. – М.: Рус. яз., 1981; 1982. – Т. 4. – С. 404.

³ Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1985. – С. 692.

чні та інші *способи* обробки (переробки) сировини, напівфабрикатів, виробів. У переносному значенні технологією називають і *опис цих способів* у вигляді інструкцій, графічних описів, креслень"¹.

Новий словник української мови характеризує технологію як "...сукупність знань, відомостей про послідовність виробничих операцій у процесі виробництва"².

У довідкових матеріалах ВОІВ технологія визначається як систематизоване знання про спосіб виробництва продукту або про надання послуг, закріплене в довільній формі. Це може бути винахід, корисна модель, промисловий зразок, сорт рослини, інформація у вигляді певного набору документів або певний досвід і навички фахівців, що беруть участь у процесі виробництва"³.

Зазвичай під технологією розуміються всі знання, незалежно від того, у якій формі вони виражені і який характер їхньої правової охорони. Сюди відносяться і винаходи, на які видані охоронні документи (патенти), і незапатентовані знання та досвід ("ноу-хау")⁴. Для сучасної літератури таке (широке) трактування поняття "технологія" стало типовим. Оскільки ідеї і знання нематеріальні, то лише при втіленні в об'єктивну форму (наприклад, у технічну документацію, креслення, словесний опис) вони можуть бути введені до обороту в якості товару. На відміну від майна, вони не підлягають амортизації та знищенню. Оскільки інтелектуальні досягнення набувають товарної форми за допомогою права, виникає певна специфіка визначення їхньої вартості. Безпосередня цінність науково-технічних ідей відрізняється від цінності матеріальних носіїв, на яких вони можуть бути зафіксовані. Ціна результатів творчої діяльності носить маркетинговий характер, тому що залежить від співвідношення попиту та пропозиції, привабливості для споживача, а не від кількості фактично витраченої праці винахідника.

Виходячи із цих положень технологія являє собою систематизовані і застосовні для вирішення певних проблем знання, здатні передаватися від одного суб'єкта до іншого. ВОІВ виділяє три критерії, відповідно до яких знання можуть бути віднесені до технології:

¹ Большая Советская Энциклопедия. – М.: БСЭ, 1953. – Т. 42. – С. 400.

² Новий словник української мови. – К.: 1998. – Т. 4. – С. 519.

³ Основы интеллектуальной собственности. – К.: Издательский Дом "Ин Юре", 1999. – С. 52.

⁴ Международная передача технологии: правовое регулирование. – М.: Наука, 1985. – С. 10.

По-перше, знання повинні бути систематизовані, тобто специфічно організовані для рішення певної проблеми.

По-друге, знання повинні існувати в певному місці, наприклад, бути закріплені в письмовому вигляді або існувати у вигляді знань однієї людини. На підставі цього джерела знання може бути розкрито і, таким чином, може передаватися від однієї людини до іншої цілою низкою способів.

По-третє, знання повинні мати мету, тобто можливість їх застосування в промисловості, сільському господарстві і торгівлі¹.

До числа факторів, що характеризують *технологію* як предмет цивільного права можна віднести пов'язані з нею цивільно-правові правочини, спрямовані на виникнення, зміну і припинення прав і обов'язків. На цій підставі можна стверджувати, що технологія є повноцінним об'єктом товарних відносин, оскільки може задовольняти певні потреби, відчужуватися й приносити прибуток.

Існує дві принципи можливості передачі й одержання технологій – у матеріалізованому виді (тобто у вигляді продукції, устаткування, об'єктів капітального будівництва) і у вигляді науково-технічних знань. Насамперед, покупців цікавить не технологія як така, а продукція, що може бути виготовлена за цією технологією, зокрема переваги даної продукції, що дозволяють їй успішно конкурувати з аналогічною. Товарами в ліцензійній торгівлі найчастіше є секрети виробництва – незагальновідомі знання, причому не завжди ці знання оформлені юридично, у патентній формі. Тобто ліцензійна торгівля в сучасних умовах містить у собі комерційну експлуатацію знань про те, як треба виробляти та реалізовувати продукцію².

Однак не всі *форми* того або іншого *знання* однаково задовольняють вимогам практики, що склалася при їхній передачі. Найбільше відповідають критеріям практики ті знання, які піддаються чіткому формально-логічному визначенню. Цьому завданню служить формула винаходу, що дозволяє описати *знання*, тобто *нематеріальний* об'єкт, як квазітілесний, поставивши його поруч із традиційним об'єктом права – річчю.

Будь-яке правове явище повинне бути адекватно висловлено, щоб існувати. Те, що не може бути точно висловлено, не

¹ Основы интеллектуальной собственности. – К.: Издательский Дом "Ин Юре", 1999. – С. 52.

² Карпова Н. Правовая охрана и лицензирование ИС в России // "Интеллектуальная собственность". – 2000. – № 9. – С. 55.

може бути юридичним чином здійснено. У цьому полягає сутність права¹.

Через виняткову важливість технології вітчизняний законодавець не міг ігнорувати дане поняття. Згідно зі ст. 1 Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" винахід (корисна модель) – результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій **сфері технології**².

У Законі України "Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій" дане визначення наукоємних технологій: високі наукоємні технології технології, що створюються на підставі результатів наукових досліджень та науково-технічних розробок, забезпечують виготовлення високотехнологічної продукції, сприяють запровадженню високотехнологічного виробництва на підприємствах базових галузей промисловості³.

Нещодавно з'явилося перше легальне визначення технології. Згідно з ст. 1 Закону України "Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій" **технологія** – *результат інтелектуальної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших рішень про перелік, строк, порядок та послідовність виконання операцій, процесу виробництва та/або реалізації і зберігання продукції, надання послуг*⁴.

Слід зазначити, що в Україні ще не сформований інститут права, безпосередньо пов'язаний із введенням у цивільний (комерційний) оборот технології як товару. Ми маємо на увазі відсутність спеціального інституту права (можливо, і на рівні спеціального Кодексу), який містив би комплекс правових норм, що регулюють різноманітні за юридичною природою відносини, пов'язані з передачею технології як товару всередині країни, у тому числі передачу її у вигляді внеску до різних господарських товариств.

У цьому напрямку робляться поки перші спроби. Розроблено Порядок державної реєстрації несекретних завершених технологій, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 11.12.2002 р. № 696, набрав чинності вже згадуваний Закон "Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій".

¹ Скловский К.И. Собственность в гражданском праве: Учеб.-практ. пособие. – М.: Дело, 2000. – С. 114–512 с.

² Це формулювання викладене в редакції Закону № 850-15 від 22.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 30. – Ст. 247.

³ Абзац другий розділу II // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 32. – Ст. 384.

⁴ Офіційний вісник України. – 2006. – № 40 (18.10.2006). – Ст. 2664.

Відповідно до цих документів несекретні технології, розроблені за кошти державного бюджету, підлягають державній експертизі й обов'язковому внесенню до Державного реєстру. Технології, виконані недержавними організаціями, установами й фізичними особами за власні кошти, можуть вноситися до Державного реєстру за бажанням їхніх власників.

Відповідно до ч. 3 ст. 12 згаданого Закону, під час державної експертизи обов'язково визначається: технічний рівень і новизна технологій та обладнання;

– орієнтовна ціна технологій та обладнання чи розмір плати за їх використання;

– конкурентоспроможність технологій та продукції, яка буде виготовлена із застосуванням цих технологій;

– патентна чистота технологій, їх складових;

– відповідність технологій нормам техногенної та екологічної безпеки, технічного регулювання, міжнародним і національним стандартам¹.

Як вже було сказано вище, технологія вводиться в оборот за допомогою права, а тому варто усвідомити, чи є вона об'єктом суб'єктивних цивільних прав. Згідно зі ст. 177 ЦК України "Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага"². Як бачимо, технологія даним переліком не передбачена, однак перш ніж зробити висновок про те, чи є технологія об'єктом цивільних прав, варто зробити кілька зауважень.

У науці цивільного права до **об'єктів цивільних прав** відносять ті речі та дії, у зв'язку з якими виникають і здійснюються цивільні права та обов'язки і які є предметом або результатом у договірних відносинах. При цьому найчастіше ототожнюють поняття "об'єкт цивільних правовідносин" і "об'єкт цивільного права". У класичній інтерпретації "Об'єктом юридичного відношення є все те, що може служити за допомогою права засобами здійснення інтересу. Такими засобами є: а) речі як частини зовнішнього середовища; б) дії інших осіб. Якщо об'єкт юридичного відношення становлять речі, то відношення зветься речовим правом; коли об'єктом є дії інших осіб, – то

¹ Стаття 12 Закону набирає чинності з 6 квітня 2007 року.

² Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

зобов'язальним. Очевидно, юридичне поняття про об'єкти права відповідає економічному уявленню про блага"¹.

На погляд автора, ці поняття не зовсім тотожні, оскільки "Право не може бути спрямоване на речі безпосередньо. Однак, впливаючи на поведінку людей, воно може забезпечити їх активний вплив на зовнішні предмети природи. У цьому випадку об'єктами дійсно є речі, але вони виступають не як об'єкти прав, а як об'єкти дій. Як елементи природи речі можуть бути привласнені, перероблені, змінені або знищені в процесі трудової діяльності, предметом якої вони є"².

Коли ми вживаємо термін "об'єкт цивільного права" то, насамперед, маємо на увазі його "**правовий режим**". Під *правовим режимом* потрібно розуміти своєрідне "урахування" законодавцем природних властивостей і ознак речей - "матеріальних" об'єктів правовідносин, оскільки саме із цими специфічними *властивостями* чинне цивільне законодавство зв'язує певні правові наслідки. Держава не встановлює правовий режим для тієї чи іншої технології. У цьому суть і складність розглянутої нами проблеми.

Коли передається технологія, вона є "*матеріальним об'єктом*" в описаному вище сенсі, а саме: *нетілесним майном*, або *правами на об'єкти інтелектуальної власності*, у той час як юридичним *об'єктом* тут є дії учасників угоди. З огляду на те, що передача технології здійснюється по формулі "технологічні знання + послуги + устаткування" і враховуючи, що вона несе в собі властивості й особливості різних типів її складових, можна встановлювати "правовий режим" технології на рівні її окремих елементів:

- *речового права (А)*,
- *права інтелектуальної власності(В)*,
- *права на інформацію (В)*.

Якщо вищевикладені міркування справедливі, то **технологію варто визнати** повноцінним об'єктом цивільного обороту, оскільки, по-перше, з нею можуть укладатися правочини, що включають:

1) "*передачу ліцензій на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, твори науки, комп'ютерні програми й бази даних і інші об'єкти інтелектуальної власності*";

¹ Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Одиннадцатое издание. – Москва: Издание Бр. Башмаковых, 1914. – С. 89.

² Иоффе О. С. Гражданское правоотношение // Избранные труды по гражданскому праву. – М.: "Статус", 2000. – С. 602.

2) "надання ноу-хау і технічного досвіду у вигляді техніко-економічних обґрунтувань, планів інструкцій, настанов, формул, креслень, а також послуг, що стосуються технічних консультантів, керівних кадрів, підготовки персоналу";

3) "передачу технологічних знань, необхідних для придбання, монтажу і функціонування підприємств та устаткування, а також виконання проектів "під ключ";

4) "передачу технологічних знань, необхідних для монтажу, експлуатації й функціонування підприємств та устаткування, проміжних товарів і (або) сировинних матеріалів, придбаних шляхом закупівлі, оренди, іншим способом";

5) "передачу технічного змісту угод про промислове і технічне співробітництво";

6) "передачу прав інтелектуальної власності у вигляді статутного внеску в спільні підприємства, а також *внесків при укладенні договорів про спільну діяльність і інвестиційних договорів*"¹.

По-друге, на технологію можуть бути звернені майнові позови, вона може бути внеском у господарські товариства, її вартість може входити до складу основних фондів і амортизуватися, включаючись до складу витрат.

Перетворення технологій у майно або їх "капіталізація" повинно здійснюватися за таким алгоритмом:

- придбання майнових прав;
- оцінка технології;
- визначення термінів її амортизації;
- оприбуткування технології.

Іншими словами, розробник (власник) технології повинен мати реальну можливість вичленувати її із сукупного майна, зафіксованого на балансі, відокремити від інших активів і розпорядитися на свій розсуд.

¹ Капица Ю.М. Экспорт–импорт технологий: правовое регулирование. НАН Украины. Центр интеллектуальной собственности и передачи технологий. – Киев: 2000. – С. 4.

Таланов Ю.Н.,
кандидат юридических наук,
доцент кафедры гражданско-правовых
дисциплин Харьковского научно-
технического института

Новые подходы к правовому регулированию договорных отношений

Сельскохозяйственный сектор экономики для любой страны играет жизненно важную роль. В условиях перехода к рыночным отношениям, разгосударствление и приватизация земли и орудий труда в сельском хозяйстве создают благоприятные условия развития предпринимательской деятельности. Целый ряд нормативных актов регулируют различные организационные формы ведения сельскохозяйственного производства, такие как индивидуальное предприятие, частное предприятие, коллективное предприятие, совместное предприятие и другие структуры, предусмотренные Законом Украины.

Государственная поддержка предпринимательства, прежде всего, должна быть направлена на ускоренное расширение сети малых предприятий, которые могли бы активизировать структурную перестройку сельскохозяйственной экономики. Предусматривалось, что развитие малых предприятий будет способствовать быстрому насыщению рынка сельскохозяйственными продуктами, сырьем, расширению конкуренции, внедрению научно-технического прогресса, повышению экспортного потенциала, трудоустройству незанятого населения. Они смогут значительно укрепить экономическую базу местных советов, оказать положительное влияние на развитие сел, небольших городов, возрождению художественных и подсобных промыслов, решать экологические проблемы.

Практика показывает, что после прекращения деятельности и реорганизации большинства колхозов, совхозов, которые были основными производителями сельскохозяйственной продукции и сырья, сельское хозяйство пришло в упадок. Передача земли и орудий труда крупных сельскохозяйственных предприятий крестьянам не решила проблемы интенсивного развития сельскохозяйственного производства. При отсутствии современной материально-технической базы, удобрений, финансов крестьяне не могут

обработать свои личные земельные паи, что вынуждает их идти на поклон к "новым украинским кулакам" или передавать землю в аренду за мизерную плату.

Невозможно добиться успехов в сельскохозяйственном производстве, даже при высокой сознательности, заинтересованности, трудолюбии крестьян и отсутствии современной техники, удобрений, кредитования и должного внимания со стороны государства. Поэтому получается, что крестьянин, сохраняющий видимость своей хозяйственной самостоятельности и независимости, на самом деле оказывается всецело во власти финансового и торгового капитала, которому он задолжал и, минуя который, он не может ни реализовать результаты своего труда, ни приобрести нужные ему средства производства.

История повторяется. В 1917 году революционная власть Декретом "О земле" передала крестьянам землю, но при отсутствии орудий труда, а также финансов крестьяне не могли её обработать и шли на поклон к кулаку. Учитывая обстоятельства, что одному крестьянину не справиться с трудностями по обработке земельного участка, они стали, при поддержке революционного государства, объединяться в коллективные формы хозяйствования: артели, коммуну, товарищества по совместной обработке земли и т.п.

Особенно удачной кооперацией между городом и деревней по решению материально-технического обеспечения села стали машинно-тракторные станции (МТС), которые в виде прокатных пунктов впервые были созданы на территории Украины. Машинно-тракторные станции постоянно расширяли свои функции и оказывали помощь крестьянским хозяйствам по обработке земли, аренде, поставке сельхозтехники, запасных частей. Данное сотрудничество незамедлительно сказалось на улучшении благосостояния крестьян, повышении производительности труда, увеличения производства сельскохозяйственной продукции. Положительные результаты работы машинно-тракторных станций привели к массовому созданию товариществ по обработке земли [1].

Государство, оказывая помощь сельскому производителю финансами и техникой, дало возможность стать им на ноги и закупать технику в личную собственность. Уже к 1961 г. повсеместно сельскохозяйственные предприятия стали отказываться от услуг машинно-тракторных станций, что привело к их реорганизации и создания на их базе "Сельхозтехники". Именно через "Сельхозтехнику" государ-

ство на договорных условиях поставляло селу технику, удобрения, оказывало практическую помощь в освоении новой техники и прогрессивных приемов использования машинно-тракторного парка, обучало механизаторов сельских хозяйств этим приемам.

В настоящее время сложилась аналогичная ситуация. Перед государством стоит задача, как организовать современное сельскохозяйственное производство, имея перед собою тысячи мельчайших крестьянских хозяйств, неорганизованных, распыленных, развивающихся самотеком, возможно ли вообще организовать сельское хозяйство подобно промышленности на новых началах современной техники и научной организации труда. Мы знаем, что в стране имеется большое количество современной сельскохозяйственной техники, улучшенных племенных пород скота, птицы и других животных, новых приемов применения удобрений и обработки почвы, кормления скота и первичной переработки получаемых сельскохозяйственных продуктов и сырья. Весь вопрос в том, как эти приемы внедрить в толщу деревни, как организовать крестьянство так, чтобы для него сделались доступными все эти завоевания науки и практики.

Таким образом, существуют объективные взаимосвязи между современным научно-техническим прогрессом, развитием производительных сил и производственных отношений и формами организации производства. Эти связи проявляются в том, что научно-технический прогресс воздействует, прежде всего, на производственные силы, которые в свою очередь, влияют на производственные отношения и диктуют совершенствование форм организации общественного производства. Право, юридически закрепляя формы организации производства и определяя их правовое положение, активно воздействует через них на развитие научно-технического прогресса, производительные силы и производственные отношения.

Важный вывод состоит в том, что развитие производительных сил в сельском хозяйстве на нынешнем этапе объективно требует принципиально нового подхода к организации сельскохозяйственного производства, объединения усилий хозяйств в целях широкого использовании научно-технического прогресса.

Возникает необходимость перехода к регулируемым рыночным отношениям в сельском хозяйстве. В западных странах и в Америке государства субсидируют сельскохозяйственного производителя и тем самым контролируют его производство [2].

Субсидирование сельского хозяйства в нашей стране не решает все проблемы качественного развития сельскохозяйственного производства. Необходимо учредить новые формы сотрудничества с крестьянскими хозяйствами. Используя исторический опыт государственной помощи в развитии сельскохозяйственного производства нужно создать предприятия "Госагросервис", которые так же как раньше машинно-тракторные станции, кооперировались на договорных началах с различными сельскохозяйственными производителями. Это дало бы государству возможность закупать сельскохозяйственную продукцию напрямую у производителей, а также обеспечить их современной материально-технической помощью по обработке земли, получению удобрений.

Стабильные взаимоотношения с государственными предприятиями дадут возможность сельскохозяйственному производителю планировать свою деятельность, повышать уровень механизации своего хозяйства путем закупки в личную собственность сельхозтехники.

Кооперация крестьян с государственными и коммерческими структурами может осуществляться не только в сфере обработки земли, но и по строительству различных производств по переработке сельскохозяйственной продукции, а также подсобных производств и промыслов.

Главная задача в настоящий момент дать возможность крестьянам развязать узел проблем, который без действенной помощи со стороны государства не может быть разрешён.

Специфика сельскохозяйственного производства, выражающаяся в сезонном производстве, требует развития специальной договорной формы по сбыту сельскохозяйственной продукции именуемой договором контракции. Договор контракции учитывает все особенности сельскохозяйственного производства и является важным методом дальнейшего совершенствования системы взаимоотношений между государством и сельскохозяйственными предприятиями. Именно договор контракции всесторонне подходит к решению вопроса ответственности сторон по выполнению взятых на себя сторонами обязательств.

Правовое регулирование договорных отношений сельских хозяйств осуществляется в зависимости от их характера и содержания, как нормами гражданского права, так и специальными нормативными актами, которые учитывают особенности сельскохозяйственного производства, именно к таким договорам относится до-

говор контрактации. Используя все его правовые возможности, государство сможет решить главную задачу – поднятие сельскохозяйственного производства на мировой уровень.

В процессе своей производственно-хозяйственной деятельности сельские хозяйства заключают с организациями и предприятиями многочисленные и весьма разнообразные, как по экономическому содержанию, так и юридической природе договоры.

Необходимо обратить внимание, что в современных условиях и при действительном положении дел в сельском хозяйстве без должного финансирования добиться положительных успехов очень трудно. Незрелость финансового рынка является одним из важных факторов тормозящих развитие инвестиционного процесса в сельском хозяйстве.

Учитывая, что сельское хозяйство является особо важной стратегической отраслью народного хозяйства, государство должно применить всевозможные меры для его должного развития.

Одной из форм инвестиционной финансовой поддержки сельскохозяйственного производства является лизинг. Лизинговые операции рассматриваются деловым миром, прежде всего, как новый наиболее выгодный вид финансирования, позволяющий создать альтернативную возможность кредитования, что очень актуально для поиска возможностей обеспечения кредитных операций в Украине.

Применение и широкое распространение лизинговых сделок в перспективе будет объясняться преимуществами, которые они представляют, как пользователю, так и производителю. Для производственно-хозяйственной деятельности крестьянских хозяйств в условиях нашей страны необходимость и роль развития лизинга при активизации участия в нем государственных органов и банковских структур имеет непреходящее значение.

Рассматривая лизинговые отношения можно определить, что определяющими для него чертами являются наличие посредника в сделке, берущего на себя обязанности собственника имущества. Вновь созданные государственные предприятия "Госагросервис" могли бы взять на себя роль посредника при заключении лизинговых договоров. И так как основным лизинговым партнером у "Госагросервис" будут сельскохозяйственные предприятия и организации, то сторонам, зная особенности сельскохозяйственного производства, будет легче договориться об аренде имущества на определенных условиях.

Хотя тип лизингуемого имущества определяется или заказывается арендатором-рентнером, но и арендодатель-лиссор может, исходя из специфики производственной деятельности, предложить наиболее лучшие, экономичные предметы арендуемого имущества. Важной особенностью лизинговых отношений является сроки арендуемого имущества. Для сельскохозяйственного производства они играют немаловажную роль. Так, как производство сельскохозяйственной продукции зависит от природно-климатических условий, то именно по договору лизинга срок аренды имущества сопоставим с периодом амортизации этого имущества, то есть может быть равен ему, может быть меньше или несколько больше.

Так как отсутствует развитое сельскохозяйственное производство, то у крестьян отсутствуют средства на закупку средств производства и поэтому для них сейчас просто необходим лизинг, где предусмотрена гибкая система оплаты за арендованное имущество. По договору лизинга возможна оплата за арендованное имущество продукцией, производимой арендатором, что дает возможность крестьянам своевременно рассчитаться по взятым на себя обязательствам.

По договору лизинга также возможно осуществить выкуп арендованного имущества в любое время и по остаточной стоимости. Государство, которое будет выступать основным гарантом в лизинговых отношениях в сельском хозяйстве, может принять решение о списании остаточной стоимости арендуемого имущества.

Состояние правового регулирования договорных и организационных отношений сельскохозяйственных организаций с коммерческими и государственными предприятиями свидетельствует о том, что в этой области необходимо проделать большую работу.

Направленность и успешность работы по совершенствованию правовой регламентации договорных и организационных отношений сельскохозяйственных организаций в значительной мере зависит от решения вопроса о правовой природе ряда договоров сельскохозяйственных организаций, которым присущи определенные особенности по сравнению с однотипными договорами, известными гражданскому праву.

Следует добавить лишь, что договора контракции сельскохозяйственной продукции и лизинговые договора, по сравнению с другими договорами, наиболее полно учитывают особенности сельскохозяйственного производства. В Гражданском кодексе Украи-

ны не возможно предусмотреть все особенности договоров, которые заключаются сельскохозяйственными организациями в процессе их производственно-хозяйственной деятельности, тем более что по мере развития и укрепления сельскохозяйственных производств содержание многих договоров существенно изменится. Поэтому неизбежное широкое применение типовых и примерных договоров, детально регламентирующих порядок заключения договора, права и обязанности сторон и устанавливающие конкретные санкции за нарушение условий договора.

В настоящее время с целью поднятия уровня производительности сельскохозяйственного производства, обеспечения их материально-техническими ресурсами, в полной мере финансовыми средствами необходима разработка типовых договоров контрактации и лизинга с учетом особенностей сельскохозяйственного производства.

Важную роль в решении этих задач должны сыграть специально созданные организационные структуры "Госагросервис", на которые необходимо возложить задачи внедрения в практическую деятельность вышеуказанных предложений.

Хотелось бы обратить внимание на то, что стратегический курс Украины направлен на вступление в Европейский союз. При этом если в стране не будет решен вопрос современного развития конкурентоспособного сельскохозяйственного производства, то Украина станет сырьевым придатком западных стран и лишится своего сельскохозяйственного производителя.

Литература;

1. Шульга З.П. Підготовка суцільної колективізації на Україні. – К.: Вид-во Київського університету, 1960. – С. 125-126.
2. Аграрне право України: Підручник / За редакцію професорів В.М. Гайворонського та В.П. Жушмана. – Харків: Вид-во Право, 2003. – С. 224-225.

Халін О.В.,

слідчий в особливо важливих справах
відділу з розслідування кримінальних
справ про злочини проти особи
Головного слідчого управління
Генеральної прокуратури України,
радник юстиції

Правова регламентація конфіскації коштів і майна, одержаних злочинним шляхом

За даними аналітиків Міжнародного валютного фонду, відмивання грошей щорічно складає 2-5% світового валового продукту або 1,5 трлн. дол., США. В Україні ця сума становить приблизно 5 млрд. грн. щорічно. Викладене свідчить, що проблема протидії легалізації злочинних доходів є актуальною. Наукові дослідження, які проводилися в цій галузі, розкрили суттєві особливості складу злочину, характерні ознаки способів вчинення та приховання злочинів (А. Беніцький, Г. Віткемпер, Л. Галенська, О. Дудоров, А. Музика, В. Іващенко та інші), але деякі правові аспекти протидії цим злочинам потребують подальшого дослідження та вдосконалення чинного законодавства.

Становлення ринкової економіки й інтеграції України до світового співтовариства пов'язане з проблемами боротьби із організованою злочинністю, що має транснаціональний характер та охоплює території двох і більше держав. Серед злочинів, скоєних транснаціональними злочинними організаціями велику шкоду для України являють злочини у сфері господарської діяльності, в тому числі пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів одержаних злочинним шляхом. Вчинення вказаних злочинів негатив впливає на розвиток економіки України.

Усвідомлення даної проблеми змусило державні органи вжити низку заходів для створення ефективного правового поля для боротьби з цим явищем. Насамперед це вдосконалення законодавства про протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також розробки заходів щодо детінізації національної економіки та створення інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ст. 209 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, передбачає конфіскацію таких доходів. Проте кримінально-процесуальний кодекс України зобов'язує слідчого під час розслідування кримінальної справи вжити заходи для забезпечення заявленого у кримінальній справі цивільного позову (ст. 125 КПК України), але відсутні норми в КПК щодо забезпечення слідчим в ході розслідування конфіскації коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом.

Як свідчить слідча практика, в більшості випадків (85% кримінальних справ даної категорії) обвинувачені оскаржили у суд дії слідчого щодо накладання арешту на легалізовані (відмиті) кошти майно. В більшості випадків, такі доходи не належать обвинуваченим, як це вимагає норма статті 126 КПК України, а тому суд скасовує постанову слідчого про арешт майна чи коштів, що були одержані злочинним шляхом.

Так, відповідно до статті 59 Закону України „Про банки та банківську діяльність“, арешт на майно або кошти банку, що знаходяться на його рахунках, арешт на кошти та інші цінності юридичних або фізичних осіб, що знаходяться в банку, а також звільнення такого майна з-під арешту здійснюються виключно за рішенням суду. Зупинення видаткових операцій за рахунками юридичних або фізичних осіб здійснюється відповідно до законів України на підставі рішення суду.

Слідчий по аналогії з порядком проведення виїмки інформації, що містить банківську таємницю, повинен звертатися до місцевого суду з відповідними поданнями, погодженими з прокурором, про накладання арешту на такі кошти і майно. При цьому слідчий в поданні до суду в своєму рішенні вказує, на яке саме майно та кошти і на які саме конкретні рахунки необхідно накласти арешт. Слідчий, отримавши постанову суду про накладання арешту (зупинення видаткових операцій, заборону списання коштів з рахунку), повинен пред'явити їх до виконання співробітнику відповідного банку, в якому відкриті рахунки, а банк зобов'язаний в той же час виконати дану постанову.

Проте, банки, здебільшого комерційні, відмовляються приймати до виконання такі постанови судів, посилаючись на положення Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті (затверджено Постановою Правління Національного банку України

22 січня 2004 року). У пункті 1.17 дано Інструкції, вказано що виконання банком обмеження права клієнта щодо розпорядження коштами, які зберігаються на його рахунках, здійснюється на підставі постанови державного виконавця про зупинення операцій.

Відповідно до Інструкції банки мають право накладати арешт на кошти, які знаходяться на рахунках його клієнтів тільки на підставі постанови державного виконавця. Слідчий, отримавши постанову суду про накладання арешту на кошти, повинен звертатися до державної виконавчої служби, яка на підставі наданих матеріалів та постанови суду, порушує виконавче провадження. Державний виконавець приймає його до свого провадження та виносить постанову про зупинення видаткових операцій за рахунками клієнта або заборону виконання операцій за такими рахунками. Дану постанову державний виконавець пред'являє до виконання співробітникам відповідного банку, в якому знаходяться рахунки та тільки на підставі неї здійснюється накладання арешту. При цьому, враховуючи, що відповідно до кримінально-процесуального кодексу України накладання арешту це слідча дія, яку повинен проводити виключно слідчий, а не державний виконавець, виникає знову питання законності такої процедури.

Водночас члени злочинних угруповань, а саме на долю злочинних угруповань припадає найбільша частка в загальній сумі легалізованих доходів, вживають заходів для протидії накладання арешту на кримінальні кошти. З цією метою злочинці застосовують зв'язки із співробітниками банків, які попереджають їх про намагання блокування рахунків, даючи змогу перерахувати кошти на інші рахунки, вступають у змову із працівниками банку, надаючи їм бланки платіжних доручень, які заповнюються працівниками банку в разі виникнення потреби та на підставі яких списуються кошти із рахунків, або вживають інших заходів щодо протидії слідчому. І такі ситуації непоодинокі. Вони мають масовий характер і до них слідчий повинен буди готовий для досягнення необхідного результату та забезпечення можливої конфіскації коштів та іншого майна, одержаного злочинним шляхом.

Ситуація суттєво ускладнюється, коли легалізовані кошти знаходяться на рахунках в банках, що знаходяться на території інших держав. Адже порядок відносин правоохоронних органів різних країн визначається Конвенціями, міжнародними договорами та угодами, ратифікованими відповідними країнами. Відповід-

но до більшості Конвенцій та міжнародних угод, ратифікованих Україною, наприклад, Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року, в разі виникнення під час розслідування кримінальної справи необхідності проведення слідчих дій на території іншої країни відповідна сторона направляє інший запит (клопотання) про надання правової допомоги, де вказується, які саме, де, коли і відносно кого необхідно виконати слідчі дії та інші дані, визначені цими Конвенціями. Це ж стосується і порядку накладання арешту на майно, що знаходиться за кордоном.

Слідчий повинен зібрати всі докази протиправності одержання цих коштів і майна, повністю розслідувати ці злочини, встановити винних осіб у предикатному злочині та самій легалізації злочинних коштів, здобути докази їх вини, провести допити необхідних осіб, забезпечити право на захист, призначити та провести необхідні перевірки та експертизи, вчинити інші дії для всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи. Він зобов'язаний виявити всі обставини, які, як викривають, так і виправдують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність як вимагає того стаття 22 КПК України.

Таким чином, лише встановлення кримінальної відповідальності за легалізацію злочинних доходів не вирішує проблеми боротьби з цим видом злочину. Необхідно дослідити світовий досвід боротьби з цим явищем, вжити комплексних заходів шляхом прийняття нового кримінально-процесуального законодавства та внесення відповідних корективів в закони, що регламентують банківську та фінансову діяльність, визначити чіткі та прозорі методи співпраці з правоохоронними органами інших країн.

Література

1. Грязные деньги и закон: правовые основы борьбы с легализацией преступных доходов / Под ред. Е.А. Абрамова. – М.: 1994. – 296 с.

2. Указ Президента України "Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи" від 20 січня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 4. – Ст. 143.

ЕКОНОМІКА

УДК 336.2:334

Бережной Е.Б.,
кандидат экономических наук
г. Харьков

Особенности формирования предпринимательской среды в Украине

Возникновение и эффективное функционирование предпринимательства, следует из анализа мировой практики его развития, возможно только при наличии в общественном хозяйстве соответствующей социально-экономической обстановки, или предпринимательской среды.

В экономической литературе предпринимательскую среду характеризуют, как правило, через составляющие ее элементы, параметры, систему факторов внутреннего и внешнего воздействия.

Так, например, [1] предпринимательскую среду рассматривают "как совокупность условий, влияющих на формирование, развитие и возможности реализации предпринимательских функций", а к ее ключевым элементам относят такие как :экономическая свобода, личная заинтересованность, рыночное пространство, конкуренция, роль государства.

К основным условиям существования и развития бизнесдеятельности относят также собственность на средства производства и конечный продукт деятельности, частную автономию (относительную обособленность) хозяйствующих субъектов, развитые формы обмена [2].

Более широко, как "общественно-экономическую ситуацию, включающую степень экономической свободы, наличие предпринимательского корпуса, доминирование экономических связей рыночного типа, диапазон возможностей по формированию и использованию капитала (финансовых ресурсов)" определяют содержание понятия "предпринимательская среда" [3].

Анализ показывает, что перечисленные признаки в целом не являются взаимоисключающими, они дополняют и конкретизируют содержание понятия "предпринимательская среда". В связи с этим можно сделать вывод, что проявление таких взаимосвязанных условий как экономическая свобода предпринимательства, законодательное закрепление возможности капитализации собственности, присвоения и накопления доходов, конкуренция, рыночные механизмы хозяйствования, государственное регулирование экономики ведет к формированию в обществе специфической среды, которая служит предпосылкой для развития предпринимательства.

Вместе с тем, необходимо отметить, что наличие указанных условий характеризует среду предпринимательства в его традиционной форме. Переход к инновационному предпринимательству сопровождается, как подтверждает изучение опыта индустриальных стран, качественными изменениями среды, которые происходят по мере достижения определенной степени зрелости базисных условий, а также под воздействием ряда новых факторов. В частности, таких как: ускорение научно-технического прогресса, изменение условий конкуренции, повышение качества рабочей силы, преобразование разобщенной массы предпринимателей в высокоинтегрированное сообщество.

Таким образом, современная предпринимательская среда – это специфическая общественно-экономическая ситуация, формирование которой обусловлено высокой степенью зрелости базисной среды бизнесдеятельности, наличием технологического уклада принципиально нового типа, мощной инфраструктуры поддержки предпринимательства, высокоинтегрированного предпринимательского сообщества и коррекцией системы, целевых установок в обществе.

Создание в стране благоприятной среды является обязательным условием достижения предпринимательской деятельностью коммерческого успеха и превращения ее в действенный инструмент "творческого разрушения" [4]. Однако при конструировании этой среды, наряду с учетом общих свойств и закономерностей, нельзя забывать и об особенностях становления экономики страны, традициях и менталитете нации.

Так, к наиболее преуспевающим в современном мире относятся, прежде всего, страны, экономическая база которых опирается на колониальное наследие и неоколониалистские традиции, страны – "пациенты" плана Маршалла, а также страны с социально

ориентированной экономикой и богатые природными ресурсами [5]. Высокий дореформенный уровень развития рыночных отношений и частной собственности, прорыночный менталитет населения во многом предопределили успешное проведение преобразований в постсоциалистической Польше [6].

Специфика ситуации в Украине состоит не в отсутствии собственного опыта ведения рыночного хозяйства или традиций предпринимательства, а в длительном игнорировании этого опыта и прерванности традиций цивилизованного предпринимательства. Особенно наглядно это проявляется при исследовании процессов становления и развития предпринимательства.

Вследствие воздействия исторических факторов отдельные временные периоды не совпадают для различных регионов Украины. Так, изначально для восточно-украинских земель был характерен более высокий уровень экономического развития, процессы становления предпринимательства здесь протекали более интенсивно, но процесс этот был прерван гораздо раньше, чем в западно-украинских землях, где развитие рыночных отношений продолжалось до конца 30-х годов. Поэтому индивидуализм и ориентация на частную собственность характерны для Западной Украины в гораздо большей степени, чем для Восточной, что проявилось в неравномерности протекания нынешних реформ в этих регионах [7].

Особый интерес для понимания тенденций и этики современного отечественного предпринимательства представляет изучение сравнительно непродолжительной рецепции частного бизнеса в годы нэпа. Денационализация мелких предприятий и разрешение частной учредительской деятельности способствовали быстрому росту частного сектора. Причем, возрождение предпринимательства, как и сейчас, происходило после практически полной экспроприации частной собственности, а население не располагало достаточными собственными средствами для активной деятельности.

Жесткая политика государства по отношению к предпринимательству в дальнейшем не только надолго уничтожила действенный источник экономического роста, но и заложила в генетическую память народа недоверие к политике государства, что является одной из предпосылок современных процессов тенизации предпринимательства.

Проведенный анализ позволяет заметить, что современный этап развития предпринимательства, как и в годы нэпа, связан с

различными вариантами полулегального и нелегального перераспределения государственных средств в пользу частного бизнеса. При этом возможность быстрого накопления капитала в значительной мере определяется степенью доступа отдельных лиц и экономических субъектов к бюджетным средствам, получению льготных кредитов и иных льгот. Номенклатурный бизнес, опираясь на свое привилегированное положение, в известной степени заинтересован в высоком уровне налогообложения, так как это позволяет ему за счет увеличения доли централизованно распределяемых ресурсов и снижения конкуренции на внутреннем рынке повышать возможности для накопления. Отличие от нэпа состоит в том, что сформированные в результате массового расхищения государственной собственности капиталы практически не работают на реальный сектор экономики, что негативно воздействует как на общий уровень развития экономики, так и на жизненный уровень большей части населения (рис 1.).

Анализ масштабов теневого сектора позволяет назвать тенезацию бизнеса одной из основных тенденций развития современного предпринимательства в Украине.

Минимизация влияния теневого сектора, легализация экономических процессов возможны лишь на основе общего улучшения состояния предпринимательской среды. При этом помимо исторических необходимо учитывать воздействие и комплекса других, весьма разнообразных факторов. По мнению авторов, для более глубокого изучения и последующего моделирования ситуации целесообразно выделять внутренние факторы, действующие внутри предпринимательской среды как единого целого, и факторы внешние по отношению к ней (рис. 2).

Разработанная схема включает основные внутренние и внешние условия, учет воздействия которых способствует созданию адекватной рыночным условиям предпринимательской среды.

Література

1. Курс экономической теории. Общие основы экономической теории, микроэкономика, макроэкономика, переходная экономика: Учебное пособие / Руков. авторского коллектива и научный редактор проф. А.В. Сидорич. - М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, Изд-во "ДИС", 1997. – 736 с.

2. Экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общ. ред. акад. В.И. Видяпина, акад. Г.П. Журавлевой. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 560 с.

Рис. 1. Последствия теннизации предпринимательства для переходной экономики Украины

Рис. 2. Внешние и внутренние условия формирования предпринимательской среды

УДК 657.631

Бочарников А.П.,кандидат экономических наук,
доцент, заведующий кафедрой
бухгалтерского учета и аудита ХЭПУ**Столярова А.Р.,**магистр, преподаватель кафедры
бухгалтерского учета и аудита ХЭПУ

Методика проведения аудиторской проверки строительных контрактов

Цель написания данной статьи заключается в том, чтобы помочь не только аудитору в процессе подготовки к экономической оценке и проверке строительных контрактов, но также и бухгалтеру в процессе составления отчетности.

В ходе исследований действующей системы бухгалтерского и налогового учета, нормативных и законодательных актов, была сделана попытка сгруппировать допускаемые ошибки в классификаторе возможных нарушений и на этой основе составить описание контрольных процедур, с помощью которых можно их выявить. Важной задачей при этом является также составление примерного плана эффективной аудиторской проверки.

Одной из первых стадий аудита является его планирование и составление аудиторской программы. Планирование аудита предполагает обязательное предварительное изучение особенностей бизнеса клиента.

Так, например, для такого объекта аудита как учет операций по строительным контрактам может быть составлен следующий план аудита.

Таблица 1

План аудиторской проверки учета операций по строительным контрактам

	Перечень работ, запланированных к исполнению	Срок выполнения работ	Исполнитель
1	2	3	4
1	Ознакомление с технологическим процессом производства и реализации продукции		

1	2	3	4
2	Наблюдение за процессом производства, личное участие в контрольных процедурах		
3	Проверка системы внутреннего контроля предприятия (соответствие методологии и принципов бухгалтерского учета, применяемых на предприятии, методологии и принципам, определенных действующим законодательством)		
4	Изучение документов, связанных с заключением контракта, удостоверяющих понесенные затраты, отражающие операции в бухгалтерском учете		
5	Проверка соответствия затрат, отраженных в отчетности, критериям признания		
6	Проверка формирования производственной себестоимости продукции и распределения общепроизводственных расходов		
7	Проверка правильности определения дохода в зависимости от применяемых методов определения степени завершенности работ		
8	Проверка отражения доходов и расходов в финансовой отчетности		
9	Проверка соответствия данных, отраженных в первичных документах, данным, отраженным в отчетности		
10	Проверка ведения учета валовых доходов и расходов и соответствие их показателям, отраженным в налоговой отчетности		
11	Подготовка аудиторского отчета и заключения		

В данной таблице остались незаполненными 3 и 4 столбцы, поскольку они заполняются руководством аудиторской фирмы или аудитором, осуществляющим общее руководство проверкой, по-разному в каждом конкретном случае.

Начинать следует с документальной проверки статей затрат и доходов, а именно: проверяется наличие документов; правильность их оформления; проверка соответствия даты возникновения и даты отражения доходов и расходов в учете. Затем оцениваются отклонения. Если они есть, то аудитор дает рекомендации по устранению расхождений, заключение дается в зависимости от степени отклонения, или дается отказ от предоставления заключения.

Если отклонений нет, проводится камеральная проверка – проверка правильности отражения в учете затрат и доходов (корректность бухгалтерских записей, тестирование слабых мест в учете, встречная сверка). После чего аудитор снова оценивает отклонения. Если их нет, тогда аудитор может проводить проверку соответствия критериям признания – определение условий возникновения затрат на основе встречной сверки (уменьшение активов, увеличение обязательств при условии уменьшения капитала) и доходов (увеличение активов или уменьшение обязательств, которое обуславливает увеличение собственного капитала, при условии, что оценка дохода может быть достоверно определена). Затем идет опять оценка отклонений. При их отсутствии проводится проверка правильности классификации и распределения затрат – проверка проводится по направлениям (выборочный пересчет распределения затрат и встречная сверка с данными учета; исследование распределения затрат по статьям (материальные, на оплату труда и т.д.). Затем снова оцениваются отклонения. Если они есть, то аудитор дает рекомендации по устранению расхождений, заключение дается в зависимости от степени отклонения, или дает отказ от предоставления заключения. Если отклонений нет, проверка заканчивается.

Кроме того, план проверки бухгалтерского учета выполненных операций по строительному контракту на отчетную дату и финансовой отчетности можно представить следующей последовательностью действий.

1. Аудитор проверяет правильность определения доходов и расходов по строительному контракту (если определение доходов и расходов верное, то он переходит к следующему этапу);

2. Определяет финансовый результат и возможность его оценки. Здесь существует два варианта, в зависимости от которых аудитор определяет дальнейшую последовательность выполнения своей работы:

2.1. Осуществление достоверной оценки результата невозможно;

2.2. Результат можно достоверно оценить.

3. В первом случае метод поэтапного выполнения работ, предназначенный для учета дохода, расходов и финансового результата от выполнения строительного контракта (П(С)БУ 18), не применяется. Аудитор должен проверить доходы, которые признаются в размере осуществленных (фактических) расходов с начала выполнения контракта, по которым существует вероятность

их возмещения; а также правильность определения расходов, т.е. все расходы относятся на затраты периода. В случае ожидания убытка, он признается как затраты отчетного периода.

4. В случае, когда финансовый результат возможно достоверно оценить, применяется метод поэтапного выполнения работ. В этом случае аудитор проверит правильность осуществления предварительной оценки этапа завершения работ, а именно:

4.1. Правильность определения суммы расходов по контракту, которая признается в периоде. В основу предварительной оценки расходов закладываются прямые сметные расходы;

4.2. Правильность определения суммы дохода, которая признается в периоде. Она может быть определена в зависимости от выбранного предприятием метода определения степени завершенности работ;

4.3. Сопоставляет доход с расходами по контракту в процессе достижения определенного этапа для определения финансового результата (прибыль/убыток), который можно отнести на завершенную часть работ по контракту;

4.4. Проверяет суммы дохода, расходов и финансового результата, отраженные в отчете о финансовых результатах;

4.5. Проверяет отражение в активе баланса предприятия сумм валовых задолженностей заказчиков за работы по строительному контракту (по статье незавершенное производство) и в пассиве – сумм валовых задолженностей заказчикам за работы по строительному контракту (по статье прочие текущие обязательства).

Для проведения вышеуказанных действий аудитору необходимо собрать и просмотреть документы юридического характера (при необходимости), первичные документы, регистры синтетического и аналитического учета, а также (обязательно) бухгалтерскую и налоговую отчетность проверяемого предприятия.

Аудитором могут быть проверены следующие юридические документы:

- генеральные соглашения на осуществление строительно-монтажных работ;
- договоры подряда и субподряда;
- кредитные соглашения;
- договоры финансирования капитального строительства за счет негосударственных капитальных инвестиций;
- проектно-сметная документация.

Для проверки операций по учету строительных контрактов могут быть использованы следующие первичные документы:

- выписка банка;
- лимитно-заборные карты на отпуск материалов со склада для внутрихозяйственных потребностей (типовая форма М-8, М-28, М-28а);
- акты приема выполненных работ по законченным объектам и этапам работ (ф. 3Ч2 КБ-2в);
- материальные отчеты прорабов(бригадиров, начальников строительных участков);
- ведомости начисления заработной платы работающим на строительстве объекта;
- накладные-требования на отпуск материалов (типовая форма М- 11);
- акты о браке;
- акты по аннулированию заказов;
- акты инвентаризации незавершенного строительства;
- ведомость результатов инвентаризации.

Операции по учету строительных контрактов отражаются в таких регистрах синтетического учета и отчетности:

- журнал учета выполненных работ (ф. № КБ-2в);
- справка о сметной стоимости выполненных работ (ф. № КБ-3);
- журнал-ордер УЧ 3 и Ведомость ф. № 3.1 "Расчеты с покупателями и заказчиками" по счету 36 "Расчеты с покупателями и заказчиками";
- главная книга.

Аудитору необходимо произвести проверку финансовой (бухгалтерской) отчетности, которая включает в себя:

- баланс предприятия (ф. №1);
- отчет о финансовых результатах (ф. №2);
- отчет о движении денежных средств (ф.№3);
- отчет о собственном капитале (ф. №4);
- примечания к годовой финансовой отчетности (ф. №5).

Кроме того, проверке подлежит и налоговая отчетность, которая по данному вопросу включает:

- декларацию о прибыли предприятия;
- декларацию по налогу на добавленную стоимость;
- отчет о результатах деятельности исполнителя долгосрочных договоров (контрактов) (ф. № 1-ддз);

- расчет суммы дохода в связи с выполнением долгосрочных договоров (контрактов) (ф. № 2-ддз);
- перерасчет сумм налоговых обязательств по завершеному долгосрочному договору (контракту) (ф. № 3.-ддз).

При учете операций по строительным контрактам могут быть выявлены следующие нарушения, представленные в таблице 2.

Таблица 2

Классификатор возможных нарушений

№ п/п	Нарушения	Возможные последствия	Нормативный документ, который нарушен
Бухгалтерский учет			
1	Хищение материалов и списание их стоимости на незавершенное строительное производство:		
1.1	Ничем не замаскированное	Административная или уголовная	Уголовный кодекс Украины
1.2	Замаскированное наличием поддельных и неверно оформленных документов	ответственность руководящего состава или материально- ответственных лиц	
1.3	Путем отпуска в производство материалов утративших свои потребительские качества		
2	Несоответствие расходов критериям признания:		
2.1	Несоответствие даты возникновения и даты отражения расходов в учете		
2.2	Расходы отражены – не произошло отражение уменьшения активов (увеличения обязательств)	Нарушение методологии ведения бухгалтерского учета	П. 6, п. 7 П(С)БУ 16
2.3	Неверное определение расходов на отчетную дату		П. 16 П(С)БУ 18
3	Некорректное отражение операций по строительным контрактам в регистрах синтетического учета:		
3.1	Некорректность бухгалтерских записей (проводок)	Нарушение методологии ведения бухгалтерского учета	Инструкция по применению Плана счетов бухгалтерского учета активов,

№ п/п	Нарушения	Возможные последствия	Нормативный документ, который нарушен
			капитала, обязательств и хозяйственных операций предприятий и организаций
3.2	Арифметические ошибки.		
4	Неверное формирование производственной себестоимости продукции:		
4.1	Несоответствие включенных в производственную себестоимость статей расходов П(С)БУ 18 "Строительные контракты", П(С)БУ 16 "Расходы"	Нарушение методологии ведения бухгалтерского учета и злоупотребления	П.п. 11-16 П(С)БУ 16, п.п. 13-16 П(С)БУ 16
4.2	Неправильное распределение общепроизводственных расходов по объектам расходов;		
4.3	Завышение производственных норм.	Злоупотребления, хищения	Государственные строительные нормы (ДБН)
5	Неверное определение объемов выполненных и незавершенных работ по строительному контракту		
6	Отсутствие объекта учета расходов – продукции (работ, услуг) или вида деятельности предприятия, которые требуют определения связанных с их производством (выполнением) затрат.	Уголовная ответственность руководящего состава	Уголовный кодекс Украины
7	Неправильный порядок проведения инвентаризации		
7.1	Отсутствие приказа (распоряжения) на проведение инвентаризации	Низкий уровень внутреннего контроля на предприятии	Инструкция по инвентаризации ОС НА, ТМЦ, ДС и документов №69
7.2	В инвентаризационных описях отсутствуют подписи членов инвентаризационной комиссии и материально-ответственных лиц;		
8	Правильность отражения в учете результатов инвентаризации:		

№ п/п	Нарушения	Возможные последствия	Нормативный документ, который нарушен
8.1	Излишков в результате пересортицы	Нарушение методологии ведения бухгалтерского учета и злоупотребления	Порядок 116, утвержденный постановлением КМУ от 22.01.96г.
8.2	Недостач в результате хищений		
8.3	Недостач в результате естественном убыли		
Налоговый учет			
9	Неправильное определение балансовой стоимости купленных товаров, материалов, сырья, комплектующих изделий на складах, в незавершенном производстве и остатках готовой продукции при корректировке по п. 5.9. ЗУ "О налогообложении прибыли предприятий" для отражения в налоговом учете:		
9.1	Включение в валовые расходы по неполной первоначальной стоимости, т.е. первоначальная стоимость не соответствует требованиям П(С)БУ 9 "Запасы"	Занижение валовых расходов	П.9-13 П(С)БУ 9 "Запасы"
9.2	Включение указанных сумм в состав валовых расходов несколько раз		
9.3	Включение в корректировку тех товарно-материальных ценностей, стоимость которых не относится на валовые расходы предприятия	Завышение валовых расходов т.е. занижение налогооблагаемой прибыли	Закон о прибыли
9.4	Корректировка стоимости запасов, оплаченных, но не оприходованных на конец отчетного периода		
10	Определение налоговых обязательств по НДС (частичный НДС в соответствии с доходом)		Закон о НДС
11	Неверное определение налоговых обязательств по налогу на прибыль по завершении строительного	Занижение (завышение) базы налогообложения	Закон о прибыли

№ п/п	Нарушения	Возможные последствия	Нормативный документ, который нарушен
	контракта (при специальном системе (налогообложения)		
11.1	Расчет оценочного и фактического коэффициентов выполнения долгосрочного договора		
11.2	Ошибки в перерасчете налоговых обязательств		
12	Несоответствие отражения и возникновения валовых доходов и валовых расходов правилу первого события	Завышение (занижение) валовых расходов (доходов) – занижение налогооблагаемой прибыли	Закон о прибыли
13	Расчеты между заказчиком и подрядчиком (в т.ч. отражение авансовых платежей в бухгалтерском и налоговом учете)		Закон о прибыли П.6 П(С)БУ 15

Для выявления каждого из возможных случаев нарушений или ошибок определен набор контрольных процедур.

Таблица 3

Описание контрольных процедур

Код процедуры	Описание процедуры
1. Выявление хищения материалов и списание их стоимости	
СК 1.1.1	Проверка правильности определения объемов и стоимости незавершенного строительного производства
СК 1.1.2	Организация инвентаризационного процесса
СК 1.1.3	Организация хронологической проверки отпуска материалов, сырья в производство, не зафиксированного в документах.
СК 1.1.4	Технико-экономические расчеты
СК 1.2.1	Организация встречной проверки документальных данных
СК 1.2.2	Взаимный контроль содержания документов путем изучения и сопоставления отдельных реквизитов
СК 1.2.3	Проверка наличия и подлинности подписей материально-ответственных лиц на документах
СК 1.2.4	Проверка правильности оформления первичных документов
СК 1.3.1	Проверка качества сырья и материалов
СК 1.3.2	Документальное оформление результатов проверки
2. Выявление несоответствия расходов критериям признания	
СК 2.1.1	Организация документальной проверки
СК 2.2.1	Встречная проверка документальных данных

Код процедуры	Описание процедуры
СК 2.3.1	Определение достоверности учета и отчетности выполненных строительно-монтажных работ путем соответствия показателей первичных документов, сводных бухгалтерских документов, регистров учета и отчетности
3. Некорректное отражение выполненных операций по строительным контрактам в регистрах синтетического учета	
СК 3.1.1	Проверка соответствия имеющихся бухгалтерских проводок типовым бухгалтерским проводкам
СК 3.1.2	Проверка правильности отражения бухгалтерских операций по их экономическому содержанию на счетах бухгалтерского учета
СК 3.2.1	Проверка правильности перенесения остатков на начало и конец месяца соответственно из главной книги в журнал-ордер и из журнала-ордера в главную книгу
СК 3.2.2	Проверка правильности арифметических расчетов в учетных регистрах
СК 3.2.3	Проверка правильности переноса данных из первичных документов в учетные регистры
4. Выявление ошибок при формировании производственной себестоимости продукции	
СК 4.1.1	Проверка статей расходов, входящих в производственную себестоимость продукции по данным бухгалтерии на соответствие их тем, которые должны входить в состав себестоимости производственной себестоимости продукции согласно П(С)БУ 18 и П(С)БУ 16
СК 4.1.2	Определение метода оценки стоимости монтажно-строительных работ
СК 4.1.3	Проверка уточнения стоимости объемов выполненных строительно-монтажных работ по статьям затрат, плановых накоплений, лимитированных и других затрат, налогов, сборов, обязательных платежей
СК 4.2.1	Выборочный перерасчет распределения затрат
СК 4.2.2	Встречная сверка с данными учета
СК 4.3.1	Проведение технико-экономических расчетов
СК 4.3.2	Осуществление технологической проверки во время проведения инвентаризации
5. Неверное определение объемов выполненных и незавершенных работ по строительному контракту	
СК 5.1	Определение фактического объема выполненных строительно-монтажных работ на дату проверки путем инвентаризации
СК 5.2	Проверка соответствия фактического объема выполненных работ первичным документам по учету выполненных и сданных заказчику строительно-монтажных работ и показателям незавершенного строительного производства
6. Выявление наличия объектов учета расходов	
СК 6.1	Проверка наличия производственных помещений и организация производственного процесса (наличие объектов строительства)

Код процедури	Описание процедуры
СК 6.2	Контроль реальности осуществления строительно-монтажных работ путем соответствия показателей первичных документов по учету затрат на их осуществление и объемов выполненных работ.
7. выявление нарушений при проведении инвентаризации	
СК 7.1	Проверка наличия приказа об инвентаризации
СК 7.1.2	Проверка соответствия дат приказов о проведении инвентаризации и сроков ее проведения
СК 7.2.1	Проверка правильности проведения инвентаризации в соответствии с нормативно-правовыми документами
СК 7.2.2	Проверка правильности организации документального оформления результатов инвентаризации
8. Правильность отражения в учете результатов инвентаризации	
СК 8.1	Сопоставление фактических данных с данными бухгалтерского учета
СК 8.2	Проверка правомерности и правильности применения расчета возмещения причиненного ущерба
СК 8.3	Проверка правильности отражения результатов инвентаризации на забалансовых счетах (виновное лицо не установлено)
СК 8.4	Проверка счета расчетов с подотчетными лицами
9. Выявление неправильного определения балансовой стоимости покупных товаров, материалов, сырья, комплектующих изделий на складах, в незавершенном производстве и остатках готовой продукции для нужд налогового учета	
СК 9.1.1	Проверка правильности определения первоначальной стоимости производственных запасов, отраженной в бухгалтерском учете (первичных документов, подтверждающих приобретение)
СК 9.2.1	Проверка необходимости ведения учета прироста (убыли) покупных товаров, материалов, сырья, комплектующих изделий на складах, в незавершенном производстве и остатках готовой продукции
СК 9.2.2	Проверка ведомости балансовой стоимости покупных товаров, материалов, сырья, комплектующих изделий на складах, в незавершенном производстве и остатках готовой продукции
СК 9.2.3	Сверка стоимости запасов, указанной в ведомости, и суммы, указанной в декларации о прибыли предприятий
СК 9.3.1	Проверка правильности деления запасов на производственные и непроизводственные
СК 9.3.2	Проверка возможности отнесения прироста (убыли) покупных товаров, материалов, сырья, комплектующих изделий на складах, в незавершенном производстве и остатках готовой продукции на валовые расходы данного периода
СК 9.4.1	Проверка первичных документов складского учета (оприходование товарно-материальных ценностей) для определения правомерности корректировки
10. Определение налоговых обязательств по НДС	
СК 10.1	Проверка соответствия начисленных налоговых обязательств величине валового дохода

Код процедуры	Описание процедуры
СК 10.2	Проверка своевременности начисления налоговых обязательств в соответствии с увеличением валового дохода
СК 10.3	Арифметическая проверка правильности заполнения декларации по НДС
11. Неверное строительное определение налоговых обязательств по налогу на прибыль по завершении контракта (при специальной системе налогообложения)	
СК 11.1.1	Проверка валовых расходов предприятия
СК 11.1.2	Расчет новых коэффициентов
СК 11.2.1	Проверка расчетов по формам 1-ддз, 2-ддз, 3-ддз
12. Несоответствие отражения и возникновения валовых доходов и валовых расходов правилу первого события	
СК 12.1	Проверка правильности определения валовых доходов предприятия
СК 12.2	Проверка правильности определения валовых расходов предприятия
СК 12.3	Проверка правильности составления приложений К1/1 и К2 к декларации о прибыли предприятий
СК 12.4	Проверка правильности составления декларации о прибыли предприятий
13. Расчеты между заказчиком и подрядчиком (в т.ч. отражение авансовых платежей в бухгалтерском и налоговом учете)	
СК 13.1	Определение с помощью генподрядных соглашений способа расчетов с заказчиком за выполненные строительные-монтажные работы и соответствия их реальным платежам
СК 13.2	Проверка статей текущих обязательств баланса предприятия
СК 13.3	Проверка отчета о финансовых результатах
СК 13.4	Сверка первичных документов (выписка банка) с отражением валовых доходов в налоговом учете

Важное значение для системы внешнего контроля имеет система внутреннего контроля предприятия. Она предполагает: систематическое осуществление инвентаризации незавершенного строительного производства, аккуратность ведения бухгалтерских документов по учету выполненных работ, обеспечение работников бухгалтерии нормативными документами о порядке формирования стоимости и налогообложения объемов выполненных строительных-монтажных работ и прочее.

Таким образом, цель исследования была осуществлена, в результате чего был получен обширный перечень наиболее часто встречающихся нарушений и описание контрольных процедур, с помощью которых можно их выявить.

Литература

1. Закон Украины "О бухгалтерском учете и финансовой отчетности в Украине" от 16.07.1999 г. № 996-ХІУ (с изменениями и дополнениями).
2. Закон Украины "О налогообложении прибыли предприятий" от 22.05.1997 г. № 283/97-ВР с последующими изменениями и дополнениями.
3. Закон Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 03.04.1997 г. № 168/97-ВР с последующими изменениями и дополнениями.
4. Инструкция по инвентаризации основных средств, нематериальных активов, товарно-материальных ценностей, денежных средств и документов и расчетов, утвержденной приказом Министерства финансов Украины от 11.09.1994 г. № 69.
5. Положение (стандарт) бухгалтерского учета 9 "Запасы", утвержденного приказом Министерства финансов Украины от 20.10.1999 г. № 246.
6. Положение (стандарт) бухгалтерского учета 11 "Обязательства", утвержденного приказом Министерства финансов Украины от 11.02.2000 г. № 20.
7. Положение (стандарт) бухгалтерского учета 15 "Доход", утвержденного приказом Министерства финансов Украины от 29.11.1999 г. № 290.
8. Методические рекомендации по формированию себестоимости строительно-монтажных работ, утвержденных приказом Госстроя Украины от 07.05.2002 г. № 81.
9. Порядок определения стоимости строительства, ремонта жилья, объектов социальной сферы, коммунального назначения и благоустройства, а также реставрации памятников архитектуры и градостроительства (ДБН IV-16-98, часть 2).
10. Правила определения стоимости строительства (ДБН Д.1.1-1-2000), утвержденных приказом Государственного комитета строительства, архитектуры и жилищной политики Украины от 27.08.2000 г. № 174.
11. Аудит: Практическое пособие / Под ред. А. Кузьминского. – К.: 1996.
12. Подольский В.И. и др. Аудит: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1997.
13. Борисов В. Остатки незавершенки и готовой продукции на начало квартала: учитывать ли их в перерасчете по пункту 5.9.1 // Все о бухгалтерском учете. – Октябрь, 2002. – № 90.
14. Винцевич А. Что считать балансовой стоимостью товаров при корректировке по п. 5.9. // Все о бухгалтерском учете. – Ноябрь, 2001. – № 111.
15. Нагорний В. Інвентаризація: від основних засобів до доходів майбутніх періодів // Все про бухгалтерський облік. – Грудень, 2002. – № 114.
16. Озеран Г., Головацкая С. Операционный аудит работ по строительным контрактам в финансовой, налоговой и статистической отчетности // Бухгалтерский учет и аудит. – 2003. – № 1.

УДК 330.341

Лошакова С.Є.,
старший викладач
Харківського НТУ „ХПІ”

Експертні системи для обґрунтування продуктивних інновацій

В умовах розвитку ринкових відносин в Україні виробництво ефективних продуктивних інновацій забезпечує підприємствам завоювання конкурентних позицій на внутрішньому ринку й вихід на зовнішні ринки. При ухваленні рішення про створення й впровадження тієї або іншої продуктивної інновації в організації, підприємстві виникає необхідність вибору оптимального варіанта продуктивних інновацій. З одного боку, продуктивна інновація повинна забезпечувати найбільшу корисність для споживача, а з іншого боку - максимальну ефективність для виробника. Якщо за критерій економічної ефективності для виробника прийняти максимізацію маси прибутку, то важливим моментом в ухваленні рішення про створення або початок виробництва продуктивної інновації є максимізація прибутку за життєвий цикл товару.

На сучасному етапі існує декілька підходів до визначення економічної ефективності інновацій у закордонній практиці та в Україні. Але практично кожний із підходів має обмеження для застосування, або вимагає застосування одночасно двох або декількох методів. Навіть розвиток цих методів обмежує врахування повною мірою впливу ринкових факторів, оскільки вони не повністю дозволяють брати до уваги якісні показники, що характеризують ступінь впливу факторів на ефективність впровадження продуктивних інновацій. У закордонній економічній науці досліджується розвиток існуючих методів визначення ефективності, але поки ця проблема існує як за кордоном, так і в нашій країні. Теоретична важливість зазначених задач та їх практична значимість для ефективної інноваційної діяльності підприємств обумовили вибір теми дослідження та окреслили коло питань. У зв'язку з цим розробка та наукове обґрунтування теоретико-методичних основ економічної оцінки продуктивних інновацій, які плануються до впровадження промисловими підприємствами з урахуванням ринкових показників. Це обумовило необхідність розв'язання наступних задач: визначити можливість використання експертних систем (ЕС) до вирішення економічних проблем, пов'язаних з вибором ефектив-

них проектів; обґрунтувати ефективність застосування ЕС на підставі аналізу, систематизації та узагальнення існуючих підходів; поглибити теоретико-методичні основи визначення економічної оцінки продуктових інновацій; розробити експертну систему для вибору оптимального варіанта інноваційного проекту з декількох можливих для підприємств, які виробляють продуктові інновації, що буде сприяти забезпеченню максимального значення прибутку за життєвий цикл інновацій.

Проведений аналіз накопиченого закордонного та вітчизняного досвіду [1, 2] дозволяє визначити, експертні системи – це яскравий напрямок, який швидко прогресує в області штучного інтелекту. Причиною підвищеного інтересу, що експертні системи (ЕС) викликають до себе протягом усього свого існування, є можливість їхнього застосування до рішення завдань із всіляких галузей людської діяльності. Мабуть, не знайдеться такої проблемної області, у якій не було б створено жодної експертної системи, або, принаймні, такі спроби не робились би.

Відмінною рисою комп'ютерних програм, що відносяться до ЕС, є їхня здатність накопичувати знання й досвід найбільш кваліфікованих фахівців (експертів) у якій-небудь вузькій предметній галузі. Потім за допомогою цих знань користувачі ЕС, які мають звичайну кваліфікацію, можуть вирішувати свої поточні завдання настільки ж успішно, як це зробили б самі експерти. Такий ефект досягається завдяки тому, що експертна система у своїй роботі відтворює приблизно ту ж схему міркувань, що звичайно застосовує людина-експерт при аналізі проблеми. Тим самим ЕС дозволяють копіювати й поширювати знання, а також унікальний досвід декількох висококласних професіоналів доступним для широкого кола рядових фахівців.

Рівень користувачів експертних систем може варіюватися в дуже широкому діапазоні – від бухгалтера до президента компанії або консультанта уряду. Від виду діяльності користувачів залежать і функції, якими наділяють створені для них ЕС.

На експертні системи, що використовуються менеджерами, які зайняті аналізом складних ситуацій і прийняттям відповідальних рішень, покладається виконання рутинних однотипних операцій з обробки значних масивів інформації. Інший клас ЕС орієнтований на фахівців, які не володіють високою кваліфікацією і потребують залучення знань експертів для правильного рішення своїх повсякденних завдань.

Ідея ЕС спирається на препарування знань експертів в певній – відносно вузькій – предметній області, на переробку їх певним чином у комп'ютері й на використання цих знань у висновках, пов'язаних з рішенням проблем у даній області.

Розглядаючи ЕС, варто висунути на перший план дві характеристики цих систем:

- людський фактор: ЕС як комп'ютерні системи, що містять знання експерта й стимулюють спосіб дії в ході рішення складних проблем (експертиза);

- технологічний аспект: ЕС як продукт інформатики, реалізований у технології перетворення знань.

Таке розуміння ЕС пов'язане з підходом, який застосовується при аналізі комп'ютерних систем у сфері управління.

Основні відмінності ЕС від традиційних систем обробки знань такі: на виході користувач одержує не табуляграму або відеограму, а інтелектуальні поради для вирішення поданої перед ним проблеми; в основу ЕС покладена технологія обробки не цифрових даних, а перетворення символної інформації, найчастіше поданої у вигляді правил; ЕС при вирішенні завдання, як правило, використовують не точні алгоритми, а так звані евристики, тобто методи, які багато в чому спираються на досвід і знання експерта; ЕС, і на відміну від традиційних систем обробки даних, здатні пояснити хід своїх дій при вирішенні завдання [2].

Знання економістів складні у формалізації. Економічне життя і його зміни дуже динамічні. Значно сутужніше експериментувати в економіці. Проте, існують можливості створення баз знань у певних областях економічного знання на рівні, що дозволяє їх використовувати в практичній діяльності підприємств при прийнятті рішень.

У закордонній літературі з'являються ескізи опису ЕС, спрямовані на підтримку процесу прийняття економічних рішень. Однією з перших була оболонка системи REWAL. Розроблено фінансову систему, що ілюструє можливості використання ЕС в економіці. ЕС із іншої області економічного застосування TAXADVISOR представлені в розробках вченого Міхаелсона. Завдання цієї системи – консультації в галузі оптимального розміщення капіталу. У цій області функціонує система EXPERTAX.

Названі системи підтверджують, що дослідження економічного застосування ЕС вже розпочаті, а також ілюструють можливості такого застосування. Не вичерпують вони, звичайно ж, і списку початих дослідницьких робіт.

Вже зараз з'являються нові ЕС, спрямовані на підтримку управління економічною діяльністю. І можна передбачати, що застосування ЕС торкнеться таких проблемних областей, як прогнозування економічної ситуації, планування складних заходів.

ЕС, які здійснюють прогнози, визначають імовірні наслідки заданих ситуацій. Системи прогнозування іноді використовують імітаційне моделювання, тобто програми, які відбивають причинно-наслідкові взаємозв'язки в реальному світі, щоб згенерувати ситуації або сценарії, які можуть виникнути при тих або інших вихідних даних. Ці можливі ситуації разом зі знаннями про процеси, що породжують ці ситуації, утворюють передумови для прогнозу.

ЕС, які виконують проектування, розробляють конфігурації об'єктів з урахуванням набору обмежень, властивих певній економічній проблемі. У проектуванні систем часто використовується синтез для розробки окремих частин проекту й імітаційне моделювання з метою верифікації й тестування ідей, закладених у проект.

ЕС, зайняті плануванням, проектують дії; вони визначають повну послідовність дій, перш ніж почнеться їх виконання [2].

Після вивчення предметної області було поставлене завдання створення експертної системи для вибору оптимального проекту розробки продуктової інновації.

Для реалізації необхідно було розробити модулі:

- аналізу даних реального виробництва;
- розрахунку витрат;
- розрахунку результатів;
- прогнозування економічних показників;
- визначення економічного ефекту;
- графічного відображення даних, які дозволяють на етапі планування на промислових підприємствах виконувати прогнозування величини економічного ефекту з урахуванням впливу факторів ризиків, а також видавати пропозицію щодо впровадження у виробництво тієї або іншої інновації.

На першому етапі розробки ЕС було зроблене опитування експертів, і в результаті, для виконання необхідних функцій, була розроблена структурна схема ЕС (рис. 1) і структурна схема баз даних (БД) (рис. 2).

Система інтерфейсу користувача забезпечує взаємодію між ЕС і користувачем. Через інтерфейс ЕС можна виконувати наступні функції:

- обробка даних, отриманих через клавіатуру, і відображення вхідних і вихідних даних на екрані;

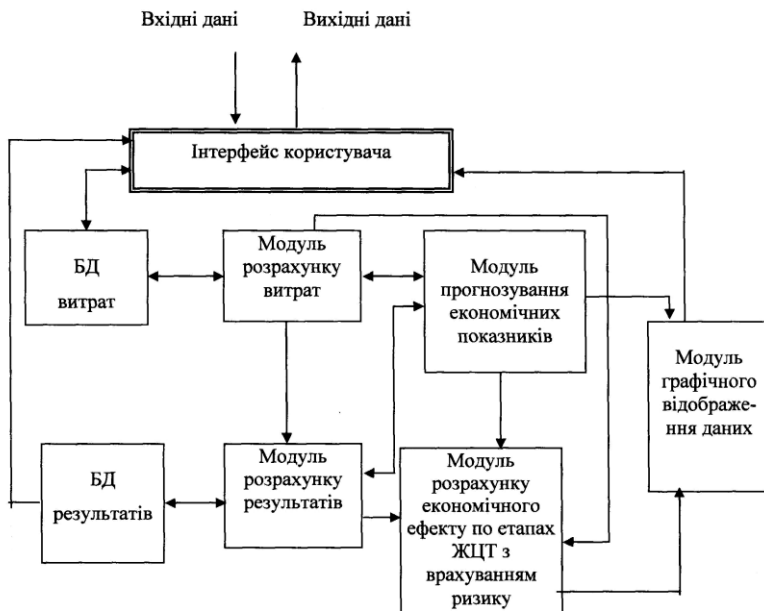

Рис. 1. Структурна схема експертної системи

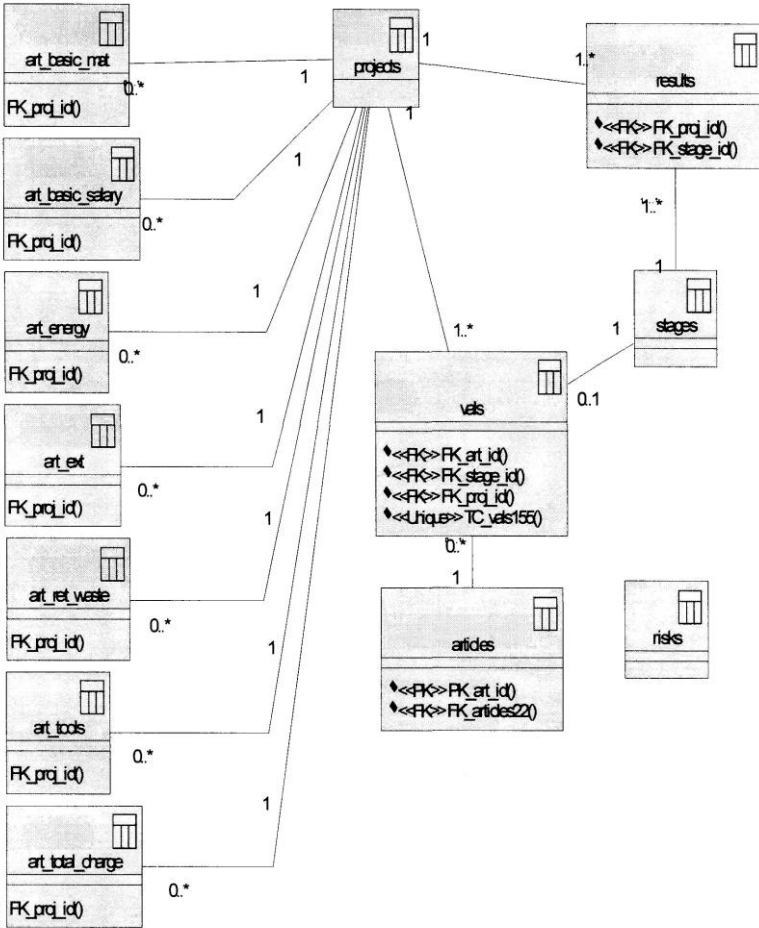

Рис. 2. Структурна схема баз даних

- перегляд, формування вхідних даних;
- забезпечення інформованості користувача, тобто надання користувачеві довідкової інформації з виконання дій у системі;
- використання засобів Microsoft Excel для відображення даних і діаграм.

Модель БД була розроблена за допомогою засобів візуального проектування Rational Rose.

На початку програма пропонує користувачеві на вибір наступні пункти меню:

- робота з БД;
- дані;
- аналіз результатів;
- довідка;
- вихід.

Вхідні дані від експерта одержують у вигляді *.xls – файлів. Тому в програмі передбачене завантаження даних з таблиць Microsoft Excel, а також введення вхідних даних через клавіатуру.

Вихідними даними ЕС є:

1. Проекти, які підлягають аналізу експертною системою:

- номер інноваційного проекту;
- назва інноваційного проекту.

2. Дані за статтями калькуляції витрат:

- основні матеріали;
- відходи;
- закупінні комплектуючі вироби, напівфабрикати;
- енергія на технологічні цілі;
- допоміжні матеріали;
- інструмент й оснащення;
- основна зарплата;
- загально-виробничі витрати.

Коефіцієнти перерахування для статей калькуляції, які розраховуються:

- додаткова зарплата;
- відрахування на соціальні заходи;
- адміністративні витрати;
- витрати на збут;
- фінансові витрати;
- інші витрати операційної діяльності.

1. Дані для розрахунку обсягу продажів:

- кількість виробів, яку планують випустити;

– прибуток (% від собівартості).

Модуль розрахунку витрат дозволяє оперативне внесення змін до всіх елементів витрат для кожного проекту, який досліджується на всіх етапах ЖЦТ (життєвий цикл товару). Крім того, модуль дає можливість корегувати елементи витрат детально за кожною статтею калькуляції, що дуже складно зробити вручну чи на калькуляторі.

При внесенні змін у які-небудь статті калькуляції, модуль виконує перерахування повної собівартості автоматично й відповідні дані заносяться в БД витрат.

Дані розрахунку про повну собівартість використовуються в модулі розрахунку результатів для визначення обсягів продажів.

Модуль розрахунку результатів дозволяє розрахувати обсяг продажів на всіх етапах ЖЦТ для всіх проектів. Крім того, у модуль закладена можливість внесення змін у складові економічного показника (обсягів продажів). Всі перерахування, пов'язані зі зміною будь-яких складових економічного показника, виконуються автоматично й відповідні дані заносяться до БД результатів, що дає користувачеві наочно оцінити зміну обсягів продажів на всіх етапах ЖЦТ.

Всі відповідні дані зберігаються в БД результатів.

У модулі прогнозування економічних показників здійснюється прогноз витрат за наступними статтями калькуляції:

- основні матеріали;
- енергія на технологічні цілі;
- основна зарплата.

Для визначення тенденцій зміни витрат за статтями калькуляції за певний період, використовуємо згладжування часових рядів за методом найменших квадратів.

Розрахунок прогнозованих даних проводиться за допомогою засобів Microsoft Excel. Excel надає зручний механізм для роботи з таблицями:

- можливість програмної інтеграції з використанням засобу візуального програмування Delphi 6.0 [3];
- автоматичний розрахунок тренда по методу найменших квадратів;
- користувач має доступ до всіх можливостей роботи з електронними таблицями, які надаються Microsoft Excel;
- засоби для графічного відображення прогнозованих даних;
- можливість аналізу результуючих даних і можливість збереження їх у будь-якому форматі.

Модуль розрахунку економічного ефекту по етапах ЖЦТ з урахуванням ризиків, дозволяє проводити розрахунок економічного ефекту з врахування коефіцієнтів ризику, або без їх урахування.

Початковими даними ЕС є таблиці розрахункових даних щодо витрат, результатів й економічного ефекту для розглянутих інноваційних проектів на всіх етапах ЖЦТ. На підставі цих таблиць, за допомогою засобів MS Excel будуються діаграми зміни економічних показників на етапах ЖЦТ. Користувачеві надані можливість зі списку проектів, обрати тільки ті, для яких необхідно зробити розрахунки й графічне відображення. Дана діаграма дозволяє візуально зрівняти значення й зміни економічних показників кожного інноваційного проекту на етапах ЖЦТ.

Поставлене завдання вирішене за допомогою застосування сучасного засобу візуального програмування Delphi 6.0. Дана система розроблена на модульному принципі й припускається модифікація за рахунок підключення додаткових модулів.

В результаті виконання проектування була отримана ЕС, яка дозволяє виконувати наступні функції:

- введення, перегляд, редагування, збереження даних;
- розрахунок витрат за статтями калькуляції;
- розрахунок повної собівартості на кожному етапі ЖЦТ;
- розрахунок результатів обсягу продажів на кожному етапі ЖЦТ;
- розрахунок економічного ефекту на кожному етапі ЖЦТ з врахуванням коефіцієнтів ризиків;
- прогнозування даних за витратами;
- графічне відображення даних за допомогою засобів MS Excel;
- побудова рішення щодо доцільності впровадження у виробництво тієї або іншої продуктової інновації.

Експертна система надає користувачеві зручні й прості засоби для управління роботою програми й оцінки отриманих результатів.

Створена експертна система для визначення економічної доцільності створення продуктових інновацій призначена для вибору оптимального варіанта з декількох можливих для підприємства продуктових інновацій, що забезпечить одержання максимального значення прибутку за життєвий цикл інновації. ЕС дозволяє визначати очікуваний прибуток за плановий період виробництва інновації з урахуванням факторів ризику для різних етапів життєвого циклу інновації.

Література

1. Марселлус Д. Программирование экспертных систем / Пер. с англ. Предисл. С.В. Трубицина. – М.: Финансы и статистика, 1994. - 256 с.
2. Уотерман Д. Руководство по экспертным системам / Пер. с англ. – М.: Мир, 1989.
3. Фаронов В.В. Delphi 4: Учебный курс. – М.: "Нолидж", 1999. – 464 с.

Халін А.П.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту ХЕПУ

Малий бізнес в Україні: суть, правове регулювання та вплив держави на його розвиток

В умовах формування та розвитку ринкових відносин одним із головних структуроутворюючих елементів економіки є малі підприємства. У ринковій економіці виживають лише ті суб'єкти господарювання, які найбільш правильно і компетентно зрозуміли вимоги ринку, користуючись попитом зуміли організувати виробництво конкурентноспроможної продукції та її збут. Отже, ефективне управління бізнесом потребує функціональних і глибоких економіко-правових досліджень у цьому напрямку.

Сутність підприємницької діяльності та малого бізнесу зрозуміла з історії його виникнення, котре починається з середніх віків, коли купці, торговельники, ремеслі, теслярі та інші були зачинателями підприємництва. Бажання одержати необмежений прибуток спонукали підприємців до професіональних дій.

Часто підприємець, будучи власником засобів виробництва, сам мусив трудитися на своєму підприємстві.

З середини 16 ст. з'являється акціонерний капітал. В кінці 17ст. виникають перші акціонерні банки. У 18 – на початку 19 ст. акціонерна форма підприємницької діяльності набуває широкого розвитку у багатьох країнах. У цей період власність крупних сімейних фірм розпадається на численні паї вкладників – власників акцій. Зростає межа між малим та великим бізнесом. За таких умов малим формам не під силу нововведення, їм все трудніше виживати у конкурентній боротьбі.

В Україні підприємництво має місце ще з часів Київської Русі у формі торгівлі та промислів. У подальшому розвиток підприємництва на території України стримувало правління Польщі, Австро-Угорщини та Росії.

Відміна кріпацького права реформою 1861 року по всій Росії стала стимулом розвитку підприємницької діяльності. В цей період формується ринок робочої сили, розвивається середній та великий бізнес. На долю малого бізнесу припадало 1/3 об'ємів виробництва.

На жаль після двох революцій був взятий курс на знищення ринково-економічних зв'язків. Деяке пожвавлення у підприємни-

цьку діяльність внесла нова економічна політика – НЕП, яка проіснувала з 1921 до 1926 року. Лише у 90-ті роки 20 ст. починається новий етап становлення та розвитку підприємництва.

Якщо подивитися в історію, то ми побачимо, що перші поняття підприємця, і підприємство стали вживати з середини 18 ст. Р. Кантільон відмічав, що підприємець - це людина, яка діє на свій ризик. Він стверджував, що дійсним джерелом економічного блага є земля та праця.

Французький економіст Ж.Б.Сей у 1803р. сформулював визначення підприємницької діяльності як з'єднання трьох факторів виробництва. Головною тезою Сея є визнання таланту підприємця та його активної ролі у створення продукту, а винагородою за це виступає прибуток.

На жаль ні А.Сміт і Д. Рікардо, ні К. Маркс, Ф. Енгельс, ні В.І. Ленін не виділяли підприємця як творчу, цілеспрямовану людину.

Предметом їх досліджень була економіка як саморегулюючий механізм та дія об'єктивних економічних законів.

У першій половині 20 ст. американський економіст Д.Б. Кларк та А.Маршалл зробили доповнення до трьох класичних факторів виробництва, четвертий фактор – діяльність підприємця [7; с. 40]. Цю ж тезу підтримав американський економіст Й. Шумпетер [8].

За визначенням англійського економіста Фрідріха фон Хайска суть підприємництва полягає в пошуку та вивченні нових економічних можливостей, характеристики поведінки, а не виду діяльності [9].

Проблема розвитку малого бізнесу в сучасній економіці – правовій науці викликає все більший інтерес. Їй присвятили свої дослідження, зокрема Т.М. Литвиненко, А.В. Шегда, Н.П. Небара, В.Л. Коренев, В.М. Порохня, Г.А. Семенов, та інші.

Господарське право трактує підприємницьку діяльність як вид господарської діяльності, який розвивається на ринкових засадах. Відомо, що ринкове господарство пройшло декілька етапів розвитку: від повної незалежності і свободи господарської діяльності до державного регулювання цими процесами.

Підприємство – найбільш поширений у світовій практиці вид комерційної діяльності. Ознаки саме комерційної діяльності присутні в ст. 3, ст.ст. 42-45 Господарського кодексу України і вони мають свої специфічні риси: майново-розпорядна самостійність і свобода у виборі видів діяльності, наявність фактора ризику, професійний характер, орієнтація на досягнення комерційного успіху

(спрямованість на систематичне отримання соціально – економічних результатів), державна підтримка та регулювання підприємницької діяльності.

Головними умовами здійснення підприємницької діяльності малого бізнесу є: його економічна і правова свобода у виборі мети та сфери діяльності, відповідальність за це та ризик. Сьогодні в Україні діють понад 350 тисяч малих підприємств.

Згідно з ст. 63 Господарського кодексу України до малих підприємств відносяться спільні суб'єкти господарської діяльності (незалежно від форми власності), в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг), за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України, щодо гривні.

Слід підкреслити, що малі суб'єкти господарювання не утворюють якихось особливих видів (з погляду організаційно-правових норм) господарювання. Тобто, не слід тлумачити посадовими особами органів реєстрації в статуті підприємства (яке реєструється) у його фірмовому найменуванні, що воно є "малим".

Підприємства поділяються на категорії лише заходами державної підтримки, наданням пільг, та іншими нормативним положенням.

Особливостями та характерними рисами малих підприємств є такі як спільна діяльність, декілька видів діяльності, високий рівень чинності професійної кваліфікації та спільність деяких видів виробництва.

Малий бізнес може кваліфікуватись за різноманітними рисами: видом чи призначенням, формами власності, кількості власників, організаційно – правовими і організаційно – економічними формами, використанням найманої робочої сил тощо.

За видом чи призначенням мала підприємницька діяльність може бути виробничою, комерційною, фінансовою, консультативною тощо. За формами власності: приватною чи колективною. За кількістю власників: індивідуальною чи колективною. За організаційно – правовими та організаційно-економічними формами: індивідуальною, приватною, товариською, суспільною, кооперативною.

Суб'єктами підприємницької діяльності у малому бізнесі можуть бути як приватні особи, так і об'єднання партнерів. Приватні особи виступають як правило, представниками приватного, одноо-

сібного чи сімейного підприємства. Так підприємці застосовують особисту працю або здійснюють вільне наймання працівників.

Об'єднання партнерів як суб'єктів підприємництва виступають у формі господарських товариств. Господарськими товариствами визначаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та / або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства. Основною метою господарських товариств є одержання прибутку від реалізації результатів власної господарської діяльності (ч. 1 ст. 79).

Поєднання зусиль багатьох осіб чи їх товариств, спрямованих на досягнення спільної для них господарської мети є основою кооперації. Кооператив (згідно з чинним законодавством України) – це суспільна організація, створена двома чи декількома засновниками за їх спільним рішенням для господарської та іншої діяльності на базі об'єданого ними майна, а також на об'єднаній підприємницькій чи трудовій діяльності засновників, самостійності самоврядування і самофінансування, поєднання інтересів членів кооперативу з інтересами колективу і суспільства.

Особливою метою державної підтримки малого бізнесу є створення інвестиційного клімату і організаційно – правових спроможностей. Це повинно сприяти створенню динамічного розвитку малого бізнесу на регіональному та місцевому рівнях за напрямками місцевого самоврядування.

Головні напрямки державної підтримки малого бізнесу повинні зосереджуватися на таких формах:

- асоціація малих підприємств;
- підтримка держави;
- пільгова система оподаткування;
- зниження кредитної ставки та гарантія займу;
- митні пільги;
- система державного страхування;
- забезпечення малих підприємств державними замовленнями;
- ліцензування, патентування та квотування;
- сертифікація та стандартизація;
- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних пільг, дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій;
- та інші.

В розвинених країнах малому бізнесу відводиться місце як найбільшому сектору ринкової економіки, забезпечується стабільність ринкової сфери завдяки ефективності інфраструктури. Держава підтримує розвиток малих підприємств.

В ринкових відносинах проявляються власні інтереси трудових колективів, інтереси товаровиробників, споживачів, суспільства і держави. Державні інститути всіляко повинні впливати на розвиток малого і середнього бізнесу, забезпечувати справедливий розподіл прибутків, посилювати мотиваційне значення кінцевих цілей господарювання.

Правова регламентація господарської діяльності повинна спрямовуватись на розробку та закріплення економічно і морально обґрунтованих законодавчих норм та принципів і функціонування в умовах конкуренції, регуляторні акти повинні бути економічно доцільними та ефективними.

Малі підприємства, будь-якого організаційно-правового виду, одні з найбільш поширених динамічних форм бізнесу. Вони мають певні переваги на ринку, це: доступність і невелика капіталомісткість при організації; самостійність і свобода дій; висока адаптованість до умов ринку, що змінюються, орієнтація на поточні потреби, відсутність бюрократизму в управлінні; короточасні інновації та капіталовкладення тощо.

Однак вони мають і труднощі пов'язані з залученням великих капіталів, необмеженою відповідальністю за зобов'язаннями, невизначеністю перспективи розвитку та стабільності ринку.

Але, однією з проблем державної підтримки малого бізнесу є небажання великих суб'єктів господарювання брати участь програмах розвитку малих підприємств.

Це пов'язано з відсутністю у держави інвестиційних та інноваційних проектів, державних гарантій кредиту, та соціальних пільг.

Якби держава узяла на себе регулюючу роль та контролюючі функції для підтримки малого бізнесу, це сприяло б найбільшому розвитку ланки ринку, та успішного розвитку малого підприємництва.

Мале підприємство в ринкових умовах функціонує під впливом зовнішнього середовища, тобто економічної зовнішньої та внутрішньої політики, техногенному розвитку держави, екологічних та природно – кліматичних умов, соціально – культурних та національних традицій. Мала фірма в умовах ринкової економіки взаємодіє з державними регулюючими органами на різних етапах

своєї діяльності: створення підприємства, приватизація власності, ліцензування діяльності, виробництво і реалізація товару, розподіл прибутку тощо. Важливим завданням державного регулювання є захист прав приватної власності, створення правових і нормативних умов для ефективної діяльності.

Треба використовувати сприятливий досвід індустріально розвинутих держав в питанні підтримки балансу усіх структур суб'єктів підприємницької діяльності та розробки української моделі розвитку та підтримки державою малого бізнесу.

Література

1. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. – Юринком інтер, 2004. – 688 с.
2. Економіка фірми / За редакцією В.Я. Гордієнкеля. – Москва: 2003. – 461 с.
3. Економіка фірми / За редакцією А.В. Шегди. – К.: Знання-Прес, 2003. – 335 с.
4. Економіка підприємства. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
5. Капительон Р. Опыт о природе торговли вообще (впервые опубликована в 1755 г.).
6. Сей Ж.Б. Трактат политической экономии. – М.: 1896.
7. Кларк Д.Б. Распределение богатства, 1934.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982.
9. Хайек Ф. Конкуренция как процедура открытия // МЭ и МО. – 1989. – № 12.

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Абашик В.О.,

кандидат філософських наук,
доктор філософії, завідувач кафедри
гуманітарних та фундаментальних
юридичних дисциплін ХЕПУ

Християн Вольф та Європейське Просвітництво

У німецькому місті Галле відбувся Перший Міжнародний конгрес імені Християна Вольфа, присвячений темі "Християн Вольф та Європейське Просвітництво". Організаторами цього конгресу виступили об'єднаний Університет імені Мартена Лютера (Галле-Віттенберг) та Міждисциплінарний Центр досліджень Європейського Просвітництва (Christian Wolff und die Europaeische Aufklaerung, 4.–9. April 2004, Martin-Luther-Universitaet Halle-Wttenberg, Interdisziplinaeres Zentrum fuer die Erforschung der Europaeischen Aufklaerung). В даному форумі взяли участь більше 60 відомих дослідників спадщини Християна Вольфа з Європи, Азії, Північної та Латинської Америки.

Християн Вольф (1679-1754pp.) відомий, перш за все, як значний філософ 18-го століття. Його безперечною заслугою була систематизація філософії та розподіл її на дві сфери – теоретичну та практичну філософію. В рамках теоретичної філософії він виділив формальну та матеріальну філософію (тут: фізику або філософію природи та метафізику). В рамках практичної філософії Вольф розрізняв загальну та спеціальну філософію (тут: мораль, політику та економіку). Однак, Вольф також відіграв важливу роль у Європейському Просвітництві та розвитку освіти в Німеччині та європейських країнах. Якщо взяти Німеччину, то до другої половини 18-го століття філософські кафедри займали професори-вольф'яниці. Широкого розповсюдження філософія Вольфа набула не лише в Західній (Франція, Італія), але й у Південній та Східній Європі, зокрема в Україні. В Росії та Україні у Вольфа було багато учнів, він сам був почесним членом Санки-Петербурзької Академії наук. Навіть засновник німецької класичної філософії Імануїл Кант читав свої

лекції з логіки та метафізики за підручниками Вольфа і його учнів та називав його "духом ґрунтовності", оскільки Вольф поєднав понятійну точність з досконалою аргументацією, внаслідок чого його методика отримала визнання не лише у філософів, але й у природознавців та енциклопедистів.

Філософська та просвітницька діяльність Вольфа тісно пов'язана з університетом Галле, який був одним з передових центрів раннього та високого Просвітництва. Тут Вольф викладав філософію та математику з 1707 року. Серед його колег були, зокрема, відомий філософ та богослов Йоганн Будде та відомий юрист Християн Томазій [1]. Однак, із-за суперечностей з богословським факультетом та особливо представниками пієтизму, Вольф був звільнений у 1723 році зі своєї посади та за наказом пруського короля Фрідріха Вільгельма 1-го вимушений був покинути Галле. Після цього Вольф викладав в університеті Марбурга, де одним з його учнів був майбутній визначний російський вчений Михайло Ломоносов. Вже після смерті пруського короля Вольфа до Галле знову запросив новий король - Фрідріх Великий, куди він повернувся з тріумфом в 1740 році. Саме з Вольфом пов'язана теза про свободу мислення як основний принцип філософії та культури взагалі.

Під час відкриття конгресу у будівлі "Фонд Франке" виступили директор цього фонду професор Томас Мюллер Бальке (Thomas Mueller-Bahlke), Міністр культури федеральної землі Саксонія-Ангальт, професор Ян-Хендрік Ольбертц (Jan-Hendrik Olbertz), обер-бургмістр міста Галле, пані Інґрід Хойслер (Ingrid Haeußler), ректор університету ім. Мартіна Лютера, професор Вільфрід Грекш (Wilfried Grecksch), директор Міждисциплінарного центру досліджень Європейського Просвітництва, професор Манфред Беєтц (Manfred Beetz) та науковий організатор конгресу, професор Юрген Штольценберг (Juergen Stolzenberg). Під час відкриття грав університетський оркестр, який виконав класичні твори Г.Ф. Генделя, Й.С. Баха та Г.Ф. Телеманна. Святкове відкриття було завершене доповіддю відомого німецького дослідника філософії 18-го століття, професора Ганса Вернера Арндта (Hans Werner Arndt) на тему "Християн Вольф – філософія як світова мудрість". Після цього бургмістр міста Галле запросила учасників конгресу на святковий прийом до барокової ратуші міста Галле.

Виступи в рамках конгресу проходили у комплексах Фонду Франке, Міждисциплінарного центру досліджень Європейського

Просвітництва та в домі-музеї Християна Вольфа. Крім пленарних та вечірніх доповідей, з яким виступили найбільш відомі та авторитетні дослідники філософії Християна Вольфа, в рамках конгресу пройшли доповіді в 12 секціях, котрі тематично охопили весь творчий доробок знаменитого філософа та його вплив в Німеччині й закордоном, зокрема впливи Вольфа як на його сучасників, так і на посліуючий розвиток філософії та культури, які розглядали філософію Вольфа не лише в історичному, але й в актуальному контексті – тобто роль відкриттів Вольфа, зокрема у психології та юриспруденції для сьогоденних досліджень та життя.

В перший день з пленарними доповідями виступили італійська дослідниця Соня Карбончіні-Гаванеллі (Падуя) з доповіддю "Парадокс Просвітництва: Християн Вольф та Енциклопедія", в якій наголосила на впливах німецького філософа на складання знаменитої французької "Енциклопедії" та її авторів (Дені Дідро та ін.). Німецький дослідник Лотар Краймендаль (Мангайм) говорив про "Емпіричні елементи у мисленні Вольфа" й наголосив на зв'язку вольф'янського раціоналізму з емпіризмом. Інший німецький професор Рейнгард Брандт (Марбург) присвятив свій виступ темі "Гоббс, Локк та Вольф", в якому було вказано на впливи англійського емпіризму на філософію Вольфа.

Другого дня пленарні доповіді відкрив італійський дослідник Фердінандо Марколунго (Верона) темою "Вольф в Італії. Між математикою та метафізикою", де було показано особливості впливів Вольфа в Італії, зокрема на ці дві наукові сфери. Наступний доповідач, шведський філософ Торе Френгсмір (Упсала) говорив про особливості "Вольф'янства у Швеції". Відома російська дослідниця Тетяна Артем'єва (Санкт-Петербург) виступила з завершальною доповіддю на тему "Вольф'янство як філософське підґрунтя енциклопедизму в Росії".

Третього дня німецький дослідник Роберт Шнепф (Галле) говорив про "Загальну метафізику як Першу філософію". Відомий дослідник філософії права та політично філософі Хассо Гофманн (Берлін) виступив з пленарною доповіддю "Німецька політика Християна Вольфа", після чого Гунтер Е Грімм (Дуйсбург-Ессен) говорив на тему "Християн Вольф та література раннього Просвітництва".

Четвертого дня з пленарною доповіддю виступив відомий теолог та професор Ульріх Барт (Галле) на тему "Вольф та шлях просвітницької теології". Професор Конрад Крамер (Гьоттінген)

говорив про "Критику Вольфом філософії Спінози". Американський філософ Пол Гайер (Філадельфія) говорив на тему "Шлях розуму від Вольфа до Канта", де в центрі уваги були такі поняття як автономія, досконалість.

В рамках роботи конгресу пройшли й інші заходи – була відкрита виставка на тему "Вмій користуватися своїм розумом! Християн Вольф та століття Просвітництва" у домі-музеї Християна Вольфа у Галле, сучасному французькому досліднику філософії Вольфа та видавцю його творів, професору Жану Еколю (Jean Ecole) із Ніцци було присуджено почесну ступінь доктора філософії університету Галле-Віттенберг. Під час покладання вінків до могили Вольфа на міському цвинтарі з нагоди 250-річчя смерті філософа з промовами виступили професор Юрген Штольценберг, обербургомістр пані Інгрід Хойслер, а також професор Пауль Раабе (Вольфенбюттель) з доповіддю "Християн Вольф в Галле". У понеділок 5 квітня з вечірньою доповіддю виступив міністр культури землі Саксонія-Ангальт, професор (Jan-Hendrik Olbertz) - "Просвітницький університет – академічна свобода та реформа викладання" (Die Aufgeklärte Universität – Akademische Freiheit und Lehrreform).

Серед організаторів слід виділити Олівера-П'єра Рудольфа (Oliver-Pierre Rudolph). Цей конгрес пройшов за спонсорської підтримки Німецького дослідницького товариства (Deutsche Forschungsgemeinschaft), Німецької французької вищої школи Саарбрюкен (Deutsch-französisch Hochschule Saarbrücken), видавництва Георг Ольмс (Georg Olms Verlag Hildesheim), муніципалітету міста Галле та уряду землі (Land Sachsen-Anhalt).

Література

1) Абашнік В.О. Християн Томазій (1655-1728) як новатор сучасної правової культури та освіти юристів // Наукові записки Харківського економіко-правового університету / Збірник наукових статей. – 2005. – № 1 (2), квітень. – С. 171-176.

Чорновол-Ткаченко Р.І.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри наукових основ
управління та психології ІПО ХНПУ
ім. Г.С. Сковороди

Основи змісту функцій планування розвитку закладу освіти

Будь-яка діяльність організації починається з процесу планування. Розробка планів – основоположний процес, який лежить в основі всього подальшого управління організацією. Від успішності планування залежить якість і ефективність праці. Сутність планування полягає в постійному пошуку менеджерами відповідей на актуальні питання, що стосуються функціонування організації. Значення планування полягає в тому, що воно є єдиним ефективним засобом, за допомогою якого організація має реальну можливість підвищити свої шанси на успіх і попередити невизначеність майбутніх подій.

Планування роботи навчальних закладів становить повну систему, яка знайшла своє теоретичне обґрунтування й відображення в документах Міністерства освіти й науки України та працях науковців – В.І. Маслова та В.А. Білоголовського, Л.С. Ліпарчука, А.Г. Соколова, І.П. Осадчого, А.А. Попона, Д.І. Румянцевої, В.С. Татяниченко та інших. Вчені стверджують, що найбільш суттєвими чинниками, які визначають систему планів освітніх установ, є організаційна структура і профіль її діяльності, масштаби і постійність напрямків цієї діяльності.

Отже, результатом процесу планування є система взаємопов'язаних планів організаційної структури освітнього закладу, в основі якої лежить місія, яка конкретизується в меті. При створенні системи планування в організації зважуються три комплекси питань: рівні планування, форми координації діяльності щодо планування, характер формалізації процесу планування.

Нова філософія освіти вимагає перегляду багатьох стійких позицій щодо управління, зокрема функції планування. Але при цьому зауважимо, що оновлений зміст планування це не відкидання попередніх положень і теорій, а шлях селективного відбору усього

раціонального й позитивного. [7; с. 8] Інноваційні технології в плануванні – це перш за все зміна змісту і смислу в стосунках керуючий і керований. Головна мета планування в умовах новоосвітньої парадигми – забезпечити не лише *функціонування* закладу освіти, коли наявні можливості управління використовуються в межах приписів, а *розвиток* – тобто якісне наростання все нових можливостей і їх реалізацію. [5; с. 3-18] Спрямовуючи вектор плану на розвиток, керівник повинен усвідомлювати цей процес не через призму стійких стереотипів і власного розуміння, а перш за все через наукове розуміння, яке виражається відповідними законами в новому осмисленні, здавалось би, відомих явищ. Якщо це не враховується, ми ризикуємо не помітити важливі складові, про які нам невідомо, або вони здаються нам незначними.

Сучасний керівник повинен бути інноваційно-освідченим, тобто таким, який вміє доцільно вибирати такі новітні технології, які дійсно сприятимуть втіленні нових смислів управління, а не вимірам розвитку якості звітності.

Досліджуючи функції управління, науковці стверджують, що планування – форма вияву *процесу планомірності*, спрямована на вироблення основного продукту – *плану*. План – це перш за все документ, у якому містяться основні положення життєдіяльності організації:

- прогноз розвитку на майбутнє;
- проміжні і кінцеві цілі і задачі;
- пріоритети розподілу ресурсів, необхідних для реалізації поставлених задач;
- механізм координації діяльності різних організаційних рівнів.

Планомірність – це еволюційний процес розвитку освітньої системи у якісному напрямку, який розширює її горизонти, а отже, і планування. Планомірність в економіці початку ХХ ст. сприяє відповідності попиту і виробництву товарів. Планомірність освітньої системи зумовила необхідність її реформування, наявність стандартів, усвідомлення нової філософії навчання й виховання на основі суб'єктно-суб'єктних стосунків.

Залежно від змісту і статусу в системі управління розрізняють: директивне, індикативне, стратегічне планування. [8; с. 749]

Стосовно освітньої системи директивне планування зберігає свої функції в межах реалізації законів та різних нормативно-правових актів, починаючи з Міністерства освіти і кінчаючи місцевими органами самоврядування районного масштабу.

Щодо визначення поняття "індикативне планування", то науковці не мають сталого погляду. Відносно галузі економіки, вони вважають, що в основі директивного планування є влада, а індикативного – гроші.

Вивчаючи сутність індикативного планування, ми поділяємо думку тих вчених, які вважають за доречне застосувати його і в системі освіти, особливо за умов її реформування. Це планування пов'язане з м'яким директивним впливом через законодавчі та нормативні акти на навчально-виховний процес і забезпечує творчий напрямок колективу, щодо розвитку інноваційних технологій, розробку авторських програм, концепцій та інше. Таким чином, індикативне планування – це планування, яке виражає зміни освітньої парадигми, пов'язані із змінами в житті суспільства через місію школи, декомпозицію цілей і задач.

Отже, індикативне планування, з одного боку є системою обов'язкових рекомендацій для керованих об'єктів і визначає лише певні пріоритети, які мають одержати максимальну державну підтримку, з другого – частина індикативного планування є директивною, зокрема це стосується заходів, що фінансуються з бюджету.

Директивними і контрольованими є заходи, що стосуються матеріального забезпечення закладу освіти, оплати праці педагогічних кадрів тощо.

Адаптуючи погляди Ясинського В.В. та Гайдая О.О. до освітньої сфери, можна виділити такі основні функції індикативного планування: ретроспективний аналіз, прогнозування і обґрунтування цілей, темпів і умов та можливостей закладу освіти і соціального розвитку країни; розробка системи прямих державних рішень в галузі освіти; формування цільових комплексних програм; раціональне поєднання національних інтересів із внутрішніми і зовнішніми факторами впливу на загальноосвітній заклад в цілому; координація і взаємозв'язок розробки індикативного планування з державним бюджетом. Отже, це оновлений погляд на 2 систему планування з урахуванням змін у парадигмі освіти в сучасних умовах розбудови нашої держави – від стратегії до тактики розвитку освітньої організації.

З огляду на зазначене, індикативний план повинен бути схожим більше на ринок у розумінні свободи взаємодії суб'єктів планового процесу, де творчий педагогічний колектив проектує свій розвиток з урахуванням власних можливостей і державного фінан-

сування, створюючи здорові умови конкурентоспроможності з іншими закладами освіти.

Таким чином, освітній заклад, що розвивається, повинен користуватися попитом споживачів (батьків, учнів і держави) з одного боку, і з іншого боку бути конкурентноспроможним стосовно йому подібних (мова йде про заклади освіти району, регіону, області і, навіть, на загальнодержавному рівні). Проблема індикативного планування ще не набула всебічного теоретичного осмислення. Батьківщиною класичної апробації індикативних планів в економіці є Франція. Україна, ліквідувавши бюрократичну систему планування, в 1993 році майже перейшла на індикативне планування. У наукових публікаціях можна зустріти різні підходи щодо визначення поняття індикативного планування. Ми поділяємо погляди тих науковців, які вважають, що індикативне планування – це механізм координації дій та інтересів держави й інших суб'єктів освітнього процесу. Тобто, крім інформаційного орієнтування, таке планування передбачає узгодження діяльності "центру" та галузі у процесі самостійної розробки останньою своїх програм розвитку.

Автори цієї точки зору виходять із французького досвіду індикативного планування, заснованого на демократичній основі координації позицій держави і конкретного регіону, навчального закладу, що передбачає регулювання державним управлінням господарських процесів таким чином, щоб державна бюрократія не задушила ефективне функціонування конкретної галузі.

План цієї системи народжується в результаті багатоступінчастих інтеграцій, і в консенсусі щодо його реалізації зацікавлені всі учасники. Водночас міністерські директиви виступають як індикатори-носії інформації про очікувані результати, тобто мають концептуальний, а не циркулярний характер.

Розглянемо більш детально порівняльну характеристику традиційного та індикативного планування.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика традиційного та індикативного планування

Традиційне планування	Індикативне планування
Забезпечує функціонування (потенціальні можливості колективу використовуються в межах приписів).	Забезпечує розвиток (якісне нарощування нових можливостей і їх реалізацію).

Традиційне планування	Індикативне планування
Акцент на ЗУНи (незаперечна відповідність знань учнів вимогам програм, підручників, які до цього часу сприяють формуванню особистості, а не засобами її розвитку, ціннісного потенціалу).	Розвиток ціннісного потенціалу особистості (усвідомлення нової якості знань – знань не для об'єму знань, а для розвитку ціннісного потенціалу особистості).
Відсутність критеріїв і оцінок замірів якості знань, спрямованих на розвиток особистості приводить до замірів якості звітності.	Законодавче делегування розробки нових критеріїв оцінки якості знань, засноване на кваліметричних, комплексних, рейтингових підходах.
Прагнення перевести управління освітою з режиму функціонування в режим розвитку при збереженні функціональної звітності.	Забезпечення достатнього рівня інноваційної грамотності учасників, які забезпечують розвиток навчально-виховного процесу.
Суєтний активізм, демократизація псевдодіяльності в процесі вибору психолого-педагогічних концепцій, теорій підходів з метою модернізації управління	Забезпечення не лише знань інноваційних підходів, концепцій, а усвідомлення і грамотне наукове розуміння їх смислу.
Репродуктивне засвоєння нових технологій.	Впровадження лише тих технологій, які дійсно втілюють нові смисли управління.

Взагалі індикативне планування виражається у двох формах: *кон'юнктурній і структурній*.

Для *кон'юнктурної форми* характерне поліпшення економічно кон'юнктури шляхом комплексного використання бюджетно-податкових, грошово-кредитних та інших макрорегуляторів.

Структурна покликана забезпечувати реалізацію державно структурно політики стосовно окремих регіонів, галузей шляхом ретельного узгодження інтересів підприємств і держави.

Очевидно, за умов перехідно економіки важливо знайти оптимальне співвідношення між індикативним рекомендаційним (пріоритетним) і суто індикативним (вказівним), пам'ятаючи, що рекомендаційне (пріоритетне) планування визначає поведінку учасників виробничих і соціальних процесів у передплановий період. Наприклад, з метою ліквідації певних проблем у закладі освіти керівництво розробляє систему заходів їх ліквідації, а індикативне (вк-

зівне) планування з позиції Міністерства освіти, місцевих органів самоуправління формує напрямки щодо стратегічного розвитку галузі, визначає пропорції, встановлює певні пріоритетні цілі на загальнодержавному стратегічному рівні.

Еволюція форм *індикативного планування* від кон'юнктурної, структурної до стратегічної в капіталістичних країнах зайняла десятиліття, показавши певний ступінь своєї зрілості у взаємодії з усіма відповідними інститутами регулювання.

Як засвідчують науковці, стратегічне планування є тим засобом, що забезпечує можливість організації підвищити свої шанси на успіх, ідентифікувати напрям розвитку, зобов'язати керівника стратегічно мислити і постійно цього вчитися. Щоденні оперативні дії управлінця не повинні бути перешкодою в розробці й реалізації стратегії.

Між стратегічними, тактичними й оперативними планами мають бути прямі і зворотні зв'язки, які дозволяють забезпечити узгодженість планів різних рівнів.

Якщо *стратегічний* план визначає, що повинно бути зроблено, то *тактичний* і *оперативний* – як це зробити: тобто коли, у які етапи, за допомогою яких заходів і ким. Принципова особливість стратегічного планування в тому, що в багатомірності і багатоаспектності цього процесу інтегрується приватна стратегія закладу освіти.

Таким чином, *індикативне планування* – це система планування закладу освіти, тобто стратегічний, річний, щомісячний чи тижневий план роботи загальноосвітнього закладу. Річний план – це основний документ його діяльності, в якому висвітлюється мета і завдання на рік, а з іншого боку – це спеціальний інструмент управління або функціональна форма безперервної стратегічного планування як основної складової індикативного.

Отже, кожна із зазначених форм індуктивного планування відображає певний ступінь зрілості колективу, засоби налагодженості взаємодії всіх етапів його становлення й розвитку.

При цьому зауважимо, що поряд з визначенням необхідності розробки стратегій, значна кількість керівників шкіл все ж надає перевагу оперативним діям. Якщо методика планування на рік досягла значних зрушень в системі роботи школи, то система проектування є прерогативою шкіл далеко не всіх закладів освіти. Перспективні плани здебільшого мають статистичний, а не концептуальноаналітичний зміст. до того ж в Україні практично відсутні довго-

термінові освітні проекти на рівні міністерства. Зокрема, Національна доктрина розвитку освіти, Концепція виховання дітей та молоді в національній освіті, Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства та інші законодавчі й нормативні документи не забезпечені системою різнорівневих комплексно-цільових програм для регіонів, шкіл різних типів і форм власності тощо. Не напрацьовано і відповідної технології планування, хоча останнім часом вийшли праці вітчизняних науковців, присвячені даній проблемі, це Даниленко Л.І., Зайченко О.І., Ясинський В.В., Гайдей О.О., Хміль Ф.І., Сльнікова Г.В., Федулова Л.І. та інші.

Адаптація елементів методології індикативного планування до системи шкільного планування – це шлях до ефективного керівництва в умовах швидких змін в житті суспільства і реформування освіти.

У контексті сказаного, зауважимо, що індикативне планування дійсно потребує глибокого теоретичного осмислення. дослідники даного питання вважають, що ті публікації, що з'явилися останнім часом на сторінках російських і українських економічних журналів можна розглядати як спробу такого осмислення, зокрема – нового змісту планування і форм його прояву [7; с. 11].

Важливою ознакою даного планування є можливість здійснювати корекцію розвитку залежно від зовнішніх і внутрішніх флуктуацій, якими є органи управлінської ієрархії, соціум та внутрішкільні процеси.

У змісті самого поняття "індикатор"(прилад для вимірювання, визначення; речовина, після введення якої до розчину можна встановити його хімічну природу) закладено сутність змін вектора планування від директивного до гнучкого, передбачливого, навіть альтернативно-варіативного стосовно однієї і тієї ж організації. Тобто, складання з основним варіантом плану двох інших: песимістичного й оптимістичного.

Отже, мова йде про те, що окреслюючи стратегію розвитку закладу освіти необхідно розробити кілька її варіантів і, оцінивши їх, вибрати найкращий, розділивши загальні завдання на такі дрібні складові, які б конкретизували і уточнювали напрямок діяльності організації не лише в тактичних (річних) планах, а й оперативних, забезпечуючи тісні прямі і зворотні узгоджувальні зв'язки. Якщо ми говоримо про гнучке управління, то саме воно і виражатиметься в індикативному плануванні з урахуванням директив і стратегії розвитку.

Література

1. Грейсон Дж., О'делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века / Пер. с англ. – М.:1991.
2. Друкер П. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы / Пер. с англ. – М.: 1992.
3. Дудкин В. Индикативное планирование: о сущности и методологический инструментарий // Российский экономический журнал. – 1997. – № 4.
4. Дудкин В., Петров Ю. Индикативное планирование – механизм координации деятельности государственных и негосударственных субъектов управления экономикой // Российский экономический журнал. – 1988. – № 6; 7-8.
5. Мигаль В.И., Мигаль Е.А. Управление современной школой. Выпуск 1. Внутришкольный контроль и сетевое планирование: Практическое пособие для руководителей школ. – Издание 2-е, доп. и перераб. – Ростов-на-Дону: Издательство "Учитель", 2003. – 64 с.
6. Підготовка керівника середнього закладу освіти: Навчальний посібник / За ред. Л.І. Даниленко. – К.: Міленіум, 2004. – 272 с.
7. Ясинський В.В., Гайдей О.О. Бізнес-планування: теорія і практика: Навч. посіб. – К.: Каравела, 2004. – 232 с.
8. Економічна енциклопедія: У 3-х томах / Відп. ред. С.В. Мочерний. – К: КНЕУ, 2001. – Т.2. – С. 749.
9. Вудкок М., Фрэнсис д. Раскрепощенный менеджер для руководителя-практика / Пер. с англ. – М.: "Дело", 1991. – 320 с.

УДК 81'27

Чорновол-Ткаченко Р.С.,
завідувач кафедри іноземних мов ХЕПУ

Засоби реалізації міжтекстових відносин і методика моделювання концепту прецедентного тексту

Інтертекстуальність на даний момент є однією з найактуальніших тем сучасної лінгвістики. Серед задач теорії інтертекстуальності, на наш погляд, пріоритетною є задача дослідження способу і структур зберігання прецедентних текстів, в індивідуальній і колективній свідомості, тобто їх ментальних репрезентацій, для чого потрібна розробка відповідної методики. Разом з тим, не менш актуальною є проблема побудови типології засобів реалізації концептів засобами мови, що і є метою даної статті. Необхідно пам'ятати, що інтертекстуальні взаємодії відбуваються на двох рівнях: когнітивному і вербальному. Реалізація інтертекстуальних відносин на вербальному рівні з опорою на попередній текст (що актуалізується у вигляді цитати / алюзії) стає можливою завдяки певним операціям, що відбуваються на когнітивному рівні, з опорою на когнітивні структури, що зберігаються в свідомості і підсвідомості комунікантів. Сам феномен інтертекстуальних відносин стає можливим завдяки тому, що в процесі сприйняття тексту у читача створюється концепт цього тексту, – складна, що складається з багатьох елементів, побудова, форма існування тексту в пам'яті. Інтертекстуальні взаємодії є результатом відтворення конкретних елементів цього „образу” тексту при створенні нового тексту, а інтертекст – сигналом для його пізнання і розгортки реципієнтом.

Таким чином, концепт художнього тексту реалізується в мові, втілюючись на вербальному рівні в мовностилістичному оформленні тексту. Вербальний рівень є вторинним для концептів в цілому і для концепту художнього тексту зокрема. Проте, саме мова грає роль актуалізатора концепту як одиниці зберігання інформації; саме мова дає можливість говорити про концепт як про учасника інтертекстуальних відносин.

У цілому, елементи інтертексту, що реалізують концепт прецедентного тексту в тексті-приймачі, характеризуються наступним набором властивостей:

1) рефлексією, що має на увазі ступінь усвідомленості використання інтертекстуального коду;

2) деформацією, що має на увазі ступінь зміни претексту (чим більше змінений претекст, тим більший ступінь рефлексії використаного елемента);

3) експліцитністю, тобто ступенем очевидності наявності інтертексту (що реалізується пунктуацією при оформленні цитати, вказівкою джерела і ін.);

4) важливістю для розуміння тексту, тобто наскільки важливо для розуміння тексту, щоб читач ідентифікував використаний інтертекст;

5) масштабом запозичення, тобто тим, яка загальна частка інтертексту в тексті;

б) структурною необмеженістю, тобто тим, якою мірою інтертекст усвідомлюється частиною більшої структури (наприклад, жанру, циклу, серіалу і ін.) [27, с. 17].

Інтертекстуальність може реалізовуватися в тексті-приймачі різними видами інтертексту. Так, згідно класифікації Н.А. Фатєєвої [24, с. 23], що доповнила класифікацію видів інтертекстуальності, запропоновану мовностилістичною класифікацією інтертекстуальних елементів, 1) власне інтертекстуальність, яка створює конструкції „текст в тексті”, реалізується атрибутованими і неатрибутованими цитатами та алюзіями і центонними текстами; 2) як реалізатори паратекстуальності згадані цитати-заголовки і епіграфи; 3) метатекстуальність утілюється переказом, варіаціями на тему претексту, дописуванням „чужого” тексту, мовною грою з претекстами; 4) гіпертекстуальність реалізується за допомогою створення цілого тексту, що висміює, або пародіює претекст; 5) архітекстуальність як жанровий зв’язок між текстами також залучає весь текст. А.Е. Супрун виділяє як інтертекст "крилаті слова", окремі певним чином забарвлені слова, включаючи індивідуальні неологізми, імена персонажів, назви творів, імена їх авторів, особливі конотації слів і виразів, прямі або непрямі нагадування про ситуації, традиційні образи казкових персонажів тощо. [21, с. 17-18]. В.В. Рижкова як елементи інтертекстуальності виділяє цитати, алюзії, заголовки, епіграфи, реалії, окказіоналізми та ін. [19, с. 10]. Також пропонується виділити шість основних засобів апелювання до концептів прецедентних текстів: 1) згадка – пряме відтворення мовної одиниці, що є іменем відповідного текстового концепту, або іменем автора тексту; 2) продовження – текстова ремінісценція, основою якої, як правило, служать художні тексти і використання якої є преро-

гативою професійних письменників; 3) пряма цитата – дослівне відтворення мовною особою частини тексту або всього тексту в своєму дискурсі в тому вигляді, в якому цей текст (уривок тексту) зберігся в пам'яті особи, що цитує, при цьому посилання на джерело відсутнє; 4) квазіцитата – відтворення всього тексту, або його частини в умисне викривленому вигляді; 5) алюзія – найбільш складний для визначення та ємний вид текстової ремінісценції, що полягає в співвідношенні предмета спілкування з ситуацією або подією, описаною в певному тексті, без згадки цього тексту і без відтворення значної його частини, тобто на змістовному рівні; і 6) пряма ремінісценція – номінацією мовних одиниць в прецедентно-текстовому масиві, яка проводиться безпосередньо автором тексту, коли відбувається апеляція до концептів прецедентних текстів.

Загальним недоліком представлених вище класифікацій інтертексту як засобу реалізації концепту прецедентного тексту є недотримання єдиного класифікаційного принципу. На наш погляд, формою реалізації концепту прецедентного тексту в тексті-приймачі, тобто засобами реалізації інтертекстуальності, є атрибутовані і неатрибутовані цитати і алюзії, а інші вище зазначені одиниці - конкретним наповненням, окремим випадком і місцем реалізації цитат і алюзій в тексті-приймачі. Саме цитати і алюзії можна розглядати як градуйовану опозицію, протилежні полюси реалізації основних властивостей елементів інтертексту: цитати більш експліцитні, більш масштабні, більш структурно обмежені, менш деформовані, менш рефлексивні і менш важливі для розуміння тексту-приймача, ніж алюзії. При цьому найбільш яскраво інтертекст, представлений алюзіями і цитатами, виявляється в процесі реалізації власне інтертекстуальних відносин, представлених конструкціями "текст в тексті". Такий інтертекст найбільш стабільний і експліцитний.

Алюзія – цитата, з одного боку, має когнітивну основу, спираючись на концептуальну картину світу, а з іншого, є засобом вербалізації когнітивних структур, елементом мовної картини світу. Тому, незалежно від того, чи представлений прецедентний текст в тексті-приймачі імпліцитно або експліцитно (тобто атрибутованою або неатрибутованою цитатою / алюзією), такий інтертекст відсилає одержувача до запозиченого тексту, і далі, вже через нього, до того або іншого референта. Тому як знак, будь-який інтертекст, поза сумнівом, володіє рисами індексального знаку, певною метатекстовістю [12, с. 69] і виступає як цілісна одиниця

позначення [9, с. 217], що представляє прецедентний текст за принципом метонімії [12, с.73].

Сказане цілком справедливе при описуванні алюзій, які є "за-собом створення міжтекстових зв'язків, це не більше ніж прийом, що полягає в тому, що алюзія "натякає" на якусь подію, що була насправді, або вигадана". Алюзія також може функціонувати як засіб "розширеного перенесення властивостей і якостей міфологічних, біблійних, літературних, історичних персонажів і подій на ті, про які йде мова в даному вислові", у такому разі "алюзія не відновлює добре відомий образ, а витягує з нього додаткову інформацію" [6, с. 110]. Алюзія, таким чином, постає як засіб запозичення якогось елемента з прецедентного тексту, що служить відсиланням до тексту-джерела, є знаком ситуації, функціонує як засіб для отожднення певних фіксованих характеристик, інтертекст, що включається в створюваний текст. На відміну від цитати, алюзія запозичає відповідні елементи вибірково, "а цілий вислів або рядок тексту-донора, що співвідноситься з новим текстом, присутній в останньому наче "за текстом" – тільки імпліцитно" [24, с. 129].

Аналогічні функції при реалізації міжтекстових відносин виконує і цитата. "Цитата носить метонімічний характер і акумулює в собі непоіменовані значення цілого. Онтологічна ознака цитати – двоплановість, різний ступінь відчуження або освоєння тексту, який вона цитує, що реалізовує різні прагматичні установки "від іронії до благоговіння, від орієнтації на певну художню систему до пародії на неї" [23, с. 24]. При цьому, "відновлення предикативного відношення в новому тексті відбувається на підставі "пам'яті слова": референціальної, комбінаторної, звукової і ритмикосинтаксичної" [24, с.129].

У цілому, при "цитаті автор переважно експлуатує реконструктивну інтертекстуальність, реєструючи спільність "свого" і "чужого" текстів, а у разі алюзії на перше місце виходить констративна інтертекстуальність, мета якої – організувати запозичені елементи таким чином, щоб вони виявлялися вузлами зчеплення семантико композиційної структури нового тексту" [24, с. 129]. Проте, на відміну від умов реалізації алюзії, потенціалом до цитування володіє тільки вербалізована частина концепту художнього тексту, що зберігається в пам'яті читача. Оскільки в пам'яті концепт художнього тексту представлений перш за все невербально, а також оскільки будь-які цитати вимагають досить точного відтво-

рення і часто атрибуції, даний вид інтертексту зустрічається значно рідше за алюзії. Максимально узагальнюючи сказане, можна стверджувати, що алюзії посиляють реципієнта до концепту прецедентного тексту як одиниці концептуальної картини світу, а цитати – до прецедентного тексту як частини мовної картини світу; інтеграція в текст-приймач цитат здійснюється за рахунок комбінаторної та іншої пам'яті слова, тоді як алюзії інтегровані в текст на смислового рівні.

У даній роботі цитати і алюзії класифікуються за основними ознаками, істотними для мети дослідження: як 1) атрибутовані / неатрибутовані, тобто приведені в тексті-приймачі з / без вказівки даних (назви, автора та ін.) прецедентного тексту-джерела (явні або приховані [22, с. 12]); 2) повні / усічені (розгорнені / згорнуті; цілісні / фрагментарні [22, с. 18]), тобто які повністю / неповністю відтворюють фрагмент прецедентного тексту джерела; 3) точні / неточні, тобто які точно / неточно відтворюють мовностилістичне оформлення фрагмента прецедентного тексту-джерела; 4) ті, що затверджують текст-приймач / ті, що полемізують із ним [22, с. 29] (див. [24, с. 120-159]). За місцем реалізації можна виділити інтертекст, реалізований в сильних позиціях тексту-приймача (заголовок, епіграф) і в основному його тексті (див. також [19, с. 37]). Разом з тим, для практичного аналізу, на наш погляд, самою релевантною є класифікація *алюзій* і цитат за принципом атрибутованості / неатрибутованості, структури і дистрибуції в тексті-приймачі.

Тип інтертексту дозволяє судити про ступінь прецедентності тексту-джерела: окремі дослідники інтертекстуальності (див., зокрема, [13, с. 14] [24, с. 65] наголошують також на залежність типу інтертекстуальних елементів від типу тексту-приймача і прецедентного тексту. Крім того, аналіз сукупності наведених вище ознак дозволяє міркувати про ступінь інтегрованості цитати / алюзії як інтертексту в текст-приймач.

Проблема умов інтеграції інтертексту (тобто в першу чергу цитат і алюзій) в текст-приймач є окремою проблемою реалізації категорії інтертекстуальності. Мовна реалізація концепту художнього тексту відбувається в рамках тексту-приймача, інтегруючої інтертекстуальні елементи, представлені вищезазначеними цитатами і алюзіями. Для забезпечення можливості такої інтеграції, обидва тексти, текст-приймач і прецедентний текст – повинні мати "точки зіткнення" на когнітивному і / або вербальному рівні. Будь-

яка інтертекстуальна взаємодія визначається структурною схожістю, при якій обидва тексти є варіантами однієї і тієї ж структури "...тільки структурна ізоморфність тексту або текстових фрагментів дозволяє уніфікувати значення в рамках тексту-лідера, що центрує. За суттю, йдеться про якість повторення одного і того ж в інтертексті і в тексті, але про повторення, зрозуміло, що піддалося трансформації, смисловій роботі" [25, с. 69-70]. При цьому Ю.М. Лотман, зокрема, відзначав, що позатекстові зв'язки утворюють структуру, яка так само ієрархічна, як і мова художнього твору в цілому. Інтертекстуальність може реалізовуватися на різних рівнях структури художнього тексту, зокрема, на рівні ситуації, лексики, в поезії – на рівні ритму, рими, строфи (див. [4, с. 26]).

У процесі інтертекстуального читання відбувається усвідомлення того, що тексти мають зіставні елементи, або ж, якщо джерело інтертексту не вдається ідентифікувати, що таке зіставлення можливе. В іншому випадку в тексті, який читається, містяться підказки читачу (наприклад, смислові або інші пропуски, які можуть бути заповнені інтертекстом, який був ще не ідентифікований читачем [29, с. 626]).

Повнота мовної реалізації концепту прецедентного тексту може варіюватися в досить широких межах – від близького до оригіналу переказу, центонного тексту атрибутованої / неатрибутованої розгорненої цитати до згадки імені концепту, або близьких йому за функцією імен концептів образів персонажів, або характерних для даного тексту стилістично маркованих одиниць мовностилістичного оформлення – ремінісценції. Як відзначає Н.Н. Болдирев, "за засобом репрезентації в мові виділяють лексичні, фразеологічні і граматичні концепти" [2, с. 43]. Не дивлячись на те, що концепт прецедентного тексту може реалізовуватися ремінісценцією – одним словом, потрапляючи під визначення лексичного концепту, набагато частіше концепт прецедентного тексту реалізується частиною пропозиції, СФЕ або цілим текстом. Тому дану класифікацію безумовно необхідно розширити за рахунок введення поняття текстового концепту, тобто такого, який репрезентується окремим текстом. Проте, для дослідження інтертекстуальності текстові концепти не являють особливого інтересу, оскільки у такому разі дуже об'ємний інтертекст руйнує текст-приймач, порушуючи його цілісність.

Проте мовностилістичне оформлення тексту не є виключно засобом реалізації концепту тексту. Окремі елементи мовностиліс-

тичного оформлення можуть втратити свою семантику, одночасно набуваючи при цьому функції пізнавальних маркерів даного тексту, в окремих випадках – функції імені концепту. Часто такими елементами є одиниці мовностилістичного оформлення тексту, при реалізації яких автором тексту були порушені граматичні правила (правила словотворення, сполучуваності та ін.). Як відзначає, зокрема, В.В. Рижкова, до інтертекстуальних елементів можна віднести архаїзми, історизми, поетизми, латинізми, які є маркерами присутності іншого суб'єкта мови [19, с. 4]. У будь-якому випадку, загальним для таких інтертекстуальних елементів є стилістична маркованість. За словами М. Ріффатерра, "аграматичні [аномальні] структури", які сприймаються такими при лінійному читанні, але які набувають значення при семіотичному прочитанні тексту, і є індикаторами необхідності переключення з мимесіса на семіозіс (про особливості формування і функціонування таких одиниць див. [15, с. 12] [17, с. 149] [18, с. 34]).

Вивчення робіт, присвячених дослідженню інтертекстуальності, дозволяє зробити висновок про можливість двох підходів до аналізу даного феномена, який умовно можна позначити як „ономасіологічний", тобто що припускає аналіз в напрямку від концепту прецедентного тексту до засобів його реалізації, і "семасіологічний", при якому вектор аналізу міняється на протилежний.

Експліцитна інтертекстуальність досліджуваного матеріалу – книга Л. Керрола, – привертає до них увагу багатьох дослідників, які працюють в руслі традиційного мовностилістичного ("ономасіологічного") підходу. Такий підхід до дослідження інтертекстуальності художнього тексту припускає вибір об'єктом дослідження одного конкретного тексту-приймача, що звичайно має фіксовану письмову форму (наприклад, першої частини діалогії Л. Керрола, *"Alice's Adventures in Wonderland"*) і класифікацію інтертексту, *кількість* і *якість* якого прямо залежить від тезауруса текстів дослідника і його інтерпретаційних здібностей.

Не дивлячись на всю цінність такого традиційного мовностилістичного підходу, він за визначенням є глибоко суб'єктивним і не припускає можливості отримання цілісної фінальної картини (див. також зауваження, надані в [13, с. 67]). Такий традиційний аналіз інтертекстуальності замикається на конкретному тексті і присутньому в ньому інтертексті і не має більш широкого застосування, що значно знижує його цінність і потенціал для лінгвістики, робля-

чи його, швидше, інструментом літературознавства. Для проведення лінгвістичного аналізу інтертекстуальності необхідний якісно інший підхід, що припускає, при частковому збереженні загальної методики аналізу, кардинальну зміну ракурсу розгляду проблеми.

Оскільки тільки концептуалізація текстів Л. Керролла масовим читачем і їх перетворення в один з центральних для британської культури прецедентних текстів обумовлює їх інтертекстуальний потенціал, на наш погляд, при аналізі інтертекстуальності цього і будь-кого іншого тексту необхідно переключитися перш за все на розгляд цілісного когнітивного образу даного тексту за допомогою аналізу його вербальних і невербальних репрезентацій.

Досліджувати структуру концепту прецедентного тексту, його базовий шар і периферійні концептуальні ознаки можна за допомогою методу концептуального аналізу. Традиційною задачею концептуального аналізу є "пошук тих загальних концептів, які підведені під один знак і зумовлюють буття знаку як відомої когнітивної структури" [10, с. 85], за допомогою виділення концептуальних характеристик „через значення мовних одиниць, що репрезентують даний концепт, їх словарні тлумачення, мовні контексти. ... Зіставлення всіх доступних мовних засобів репрезентації концепту в системі мови і в мовленні і дозволяє виділити основний зміст концепту, а також принципи організації мовного матеріалу" [2, с. 31]. Отже, метою концептуального аналізу є, використовуючи мовний матеріал, вивчення структур представлення знань, зокрема, концептів прецедентних текстів.

Проте, Н.Н. Болдирев також помічає, що навіть якщо припустити можливість аналізу всіх мовних засобів, що вербалізують даний концепт, вони дадуть лише загальне уявлення про його зміст, оскільки жоден концепт не може бути виражений в мові повністю. Крім того, при такому аналізі необхідно чітко розрізняти індивідуально обумовлені і загальнонаціональні; ядерні і периферійні концептуальні ознаки. Крім наведених вище обмежень, необхідно також брати до уваги, що процедура концептуального аналізу припускає використання дослідником методу індивідуальної або інтроспективної психології, що означає аналіз дослідником власного мовного досвіду [3, с. 229], що, безумовно, збільшує суб'єктивність одержаних результатів. Найбільш чітко, на наш погляд, обмеження концептуального аналізу сформульовані З.Д. Поповою і І.А. Стерніним, які стверджують, що результати навіть

найретельнішого аналізу будь-якого концепту завжди будуть неповними, оскільки концепт виражений в мові лише частково, оскільки 1) "концепт – результат індивідуального пізнання, узагальнення, категоризації, а індивідуальність не завжди вимагає комплексу засобів для свого повного вираження"; 2) "концепт являє собою нежорстку структуровану об'ємну одиницю, цілком її виразити просто неможливо"; 3) "жоден дослідник і жоден лінгвістичний аналіз не може виявити і зафіксувати, а потім проаналізувати повністю всі засоби мовної і мовленнєвої репрезентації концепту в мові, завжди щось залишиться незафіксованим і, отже, неврахованим" [16, с. 96-97].

Разом з тим дане обмеження концептуального аналізу розглядається окремими авторами як його цінність. Так можна сказати, що цінність концептуального аналізу при дослідженні прецедентних текстів, що спочатку є творами авторськими, засвоєними мовним колективом, полягає в тому, що він "направлений на вивчення не тільки закріпленого соціальною практикою, колективного, узагальненого знання, але і знання індивідуального... [При цьому] процес узагальнення знань може бути дуже тривалим ... і в результаті ... частина знань так і не набуває широкого поширення" [2, с. 42].

На думку багатьох дослідників (див., зокрема, [8, с. 17], [20, с. 46] і ін.), при побудові концептуальних моделей на даний момент найбільшого поширення набули пропозиціональні і фреймові структури, а також моделі семантичних мереж. Як відзначає О.П. Воробйова [5, с. 35], при дослідженні семантичного простору тексту використовується модель семантичної капсули, за якою вичленовується ядерна і периферійна зони текстової семантики, модель семантики можливих світів, що описує текст як безліч всіх можливих ситуацій, щодо яких істинна інформація даного тексту, і категоріальна модель, що складається із структурованої безлічі семантичних ознак, які співвідносяться за однорідними параметрами на різних рівнях репрезентації моделі. В даній роботі концептуальний аналіз дозволив дослідити і змодельовати структуру прецедентного тексту у вигляді міжфреймової мережі. При аналізі фактичного матеріалу в даному дослідженні застосовується поєднання логічного і експерієнціального підходів (див. [2, с. 18-20]), що дає можливість враховувати при аналізі елементи як наукової, так і наївної картин світу, а також складові не тільки індивідуального, але і колективного національно-специфічного когнітивного простору.

Варіант методики такого "семасіологічного" аналізу прецедентного тексту, заснований на загальній методиці концептуального ана-

лізу, представлений, зокрема, в книзі З.Д. Попової і Й.А. Стернина [16, с. 45], був представлений в роботі Е.Д. Нефедової і Д.С. Молдавської [13, с. 37]. На наш погляд, у відповідності з задачами нашого дослідження, для виявлення і дослідження концепту прецедентного тексту перш за все слід використовувати: 1) вибір ключового слова-імені концепту тексту і ключових слів-імен для його складових і виділення кола їх лексичного поєднання на матеріалі текстів різних жанрів і типів [1, с. 60]; 2) аналіз словарних тлумачень ключового слова-імені концепту, або ключових слів-імен його складових з подальшою вибіркою всіх можливих характеристик концепту [7, с. 49]; 3) аналіз прислів'їв, приказок, фразеологізмів, кліше і інших стійких словосполучень, в які входить ім'я даного концепту тексту або ключові слова-імена його складових [14, с. 120]; 4) контрастивний аналіз перекладів тексту-оригіналу, що дозволяє чітко виявити його етнокультурну специфіку; 5) дослідження цитат і алюзій, джерелом яких став прецедентний текст в інших текстах в поєднанні з частотним аналізом; 6) аналіз переказів і інших обробок прецедентного тексту; 6) вивчення подальших текстів (літературних продовжень); 7) аналіз невербальних актуалізаторів концепту прецедентного тексту – ілюстрацій, загального оформлення тексту, музичного оформлення, кіно- і мультиплікаційних версій тощо; 8) жанрова/типологічна/хронологічна і ін. класифікація корпусу текстів-приймачів, що дозволяє виділити компоненти концепту, істотні для даної соціальної / професійної/вікової / етнічної і ін.. групи; 9) асоціативний експеримент, дозволяє не тільки виділити основні прагматичні характеристики концепту прецедентного тексту, але і його ім'я, релевантне для даної соціальної / етнокультурної групи.

При проведенні досліджень з використанням даної методики рекомендується чітко дотримуватися синхронії, діахронічний матеріал можливо використовувати тільки для пояснення еволюції концепту, а також не покладатися винятково на реальну частотність відповідного інтертексту, яка залежить від типу дискурсу, місця і учасників спілкування, і не прямо співвідноситься з наявністю в мові відповідних номінативних засобів [16, с. 98, 99]. Також при використуванні даної методики необхідно враховувати структурну неоднорідність концепту: базовий шар можна досліджувати шляхом аналізу імені концепту і його лексичного поєднання, внаслідок чого виділяються відповідні семи і семіми, що являють собою концептуальні ознаки і шари концепту. Периферійний інтерпретаційний шар слід вивчати на ідіоматичному мов-

ному матеріалі, який включає фундацію фразеології даної мови, а також авторські мовні твори, при цьому останні можуть бути отримані в результаті асоціативного експерименту.

Не дивлячись на безумовну новизну і цінність запропонованої методики дослідження концепту прецедентного тексту, її, на наш погляд, варто доповнити наведеною вище класифікацією типів інтертексту, текстів-приймачів, типологією змін прецедентного тексту і класифікацією елементів, що піддаються змінам найбільш часто, а також типологією способів інтеграції інтертексту в текст-приймач. Використовування даної методики з вказаними доповненнями дозволить не тільки продемонструвати інтертекстуальний потенціал одного конкретного тексту і систематизувати корпус текстів-приймачів, але і виділити характерні для даного прецедентного тексту особливості і дослідити механізм його інтертекстуальної інтеграції.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Про сором і холоднечу // Питання мовознавства. – 1997. – № 2. – С. 59–70.
2. Болдирев Н.Н. Когнітивна семантика: Курс лекцій з англійської філології. – Тамбов: Изд-во Тамб. уп-та, 2001. – 123 с.
3. Вежбіцка А. Вступ (з книги "Семантичні примітиви") // Семіотика. – М.: Веселка, 1983. – С. 225-253.
4. Волков А.Р. Алюзія // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 21.
5. Воробьева О.П. Текстові категорії і чинник адресата. – К.: Віща школа, 1993. – 199 с.
6. Гальперин І.Р. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
7. Гончарова Н.Ю. Концепт "факт" в представленні людини // Зв'язки мовних одиниць в системі і реалізації. Когнітивний аспект. – Вип. 2. – Тамбов: 1999. – С. 48-50.
8. Єремєєва Н.Ф. Концептуальний простір англійської народної казки: Діс... канд. філол. наук: 10.02.04. – Черкаси: 1997. – 193 с.
9. Караулов Ю.Н. Російська мова і мовна особа. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
10. Кубрякова Е.С. Забезпечення мовної діяльності і проблеми внутрішнього лексикону // Людський чинник в мові: язик і породження мови. – М.: Наука, 1991.
11. Лакофф Дж. Мислення в дзеркалі класифікаторів // Нове в зарубіжній лінгвістиці. – Вип. 23. – М.: Прогрес, 1988. – С. 12–51;
12. Лукін В.А. Художній текст. Основи лінгвістичної теорії і елементи аналізу. – М.: Вісь-89, 1999. – 192 с.

13. Нефедова Е.Д., Молдавская Д.С. Підходи до аналізу інтертекстуальності художнього тексту (на матеріалі творів Л. Керролла) // Вісник ХНУ. Сірий. Філологія. – 2004. – № 586. – С. 64–70.

14. Печенкина О.Ю. Про периферію концепту "бог" в текстах прислів'їв і приказок російського народу, зібраних В.И. Далем // Фразеологія 2000. – Тула: 2000. – С. 113-115.

15. Поникарева А.Ю. Функціональний аналіз окказионалізмів в дискурсі засобів масової інформації // Вісник ХНУ. – № 636. – Харків: Константа, 2004. – С. 99-102.

16. Попова З.Д., Стернін І.А. Очерки по когнітивній лінгвістиці. – Вороніж: Витоки, 2003. – 192 с.

17. Ребрий А.В. Когнітивний аспект окказионального словотворення // Вісник ХНУ. – № 537. – Харків: Константа, 2001. – С. 148-154.

18. Ребрий А.В. Антропоцентричний підхід до вивчення окказиональних інновацій // Вісник ХНУ. – № 636. – Харків: Константа, 2004. – С. 32-37.

19. Рижковна В.В. Реалізація категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті XIX-XX століть): Автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський нац. ун-т. ім. В.Н. Каразіна – Харків: 2004. – 20 с.

20. Секрег Г. Семантичні мережі як моделі пам'яті // Нове в зарубіжній лінгвістиці. – М.: Прогрес, 1983. – Вип. 12: Прикладна лінгвістика. – С. 228-271.

21. Супрун А.Е. Текстові ремінісценції як мовне явище // Питання мовознавстві. – 1995. – № 6. – С. 17-29.

22. Тороп П.Х. Проблема інтертекста // Праці по знакових системах ХІУ. Текст в тексті. Вчені записки Тартуського університету. – Вип. 567. – Тарту, 1981.

23. Тураєва З.Я. Лінгвістика тексту під кінець другого тисячоліття // Вісник Київського лінгвістичного університету. Сірий. Філологія. – 1999. – Т. 2. – № 2. – С. 17-25.

24. Фатсєва Н.А. Контрапункт інтертекстуальности, або інтертекст в світі текстів. – М.: Агар, 2000. – 280 с.

25. Ямпольський М.Б. Пам'ять Тіресія. Інтертекстуальність і кінематограф. – М.: Культура, 1993. – 464 с.

26. Borges 1966 Borges J.L. Other Inquisitions 1937–1952. – New York: Washington Square Press, 1966.

27. Chandler D. Texts and Construction Meaning.

<http://www.aber.ac.uk/media/Documents/short/texts.html>, 30 January 2006.

28. Genette G. Palimpsests: literature in second degree / Transl. Newman Ch., Doubinsky J. – Lincoln, London: University Nebraska Press, 1997.

29. Riffaterre M. Syllepsis // Critical Inquiry – 6 (4). – P. 625-638.

Збірник наукових статей

Наукові записки

Харківського економіко-правового університету

№ 1 (5), жовтень 2007 р.

Відповідальний за випуск *д.ю.н., професор В.С. Венедиктов*
Комп'ютерна верстка *А.О. Черножукова*

Підписано до друку 20.10.2007. Папір офсетний. Формат 60x84/16.

Друк офсет. Умовн. друк. арк. 6,5. Обл.-вид. арк. 7,2.

Наклад 150 прим. Замовл. № 7-1/2007.

Надруковано у ТОВ "ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС"

61080, м. Харків, пр-т Гагаріна, 187

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1529 від 16.10.2003 р.